

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXII. ÉVF

2018

1. SZÁM

TARTALOM

Tanulmányok

ORBÁN GYÖNGYI, A „képfenség” Nemes Nagy Ágnes egy versében	5
BÜKY LÁSZLÓ, Füst Milán-jegyek egy Radnóti Miklós versben	11
DEMETER ZSUZSA, A kegyetlen irodalom kezdetei. Sigmond István korai novelláskötetei (<i>Valaki csenget, A kútbamászó ember</i>)	29
SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD, „Theatrum Gloriae Dei”. Weöres Sándor szakrális öko-filozófiája	39

Műhely

BENŐ ESZTER, Tükör által. Faust fordítói dilemmája	49
BARCSAY ANDREA, Marmontel-kutatások az ezredfordulón	62

Adattár

DEÁK-TAKÁCS SZILVIA, Czóbel Minka szegény gazdagsága	69
TAMÁS-NÉ SZABÓ CSILLA, A Maros megyei Jobbágytelke helynevei	73

Szemle

KORONDI ÁGNES, Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (<i>Farmati Anna</i>)	79
SZILÁGYI MÁRTON, „Mi vagyok én?” Arany János költészete (<i>Kozma Dezső</i>)	80
DEMETER ZSUZSA, Szandra May a hóhullásban – Kinde Annamária költészete (<i>Márcu- Rác Dóra</i>)	83
BENŐ ATTILA – GUTI ERIKA – JUHÁSZ DEZSŐ – SZOTÁK SZILVIA – TERBE ERIKA – TRÓCSÁNYI ANDRÁS (szerk.), Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében (<i>Málnási Ferenc</i>)	85
GRÓF ANNAMÁRIA – KOLLÁTH ANNA – SZOTÁK SZILVIA (szerk.), Szélrózsa. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga. (<i>Málnási Ferenc</i>)	89

Aktuális

Az én „professzorságom” (<i>Dávid Gyula</i>)	91
Búcsú Horváth Andortól (<i>Berszán István</i>)	94
Nekrológ Horváth Andor temetésén (<i>T. Szabó Levente</i>)	95

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

ANUL LXII

2018

NR. 1

S U M A R

Studii

GYÖNGYI ORBÁN, „Maiestatea imaginii” într-o poezie de Ágnes Nemes Nagy.....	5
LÁSZLÓ BÜKY, Urmele lui Milán Füst într-un poem de Miklós Radnóti	11
ZSUZSA DEMETER, Literatura brutală. Nuvelistica timpurie a lui István Sigmond.....	29
LÁSZLÓ SZILÁRD SZILVESZTER, „Theatrum Glorïae Dei”. Ecofilosofia sacră în lirica lui Sándor Weöres	39

Atelier

ESZTER BENŐ, Ca prin oglindă. Dilema de traducere a lui <i>Faust</i>	49
ANDREA BARCSAY, Cercetări din ultimele decenii privind opera lui Marmontel	62

Materiale și documente

SZILVIA DEÁK-TAKÁCS, Sărmana avuție a Minkái Czóbel.....	69
CSILLA TAMÁSNE SZABÓ, Toponime maghiare din localitatea Sâmbriaș (jud. Mureș)	73

Recenzii

ÁGNES KORONDI, Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (Mistică în codicele monahale în limba maghiară din Evul Mediu târziu) (<i>Anna Farmati</i>) ..	79
MÁRTON SZILÁGYI, „Mi vagyok én?” Arany János költészete („Ce sunt eu?” Lirica lui János Arany) (<i>Kozma Dezső</i>)	80
ZSUZSA DEMETER, Szandra May a hóhullásban – Kinde Annamária költészete (Sandra May în ninsoare – Lirica Annamáriei Kinde) (<i>Dóra Mărcuțiu-Rácz</i>)	83
ATTILA BENŐ – ERIKA GUTI – DEZSŐ JUHÁSZ – SZILVIA SZOTÁK – ERIKA TERBE – ANDRÁS TRÓCSÁNYI (szerk.), Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében (Interdisciplinaritatea și studiile de hungarologie sub aspect lingvistic) (<i>Ferenc Málnási</i>)	85
ANNAMÁRIA GRÓF – ANNA KOLLÁTH – SZILVIA SZOTÁK (szerk.), Szélrózsa. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga. (Roza vânturilor. Lucrările Conferinței din Lendava, 2014 a Rețelei Maghiare de Studii Lingvistice Termini) (<i>Ferenc Málnási</i>)	89

Actual

„Profesoratul” meu (<i>Gyula Dávid</i>)	91
Cuvânt de adio la înmormântarea lui Andor Horváth (<i>István Berszán</i>)	94
Necrolog la înmormântarea lui Andor Horváth (<i>Levente T. Szabó</i>)	95

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

YEAR LXII

2018

NR. 1

CONTENTS

Studies

GYÖNGYI ORBÁN, The „Majesty of the Image” in a poem by Ágnes Nemes Nagy	5
LÁSZLÓ BÜKY, Milán Füst Features (Smoke Signals) in a poem by Miklós Radnóti.....	11
ZSUZSA DEMETER, The Beginnings of Cruel Literature. Early Short Stories of István Sigmund ...	29
LÁSZLÓ SZILÁRD SZILVESZTER, „Theatrum Glorïae Dei”. Sándor Weöres’ Sacral Ecophilosophy.....	39

Workshop

ESZTER BENŐ, In a Mirror. <i>Faust’s</i> Translating Dilemma.....	49
ANDREA BARCSAY, Researches from the Past Decades Regarding the Work of Marmontel	62

Materials and Documents

SZILVIA DEÁK-TAKÁCS, The Poor Wealth of Minka Czöbel.....	69
CSILLA TAMÁSNE SZABÓ, Hungarian Toponyms of Sâmbriaş, Mureş County.....	73

Book Reviews

ÁGNES KORONDI, Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (Mysticism in the Late Medieval Hungarian-Language Monastic Codices) (<i>Anna Farmati</i>) ...	79
MÁRTON SZILÁGYI, „Mi vagyok én?” Arany János költészete („What Am I?” The Poetry of János Arany) (<i>Kozma Dezső</i>).....	80
ZSUZSA DEMETER, Szandra May a hóhullásban – Kinde Annamária költészete (Sandra May in the Snowfall – The Poetry of Annamária Kinde) (<i>Dóra Márcuțiu-Rác</i>)	83
ATTILA BENŐ – ERIKA GUTI – DEZSŐ JUHÁSZ – SZILVIA SZOTÁK – ERIKA TERBE – ANDRÁS TRÓCSÁNYI (szerk.), Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében (Interdisciplinarity and Hungarology through Linguistic Dimensions) (<i>Ferenc Málnási</i>).....	85
ANNAMÁRIA GRÓF– ANNA KOLLÁTH– SZILVIA SZOTÁK (szerk.), Szélrózsa. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga. (Compass Rose. Studies of the 2014 Conference in Lendava of the Termini Hungarian Language Research Network) (<i>Ferenc Málnási</i>).....	89

Actualities

My Time as a Teacher (<i>Gyula Dávid</i>)	91
Obituary at the Funeral of Andor Horváth (<i>István Berszán</i>).....	94
Eulogy at Andor Horváth’s Funeral (<i>Levente T. Szabó</i>)	95

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

ORBÁN GYÖNGYI

A „KÉPFENSÉG” NEMES NAGY ÁGNES EGY VERSÉBEN

Kulcsszavak: képfenség, eminens szöveg, normatív erő, kifejlés, szemlélés, elidőzés.

Erről a versről lenne szó, a *Napforduló* című kötetből:

Nemes Nagy Ágnes

A VISSZAJÁRÓ

Ez volt az asztal. Lapja, lába.
Ez volt a drót. Ez volt a lámpa.
Pohár is volt mellette. Itt van.
Ez volt a víz. És ebből ittam.

És kinéztem az ablakon.
És láttam: ferdén hull a pára,
nagy, égi fűz lógatja ágát
az esti rét sötét tavába,
és kinéztem az ablakon,
és volt szemem. És volt karom.

Most széklábak között lakom.
Minden tárgynak térdéig érek.
Akkor vállal vágtam a térnek.
S mennyi madár volt. Mennyi tér.
Mint egy szélfújta lángfűzér
szirmai, tépve és lobogva
szálltak, rajokban susterogva,
egy dobbanással szerterántva,
mintha egy szív madár-szilánkra
pattanna szét, repülne szét –
ez volt a tűz. Ez volt az ég.

Elmegyek. A padlólapot
ujjal érintgetném, ha tudnám.
Alacsony léghuzat, az utcán
húzódok. Nem vagyok.

Hans-Georg Gadamer írja *Szó és kép – így igaz, így létező* című tanulmányában, hogy egy kép szemlélésekor meg kell találni azt a távolságot, ahonnan nézve helyesen jön elő a képből az a bizonyos „valami”, amitől a kép valóban művészi kép, és nem pusztán képmás. „Azt a helyet kell megkeresnünk – írja –, ahonnan ez a valami a leginkább előjön.” Ezt követően olvasható még egy nagyon fontos megállapítás: „Ez a pont nem a saját álláspontunk. [...] Amikor egy műalkotás bűvkörébe von, eltűnik minden saját vélekedés vagy gondolat” (Gadamer 1994: 252). „A képnek megvan a maga fensége” (Gadamer 1994: 255), és ez hat, ennek kell a befogadásakor engedelmessé válnunk. Hasonló a helyzet egy költeménnyel való találkozás esetében is: ilyenkor a szöveg „diktátumával” kerülünk szembe. „Mindkét esetben normatív kényszerrel van szó” – írja Gadamer (Gadamer 1994: 256).

E „normatív kényszer” erejét érezzük érvényesülni Nemes Nagy Ágnes versének már az első elolvasása alkalmával is. Mégpedig a leginkább abban, hogy nehezen enged megszólalni, különösen, ha az interpretáció szándékával közelítünk hozzá. Nehéz megtalálni azokat a szavakat, amelyek nem a vers ürügyén mondanak el bizonyos gondolatokat, hanem a vers „diktátumának” engedelmessé válnak, annak jobban értéséhez segítenek hozzá. Más szóval: nehéz úgy megszólalni, hogy a hermeneutikai reflexió magának a hermeneutikai tapasztalatnak a megszólaltatása legyen.

Gadamer sokszor hangsúlyozza, hogy a művészet olvasását éppúgy meg kell tanulni, ahogyan olvasni is megtanultunk a kibetűzés és a jelentéstulajdonítás értelmében. „De megtanultunk-e látni és hallani úgy – írja például *A művészet-fogalom változása* című tanulmányában –, ahogyan meg kell tanulnunk látni, ha meg akarjuk tapasztalni a képzőművészetet, vagy ahogyan meg kell tanulnunk hallani, ha meg akarjuk érteni a költészetet és a zenét?” (Gadamer 2006: 112) Azaz: a művészet olvasása – túl, vagy inkább innen a tartalmi közlésen, a művészi megformálás igényeire érzékenyen, arra válaszol, amit a mű a látás és a hallás, az érzékelés számára mond. És ez a „mondás”, mely vonzó és sokatmondó, nem elégíti ki a megértés iránti vágyat, sőt, kielégítetlenül hagyja az egyértelmű érthetőség iránti alapvető igényünket is (Gadamer 2006: 115).

A visszajáró című költemény a közelség és az idegenség együttes hatásával lép meg első olvasásra. A szöveg rövid közlő mondatokkal indul, az egyszerű kijelentések azonban a rámutatás, a megnevezés erejével elementáris energiát hordoznak, magas fekvésű, magaslati hanghordozású intonációt eredményeznek: „Ez volt az asztal. Lapja, lába. / Ez volt a drót. Ez volt a lámpa. / Pohár is volt mellette. Itt van. / Ez volt a víz. És ebből ittam.” Ez az egyszerűség azonban nem pusztán evidencia, hiszen benne titokzatosság vibrál, rejtélyes beszéddé változtatva a vers megnevezésekből, majd képekből kibontakozó világát: „És kinéztem az ablakon. / És láttam: ferdén hull a pára, / nagy, égi fűz lógatja ágát / az esti rét sötét tavába, / és kinéztem az ablakon, / és volt szemem. És volt karom.” A Nemes Nagy Ágnesnél oly gyakran emlegetett tárgyiasságból, a látványból alig észrevehető elmozdulással kibomló látomás keletkezését csodálhatjuk meg itt, akár csak a következő

versszakban, a madárraj látványára a szétrobbanó szív metaforáját montírozó látomást közvetítő sorokban: „Mint egy szélfújta lángfűzér / szirmai, tépve és lobogva / szálltak, rajokban sustorogva, / egy dobbanással szerterántva, / mintha egy szív madár-szilánkra / pattanna szét, repülne szét – / ez volt a tűz. Ez volt az ég.” Ezek a képek egyszerre árasztják a látvány fölötti megrendülést és a látásban teljesülő felfedezés, a megismerés mint érzéki cselekedet eufóriáját, miközben összekapcsolják a szemléletes látványleírást az absztrakcióval. A megnevezések a megnevezetlen, a megnevezhetetlen közelében tartanak bennünket. A legfontosabb információ, tudniillik, hogy ki a vers beszélője, hiányzik, az egyes szám első személyű megszólalás ellenére egyre késlekedik a híradás arról, hogy ki lehet „a visszajáró”; a látszólag vallomásos hangnem egy absztrakt beszédhelyzet kereteiben érvényesül, amely absztrakció a zárlatban fölerősödve újraszituálódik: „Elmegyek. A padlólapot / ujjal érintgetném, ha tudnám. / Alacsony léghuzat, az utcán / húzódok. Nem vagyok.” A hermetikus zárlat visszatérít a vers elejére.

A műalkotással való találkozás tapasztalatának természetes velejárója ez Gadamer szerint. A költői mű „kitüntetett”, eminens szöveg, és ennek felel meg az, hogy a műalkotás tapasztalata kiemelkedik „az életvilág szokásos tapasztalati sorozatából”; ilyen tapasztalat például, „amikor szinte megbénít minket egy kép, egy irodalmi szöveg vagy egy zenedarab” (Gadamer 2006: 119), és visszatérésre, újraolvasásra késztet, ha már értjük, akkor is. „Hiszen valaminek az elolvasása – írja – nem olyan feladat, mintha végig kellene futnunk egy távot, hogy végül elérjük a célt. [...] a mű növekvő bővülettel kerít hatalmába, amely kitart, és az átmeneti zavarokon is túllendül, mert egyre inkább kibomlik az egész összehangoltsága, és ez ráhangolódást követel.” (Gadamer 1994: 248). Úgy tűnik tehát, hogy az interpretáció a formának ezt a „kibomlását”, Gadamer szavával „kifejlését”¹ kell hogy kísérelje, arra ráhangolódva nyomon kövesse. A művészet tapasztalatában – írja *Szemlélet és szemléletesség* című tanulmányában – „ragaszkodnunk kell a formális és a tartalmi elemek belső összekapcsolásához” (Gadamer 2002: 136).

Amikor tehát Nemes Nagy Ágnes versének mondandójára gondolunk, azon a nyelvi megformálást, annak kifejlését, kibontakozását kell értenünk; megértésében – mint Gadamer írja – „az irodalom nyelvi megjelenésén nem lépünk túl” (Gadamer 1995: 51). A költemény mélyáramában érzékelt feszültség – az, hogy a látás, a megismerés öröme és megrendültsége, valamint fájdalom és reménytelenség egyszerre sugárzik a vers testéből – két, egymással szembeállított két kisebb feszültségív egybevonásából származik. A vers térbeli kereteit a fent – lent ellentétpár, időbeli kereteit az „akkor” és a „most” szembeállítása határolja be, a Vörösmarty és József Attila költészetéből ismerős idő- és értékszembesítő költeményekre emlékeztetőn tagolva a szöveget. Az első két szakaszt a látvány s a látás múltbeli, örömteli tapasztalata, az utolsó két versszakot pedig mindenek az elvesztése, a hiány nyugtalansága járja át, illetve a vers közepén, a harmadik versszak indításában ez

¹ „A művészet kifejlésként megy végbe.” (Gadamer 1994: 254)

az ellentét fokozott intenzitással megismétlődik: „Most széklábak között lakom. / Minden tárgynak térdéig érek. / Akkor vállal vágtam a térnek. / S mennyi madár volt. Mennyi tér.” S ezt követi a madárrajnak a lángfűzérrel, majd a szilánkokra pattanó szívvel egymásra montírozott, imént már idézett látvány-látomása, végül az „Elmegyek”-kel indított és a „Nem vagyok”-kal zárt utolsó verssegység, a költemény zárzata.

Ha szemügyre vesszük a vers dinamizmusának hajtóerejét képező igéket, azt vesszük észre, hogy többségük a létige változata: a megnevezés által érzékelendő tárgyakhoz (asztal, drót, lámpa, pohár, víz, szemem, karom, madár, tűz, ég) a múlt idejű „volt” kapcsolódik, s mindezek ellensúlyaként, a vers végén áll a „Nem vagyok”. Ez a kiemelt helyen előjövő, hangsúlyos „Nem vagyok” hívja fel a figyelmet arra, amit már eddig is sejtettünk, hogy a vers kijelentéseinek van egy mélyebb, egzisztenciális dimenziója, hogy az „akkor” és a „most” szembeállításának egzisztenciális tétje van, hogy a „volt” és múlt idejű társai („ittam”, „kinéztem”, „láttam”, „vágtam”, „szálltak”), az emlékezésnek mint a vágy megnyilvánulásának a szavai a „vagyok”, illetve a „voltam” konnotációs körébe tartoznak, s az „Elmegyek”-kel, az „érintgetném”-mel, a „húzodom”-mal és a „Nem vagyok”-kal szembeállítva a „lenni vagy nem lenni” kérdését idézik fel. Mit jelent „lenni”, és mit jelent „nem lenni”?

Ha egymás mellé helyezve olvassuk a múlt idejű létigével ellátott szavaknak olyan variánsait, mint az „Ez volt az asztal”, „Ez volt a lámpa” stb., illetve „és volt szemem. És volt karom”, az tűnik fel, hogy a jambikus metrummal megemelt kijelentések az érzékelt létezés örömeire emlékeznek, arra, hogy „akkor” nemcsak a tárgyak váltak a látás, a felfedezés által igazán tárgyakká, hanem fordítva, az én éppen a tárgyak látása, érzékelése által tapasztalta meg önmagát létezőként. A „visszajáró” tehát önnön élő-érezkelő mivoltára emlékezik, vágyakozva; arra a minőségre, mondhatnánk, amely oly gyakran jelent meg elsősorban a *Napforduló* című kötet verseiben: a „között” állapotára. Itt, e versben: az „asztal” „lapja, lába”, és az ablakon át látható „égi fűz”, „madárraj”, „ég”, „tűz” látványa-látomása *közötti* dimenzióra.

A „lent” és a „fent” a „kint” és a „bent” egymást kiegészítő szembenállása e vers mostjában is megjelenik, csak hogy a „fent” ezúttal nem a csillagok magassága, hanem a közönséges létezésnek a tárgyak érzékelésében tapasztalt valósága; a „lent” pedig – a „visszajáró” perspektívájából – a széklábak körüli lakozástól a padlólap szintjéig süllyed, míg egy „alacsony léghuzat” bentről ki, a padlóról az utcára nem söpri, taszítja. Egy fordított megtestesülési folyamatnak lennénk talán a tanúi, a testet elhagyó, vagy inkább elveszítő lélek lenne a „visszajáró”? A nyelv és vele a vers mindenképp engedi ezt gondolni, hiszen a „visszajáró lélek” mint állandó szókapcsolat hiányzó eleme kezdettől ott vibrál – mint lehetőség – a költemény címében. Ennek feszültsége kíséri végig a versforma kifejlését az „Ez volt az asztal”-tól a „Nem vagyok” verszárlatig.

Közismert Nemes Nagy Ágnes költészetével kapcsolatban az az értelmezés, amely szerint e költészet egy, a 20. században új líramodell jegyében áll. Eszerint a líra nem a közvetlen vallomásosság közege, hanem a lírai szubjektivitás háttérbe

szorítása jellemző rá, annak elvont beszédhelyzetekbe illesztése, a hagyományosnál személytelenebb, tárgyiasabb versbeszéd művelése. E líra nyelve nem mimetikus természetű, ezért nem közelíthető meg a hagyományos élmény- és vallomásköltészet esztétikai elvei szerint. Verseiben a szó csak önmagára vonatkozik, a versen kívüli valóságra nincs vonatkozhatósága.

Érdekes, hogy mindaz, amit az irodalomtörténet-írás Nemes Nagy Ágnes költészetéről tud, az Gadamer szerint éppen a költői mű mint eminens szöveg jellemzője. „A műalkotás olyasvalami – írja *A művészetfogalom változása* című tanulmányában –, amit nem használatra szántak, vagy legalábbis nem merül ki abban; tulajdonképpen jelentését pusztán megformálásában nyeri el.” (Gadamer 2006: 116) Az irodalmi szöveg mint nyelvi műalkotás létmódjához tartozik – írja másutt –, hogy itt nemcsak valami elgondolt megértése történik, hanem a mű igénye az, hogy épp nyelvi megjelenésében értsük meg (Gadamer 1995: 49). Más szavakkal: ellentétben a köznapi nyelvhasználattal, ahol a szó pusztán kommunikatív, csak jelent valamit, a költői nyelv „nemcsak valamit jelent, hanem maga az, amit jelent” (Gadamer 1995: 51); megformáltsága teljesen egybeesik a tartalmával. Ezért a mű azzal az igénnyel fordul felénk, hogy olvasásakor szüntessük meg a realitás elvárását, s nyelviségére figyeljünk, amely „az értelem meghatározatlan többszólamúságát szólaltatja meg” (Gadamer 1995: 57). *A visszajáró* című költeményben például sem a megjelenített tárgyaknak: az asztalnak, a drótnak, a lámpának, a pohárnak, az ablaknak, a széklábaknak, a padlólapnak, sem pedig a megszólaló ének, a „visszajárónak” nincs versen kívüli valósága; jelenlévőségük erejét nem valami versen kívüli valósággal való összehasonlításból nyerik, hanem abból a nyelvteremtő megvilágításból, amit a vers formai – s így: tartalmi – feszültségívében végigkövettünk, a „visszajárónak” a látás, az érzékelés, a létezés valóságára történő visszaemlékezésétől a mindezekről való megfosztatás, önnön anyagtalanná vált teste kiszolgáltatottságának belátásáig – és vissza.

A művészet tapasztalatában a formális és a tartalmi elemek belső összekapcsolása azt jelenti, hogy általa nem egy üzenet pusztán közvetítése történik meg; sőt, „az ilyesféle beszéd – írja Gadamer – képes [...] felfüggeszteni és elfelejteni a beszédre egyébként jellemző valóságra vonatkozást” (Gadamer 2002: 127), és „éppenséggel ezáltal szemléletet ébreszt” (Gadamer 2002: 133). A szemlélet, az olvasás és újraolvasás által alakuló szemlélet nem olyan, mint az elméleti megismerés rögzíthető eredménye, hanem elidőzés a múltból a képzelőerő működésbe lépése által, ami – ahogy Gadamer írja egy másik tanulmányában – a szó és a kép művészetének egyaránt sajátja. „Formailag mindkettő időzésre kényszeríti a szemlélőt, és – Kanttal szólva – mindkettőhöz sok megnevezhetetlent kell hozzágondolni.” (Gadamer 1994: 228)

Mindezt a „képfenség” diktátuma kényszeríti ki, ami annak az érzékeléséből adódik, hogy a képen – illetve a költeményben – „annyira a helyén van minden. Aki ezt mondja – írja Gadamer – minden képmásszerűséget maga mögött hagy” (Gadamer 1994: 255).

Nemes Nagy Ágnes *A visszajáró* című költeménye éppen ennek tapasztalatát nyújtotta számomra...

IRODALOM

- Gadamer, Hans-Georg 1994. *Szó és kép – „így igaz, így létező”*. Ford. Schein Gábor = Gadamer, Hans-Georg, *A szép aktualitása*. T-TWINS Kiadó. Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg 1995. *Filozófia és irodalom*. Ford. Poprády Judit = Bacsó Béla (szerk.): *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza? A modern esztétikai gondolkodás paradigmái*. Ikon Kiadó, ELTE Esztétika Tanszék. Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg 2002. *Szemlélet és szemléletesség*, ford. Kukla Krisztián = Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika*. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg 2006. *A művészetfogalom változása*, ford. Hegyessy Mária = Nagy Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Nemes Nagy Ágnes 1995. *Összegyűjtött versei*. Osiris – Századvég. Budapest.

„MAIESTATEA IMAGINII” ÎNTR-O POEZIE DE ÁGNES NEMES NAGY

(Rezumat)

„Maiestatea imaginii” este o expresie folosită de Hans-Georg Gadamer în diferite studii precum: *Intuiție și plasticitate, Cuvânt și imagine* sau în capitolul despre ontologia operei de artă din *Adevăr și metodă*. Atare expresie devalorizează proprietatea operei de artă care face ca arta să „aibă sens în sine”, eliminând orice corespondență nemijlocită cu lumea din afară. Astfel, forța evocativă a formei sale interioare prezintă o pretenție normativă față de orice încercare de interpretare. Studiul de față dorește să ilustreze experiența acțiunii acestei forțe normative în poezia *A visszajáró* de Ágnes Nemes Nagy.

Cuvinte-cheie: maiestatea imaginii, textul eminent, forță normativă, plâsmuire, intuiție, temporalizare.

THE „MAJESTY OF THE IMAGE” IN A POEM BY ÁGNES NEMES NAGY

(Abstract)

Hans-Georg Gadamer uses the expression the “majesty of the image” in several studies – *Intuition and Expressivity* and *Artworks in Word and Image: “So True, So Full of Being!”* –, as well as in the chapter on the ontology of the work of art of his *Truth and Method*, in order to denote the characteristic of the work of art according to which it can “stand in itself”, suspending all correspondence with outside reality and confronting any interpretation with normative demands through the evocative power of its formedness. This study attests to the experience of this normative power in Ágnes Nemes Nagy poem entitled *The Revenant*.

Keywords: majesty of the image, eminent text, normative power, development, contemplation, lingering.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
orbangyongy@gmail.com

BÜKY LÁSZLÓ

FÜST MILÁN-JEGYEK EGY RADNÓTI MIKLÓS VERSBEN

Kulcsszavak: Füst Milán, Radnóti Miklós, tartalmi kapcsolat, mondathasználat, szóképhasználat, ritmika, írásképp.

1.1. Radnóti Miklós verse, a *Naptestű szűzek, pásztorok és nyájak a Pogány köszöntő* című kötetének, amelyik 1930-ban jelent meg, nyitódarabja. Az irodalomkritika Radnóti költői indulása kapcsán Füst Milán, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc hatását szokta megemlíteni, de tudva lévő, hogy Füst Milán költészete nemzedéktársaira és a következő költőgeneráció(k)ra is hatással volt, így mások mellett említhető Bartalis János, Déry Tibor, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Nagy László, Pásztor Béla, Weöres Sándor. A magyar lírai nyelv kialakításában Füst szerepe hasonló, mint Apollinaire-nek a franciában, akitől egyébként Radnóti is fordít. Az első, Füst életéről és munkásságáról szóló munkában írta Somlyó (1969: 211): „Füst Milán hatása a magyar költészetben szinte »illegális«: követője talán egy sincs a kor költői között; de a legjobbak közül egy sincs, aki ne úgy tekintene rá, mint a költészet legbenső szentélyének egyedüli beavatottjára” – ugyanakkor azt is megállapította, hogy a költők közül sokan „[...] nosztalgiával sodortatják lírájukban a Füst Milán-lejtés, képkalkotás, lírai viszony rejtett mélyáramait” (uo., vö. Kis Pintér 1983: 32–37).

A következők a Radnóti költeményében föllelhető hatást igyekeznek megtalálni a lírai ábrázolat anyagának, a nyelvi megformálás alapjának segítségével. A vers tartalmas szavaiból fölépülő értelemrajznak valamelyest kapcsolatban kell lennie a hasonló tartalmú szavakból fölépülő Füst Milán-ival, hogy a (stílus)hatás megmutatkozzék. Líráról lévén szó, tehát a szóanyag érzelmi hatásokat keltő kapcsolatai szintén befolyásolják a szövegminőséget, ezért a Füst Milán-i nyelvi anyagnak a főbb hatáskeltő körülményei – amelyeket a szóanyag, a kontingenciák, a szövegmondatrend, a ritmika (is) jeleznek – figyelembe veendő a szövegmű verstechnikai alapjaival együtt.

1.2. A vers szövege (Radnóti 1959: 10 alapján) az alábbi; a szövegmondatokban (A és B) a szövegmondat egységeket arab számok jelölik.

- (A-1) A pásztor is lassan lejön a hegyről,
- (A-2) karámbazárva fehérén torlódik
- a nyáj (A-3) és napbafüldött szűzek is a
- dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek

jószagúan s álmatagon, (A-4) mint minden ősszel,
(A-5) ha hálnak fekete ég alatt a
fák: (A-6) naptestű szűzek, pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé.

(B-1) Megtörünk mi is, (B-2) asszonyainknak
tükrös szeme alatt feketébb lesz az
árnyék (B-3) s csókukból ránk havaz a tél:
(B-4) hajunk is balúl homlokunkba hull (B-5) és
senki sem simítja meggyulladt szemünk,
(B-6) csak naptestű szűzek, pásztorok és nyájak
jönnek le lassan a falu felé, (B-7) hol
terhes felhőkben már összegyűl a bánat.

1929. október 13. – november 24.

2.1. Az első szövegmondategység ábrázolt tárgyiassága – (A-11) *A pásztor is lassan lejön a hegyről* – Füst Milán lírájában korán megjelent, *Nyugat*-beli közlésének második évében három költeménye jelent meg *Bukolika* címen. A második vers címében szerepel pásztor, majd a hozzá kapcsolódó tárgyi kapcsolat: „a barna hegyről rég lejött a nyáj [...]” A többi helyen is a Füst Milán-i fiktív középkor pásztora jelenik meg. Az egyes Füst Milán-i ábrázolt tárgyiasságok a tartalomelemzés módszereihez kapcsolódva a kontingenciák alapján KEDVEZŐ [+], KEDVEZŐTLEN [-] és KÖZÖMBÖS [Ø] fajtájúak lehetnek, a kontingencia { }-ben szerepel, a besorolások természetesen lehetnek mások is a mindenkori olvasó vagy kutató meglátása szerint, ez azonban a jelen vizsgálat egységességét nem befolyásolja.

[Ø] *Bukolika* II. *A pásztor* ([Vercím], Ny. 1910. I, 821)

[Ø] [...] S a pásztor botra támaszkodva vár [...] (*Bukolika* II. *A pásztor*, Ny. 1910. I, 821)

[Ø] [...] lándzsás pásztorok üzik a délszaki vadkant. (*Bukolika* III. *Tanító vers*, 1910. I, 821)

[Ø] Ámde a pásztornép ezalatt a fehér, órjás, patakágyi kövek közt futva közelg már [...] (*Bukolika* III. *Tanító vers*, 1910. I, 821)

[Ø] [...] zöld fenyőfát éget az éjszaki [‘északi’] pásztor [...] (Egy beteg lélek búcsúja, Ny. 1911. I, 177)

[Ø] [...] vannak még pásztorok, akik jobban ismerik az eget [...] (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)

Amiként Füst is közvetve, hasonlattal utal a tájban látható színekre – a barna hegyhez és fejhez képest a levonuló nyáj nyilván más színű, amiként a nyáj nélküli hegy és fűrt nélküli fej is –, úgy Radnóti szintén láttatja a színviszonyokat: (A-2) *karámbazárva fehérén torlódik a nyáj*. A *Bukolika* második versében egy szőlőműves van ábrázolva, aki „[j]ön, leballag a hegyről s hol borpincék nehéz szaga terjed[,] | Puttonyát s számos szerszámaít hűs kamrába teszi vissza [...]” (*Bukolika* I. *A szőlőműves* Ny. 1910. I, 821). A történéssorozat megfelel egymásnak: a nyáj a karámban, a szerszámok a kamrában helyzetnek el. – A Füst Milán-i lírában a ‘hegy’ jelentésű szavak mint ábrázolt tárgyiasságok az alább tárgyalandó *domb*-bal együtt stílusalkotó elem.

[+] {Nagy} *hegyekre* vágytam, hogy jutok odáig? (Szétforgácsolt erők, Ny. 1909. I, 84)

[+] [...] E {kis} *szőlőhegyen* nézem a kékes éjszakát [...] (Ülvén... Ny. 1909. II., 298)

- [-] [...] És a *hegy* nem domború, de {sötét lap} kék egen | És jaj, a fekete *hegy* mögül éppen kibújt a hold. (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [+] [...] És a *hegy* nem domború, de sötét lap kék egen | És {jaj}, a {fekete} *hegy* mögül éppen kibújt a hold. (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [-] [...] Mint *csúcsokról* fenyő {lezuhan} [...] (Naenia egy hős halálára, Ny. 1910. I, 158)
- [+] S a {barna} *hegyről* rég lejött a nyáj már [...] (Bukolika II. A pásztor, Ny. 1910. I, 821)
- [+] Jön, {leballag} a *hegyről* s hol borpincék nehéz szaga terjed [...] (Bukolika II. A pásztor, Ny. 1910. I, 821)
- [-] S két {átkozott patak} forr a *hegyekről*, döngő patak párhuzamosan... (Arménia! Ny. 1911. I, 174)
- [+] [...] És patkolván a sziklás hegyvidék sok {zömök állatát} [...] (Az új szobrászhoz! Ny. 1911. I, 176)
- [+] S két {haragos patak} is *hegyekről* rohanó! (Elégia, Ny. 1911. II, 249)
- [-] [...] mint egy {átkozott tünemény}, | Úgy tünt fel az *Alpesek* mögül [...] (A hold, Ny. 1913. I, 918)
- [Ø] Milyen a hó, milyenek a fák és *hegyek*. (Halotti zsoltár, Ny. 1913. I, 919)
- [+] Mutasson erdőt, hol a *hegyek* szakállá | {Tréfásan int} nekem [...] (Karnevál, Ny. 1913. II, 791)
- [-] [...] {Fekete hullámai} megtörvén a *Rocky Mountains* | Legyező-formájú záró-szirtjein. (A Mississippi, Ny. 1928. I, 507)

A pásztor, a történések (mondhatni) irányítója, végrehajtója Füst Milánnál cím(lap)kép gyanánt van elhelyezve a *Bukolika II.* versében: *A pásztor*. Magában a versszövegben azután részletesebb az ábrázolat: „[...] S a pásztor botra támaszkodva vár, | Míg az éji falura a barna ősz | Kietlen csöndje űlt [...]” (Ny. 1910. I. 821). NB. A *Bukolika III. Tanító vers* című műben furcsa ábrázolmány van: „Afrika lankáin nagy, lándzsás pásztorok üzik a délszaki vadkant”, ennek (és a versnek) ábrázolt tárgyiassága nyilvánvaló szándékkal megírt groteszk.

Az (A-3) és *napbafürdött szüzek is | a dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek | jószagúan s álmatagon* szövegmondategységben az ábrázolat megfelel annak a Radnóti korai lírájában tapasztalható érzéki tájbrázolásnak, amelyben „pogány érzékiségtől duzzadó táj”-at és éppen a jelen versben „pogány őserőtől duzzadó táj”-at említ Imre (1966: 526); vö. RadnótiSz. *napbadobált* csók). Füst Milán tájbrázolásában efféle jellegű szecessziós ábrázolat: „Mintha várnád e föld zsenge s tudatlan szüzeit: hogy bánkódva, | Amiért hagytak egyedül epekedni s hosszú sorokban, | Gyönyörű hajkoronájukat megbontván, – jójjenek | S őszi koszorújokat meghajtván Jóságod előtt | Esengve borúljanak le Nagy Lelked elébe!” (Naenia, Ny. 1920., 1125). A dombról lejövvő „napbafürdött szüzek”-re vonatkozó *álmatagon és jószagúan* emocionális kapcsolatoknak nincs Füst Milán-i megfelelőjük. *Álmatag és álmatagon* csupán 1930 után van Füstnél. Szagra utaló tárgyiasság néhányszor előfordul, ám ezek közvetlenül nem hozhatók a Radnóti-verssel kapcsolatba, ugyanakkor a Füstnél oly tárgyiasság, érzékletes ábrázolásban éppen a *Bukolikában* van minta (ha nem is asszonyokkal kapcsolatban).

- [-] [...] *égésszagú*-éjszakában nem vigasztalódik senki a gondolon, hogy elmúlik ez az éj [...] (Notturmo, Ny. 1909. I, 416)
- [-] Jön, leballag a hegyről s hol borpincék {nehéz} szaga terjed [...] (Bukolika II. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)
- [-] [...] *szagolj* meg {engemet}, ha jó az orrod [...] (A részeg kalmár, Ny. 1911. I, 175)
- [-] [...] Ha nem üldöznéd többé {vér} szaga... (A kalandor, Ny. 1920., 852)

A *szűz* melléknév Füstnél egy leányalak rajzolatának környezetében jelenik meg KEDVEZŐ kontingenciában.

[+] S hol gyors felhőt aranyoz *szűz*, {hajnali fény}, | Karcsú, égi leány zöld fátylat vont szép, lángoló arca elé [...] (Őszi sötétség. Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)

A pogány jelleg mint olyan és a Füst Milán-i ábrázolt tárgynak a szecseszióra jellemző rajzolata nyilván az írói szándék következménye, hiszen „[...] az irodalmi műben a tárgyiasságok úgy ábrázolhatók, hogy kifejezetten »közelhelyzetbe« kerülnek az olvasóval, másrészt különféle létrelatív, csupán »szubjektív« mozzanatok, emocionális jegyek, emocionális színezetek stb. tapadhatnak hozzájuk és szerepelhetnek bennük”, amint Ingarden (1977: 228) írja. Az ún. közelhelyzet a hegy és domb ábrázolatai a Füst-lírában a szubjektív mozzanatok egyéni stílusának és világképének hordozói, főképp a metaforába épített szavak emelik át a magától értetődő quali jeleket a lírai én érzelmi állapotát, élethelyzetét és -látását argumentáló jelszintre, a fő vonás Kosztolányi Dezső (1914: 41) szerint, hogy „[s]zokrátos pátosz világítja meg néha a bibliaian komor tájat”. A ‘domb’ jelentésű ábrázolt tárgyiasság (és a valóságos domb is) a beszélő és az olvasó tudatában kevésbé emberfölötti földrajzi képződmény, mint a főntebb már szereplő *hegy*. Ezt mintegy véletlenül bizonyítja két bukolikus hangulatú előfordulásuk éppen a *Bukolikában*, hasonló van az *Őszi sötétségben* is. (A ‘sírhalom’ jelentésű *domb* Füst archaizáló stílusára jellemző használat, vö. PetőfiSz. *domb*.)

[-] {Holttestem} *dombján* ó kik álltok! (Meghaltam, Ny. 1909. I, 480)

[-] Remegő szívvel és {elfáradtan ülven} | Ennen sírom *dombján*... (Ülvén... Ny. 1909. II, 298)

[+] (Déli fák sora jó sátor: s koszorúzza a *dombot* [...]) (Bukolika III. Tanító vers, Ny. 1910. I, 821)

[Ø] [...] S messzi a *dombról* látni tüzet [...] (Bukolika III. Tanító vers, Ny. 1910. I, 821)

[-] Alant sötétül a kékség s a {hűs} *domboldalt* beborítja [...] (Bukolika I. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)

[-] [...] S ballag a {kormos} *dombon* a vándor s bús lelkében az őszi | Bánat kútja bugyoghat halkán s szüntelenül [...] (Őszi sötétség. Nyilas hava, Ny. 1911. I, 173)

[Ø] [...] Könnyű és fájdalmas pillantást vetek majd a *dombok* felé [...] (Barátaimhoz, Ny. 1928. I, 2)

Az (A-4) *mint minden ősszel* szövegmondategység hasonlítása általános hangulatkeltő ábrázolat, az őszi évszaka (Ingardennal mondva:) létrelatív. Radnóti bizonyára nemcsak a *Bukolikát* ismerhette, hanem egy másik Füst-vers *ősz-képrajzát* is: „Ősz van, korán sötétül és künn esik. | Vénül az idő s könnyei szakállára peregnek” (*Őszi sötétség*. I. Nyilas-hava (Ny. 1911. I, 173). – Radnóti Füst-ismerete később tovább bővült, erről tanúskodik 1935 decemberében megjelentetett tanulmánya a költőről (Radnóti 1971), természetesen az ábrázolt tárgyiasságoknak mint Füst-jegyeknek stílusalakító szerepét Radnótinál a *Naptestű szűzek, pásztorok és nyájak* megírásáig lehet vizsgálni. – A (telet megelőző) évszakot mint ábrázolatot az ingardeni fölfogásban „[...] abban a nagyon tág értelemben kell venni, amelyben elsősorban minden nominálisan felvázolt valamit jelöl, függetlenül attól, hogy az milyen tárgykategóriába tartozik s milyen materiája van;” végül is minden lehetséges

történésre, állapotra, személyes aktusra é. í. t., amelyeket „verbális intenciók” vázolnak föl (Ingarden 1977: 227. Ingarden fölfogásának megítéléséhez vö. Bókay 1997: 204–8). Ugyan az ábrázolt tárgyak minden vonatkozása az irodalmi mű lehetséges világában érvényesül (vö. Bernáth 1998: 9–63), nem csupán Füst Milán-i jegyek lehetnek minden Radnóti-tárgyiasság mögött. Az ős és a vele kapcsolatos rajzolat – az *ősz* főnév és az *őszi* melléknév révén – nemcsak a fentebb idézett Füst Milán-i szomorúsággal (és közvetve a Füst Milán lírában motivikus megjelenésű ‘elmúlás halál’ ábrázolt tárgyiasságával, l. Büky 2001) van kontingenciában.

- [–] [...] S a pásztor botra támaszkodva vár, | Míg az éji falura a barna *ősz* | {Kietlen csöndje ült} [...] (Ny. 1910. I, 821)
- [–] [...] S fénylő, gyors felhőket {üz} az *őszi* szél... (Bukolika I. A szőlőműves Ny. 1910. I, 821)
- [–] *Őszi* {sötétség} ([Verscím], Ny. 1911. I, 173)
- [–] S áldd meg a mi idős anyánkat is, {csúnya} *őszön* [...] (Kántorok:, Ny. 1913. II, 308).
- [–] S ballag a kormos dombon a vándor s {bús lelkében} az *őszi* | {Bánat kútja} bugyoghat halkán s szüntelenül [...] (*Őszi sötétség*. Nyilas hava, Ny. 1911. I, 173)
- [–] Az *őszi* {erdőség kopár}, {zord | Nyögése} elhallik errefelé! (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [–] Ilyet álmodtam e {kődös}, *őszi* éjszakán... (*Őszi sötétség*. Nyilas hava, Ny. 1911. I, 173)
- [+] [...] fájdalmasok a terhes fának | {Tartalmas szépségei} *ősszel?* (Gyertyafénynél, Ny. 1912. I, 1010)
- [+] [...] énekünket | {Szelíd} *ősszel*, a sárga és szelíd lomb alatt | A hűs fasorban, az üres templomból messzire hallják [...] (Kántorok:, Ny. 1913. II, 308)
- [+] Ó, ó, hogy élveznéd az *ősz* | {Pirosuló színeit s újborát}! (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [+] Még itt {díszlik} ablakod alatt | A százados dió s az *őszi* {kőkörcsin} (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [+] [...] az *őszi* {csendben} | Úgy ültél részeg trónusodon, mint a gögös | Szerelem istene s az Értelmes Mámoré! (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [+] Mintha várnád e föld zsenge s tudatlan szüzeit: hogy bankódva, | Amiért hagytak egyedül epekedni s hosszú sorokban, | Gyönyörű hajkoronájukat megbontván, – jöjjenek | S *őszi* {korszorújakat meghajtván} | Jóságod előtt (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [Ø] [...] Orgyilkost öl fürge kés, | Hogy *őszi* nap {víg nép} {temesse} [...] (Örökélet, FMVáln. 60)

A szöveghelyek jól mutatják, hogy az értékállapotok megoszlanak, többnyire kétféle érték van jelen a köznyelvi helyzetekben is, a beszélők kogníciójuknak, tudatállapotuknak megfelelően használják az asszociációkat, amelyek megmutatkoz(hat)nak a kontingenciákban. Mindezek alapján Radnótinál az ős mint ábrázolt tárgyiasság nem asszociációs eljárás-ként van átvéve Füstitől, inkább az ábrázolt tárgyiasságok „össz-szférát képező” tulajdonsága miatt jelenik meg (l. Ingarden 1977: 227); közvetve ezt igazolja a **jönnek álmatagon* képrajz, hiszen Füst 1930-ig nem, azután viszont hatszor használja az *álmatag* (‘) szót *szem* ‘oculus’, **rejtőzik*, *víz*, *vidék*, *nyúl* (ige) együttelfordulásokkal. Az irodalomkutatás rendszerint rámutat, hogy az írónak van bizonyos történelmi érzéke, amelyik vegyül a saját korának viszonyaival való benyomásaival (a korszerűséggel), ez nyilvánul meg a nyelvi és stílusjelenségek korábbi átvételében, amely átvétel háttérismeretként hat(hat), vö. Eliot 1981: 62–3.

A versben eddig elmondott lírai cselekmény történésének ideje az ős, amelyhez ez az ábrázolt tárgy tartozik: (A-5) *ha halnak fekete ég alatt a | fák*.

Az ég ábrázoltsága a Füst-versekben a szöveg(darab)hoz tartozó tartalmi viszonyok alapján történik. Ezzel a tekhnével ír Radnóti is.

- [+] (Déli fák sora jó sátor: s koszorúzza a dombot s {kék, mély csillagos} *égbolt*...) (Bukolika III. Tanító vers, Ny. 1910. I, 821)
- [Ø] [...] {rohanó, | Tengerzöld felhők} {úsznak} az *égen*. (Őszi sötétség. Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)
- [+] [...] {Karcú, *égi* {leány} zöld fátylat vont szép, lángoló arca elé [...] (Őszi sötétség. Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)
- [-] [...] mint {fekete angyal} az *égre* mered [...] (Őszi sötétség. Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)
- [-] S ha {borús} az *ég* és villog a víz: pisztrángot fog a hegyi patakban [...] (Az új szobrászhoz! Ny. 1911. I, 176)
- [+] [...] örüljön a távoli | {Csillagos} *égbolt*! (Elégia: Búcsú mesterségemtől! Ny. 1912. I, 41)
- [+] [...] hinném, hogy az *égi* {fénynek} én is részese vagyok [...] (Egy hegedűművészhez! Ny. 1912. II, 652)
- [+] [...] ki fenn, az *égi* fényességben | Szerelmeinek tornyáról néz le reánk. (Egy hegedűművészhez! Ny. 1912. II, 652)
- [-] ...S te is {torz látomás}, *égi* {ördög} – nagyszemű, te menj el útagon! (A hold, Ny. 1913. I, 918)
- [+] [...] S talán {átölel} az *égi* {szerelem}. (Halotti zsoltár, Ny. 1913. I, 919)
- [Ø] [...] bámulom, mint a fellegeket, mint a {felhős} *eget* [...] (Epigramma, Ny. 1914. II, 421)
- [-] [...] S a szív az *égre* {ellankadva} néz... (Repülj! Ny. 1920., 852)
- [+] [...] ott az *égi* mértan | {Szabálya fénylik} [...] (Repülj! Ny. 1920., 852)
- [+] Te szöke *égi* {lánynak} símogasd haját [...] (Repülj! Ny. 1920., 852)
- [Ø] Északi szél! Repülj az éjben, | {Repülj} az *égen* [...] (Upaniszada, Ny. 1920., 1126)
- [+] [...] vannak még pásztorok, akik {jobban ismerik} az *eget* [...] (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)
- [+] [...] majd álmodik éjjel a {napfényes} *égi* {sikokról} [...] (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)

A Füst Milán-i lírában a fák különböző megnevezésű ábrázoltsága rendre a szövegdarab egészének tartalmához kapcsolódva minősíthetők.

- [-] [...] {elalvó} *fák* fölött a hold megállt örökre! (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [+] Déli *fák* sora {jó sátor} [...] (Bukolika III. Tanító vers, Ny. 1910. I, 821)
- [Ø] [...] {fura görbeletű}, {terebélyes} *fát* kikerülnie kell [...] (Bukolika III. Tanító vers, Ny. 1910. I, 821)
- [-] Épp egy rigó füttyölt a {téli} *fán*. (Egy bánatos kisértet panasza, Ny. 1911. I, 176)
- [-] [...] {fájdalmasok} a terhes *fának* | Tartalmas szépségei ősszel? (Gyertyafénynél, Ny. 1912. I, 1010)
- [Ø] [...] Milyen a {hó}, milyenek a *fák* és {hegyek}. (Halotti zsoltár, Ny. 1913. I, 919)
- [-] {Hajladoztam, mint szélben} a *fák* [...] (Barátaimhoz, Ny. 1928. I, 2)

A species gyanánt megnevezett *dió*, *fenyő*, *fűzfa* ‘fa’, illetőleg a *fasor* ‘fák’ ábrázolt tárgyiasságok szintén a szövegegység értelemviszonyai alapján alakulnak, némi szecessziós ábrázolatkapcsolatok révén (*fura görbeletű*, *százados dió*, *kökörcsin*), amelyek a minősítésben nem hanyagolhatók el.

- [-] [...] csúcsokról *fenyő* lezuhan és gyökérkoronája rútan | A {sivár és szomorú égre} meredve megáll [...] (Naenia egy hős halálára, Ny. 1910. I, 158)
- [-] [...] sötét nyaram elaludt már s magasztos éji csendbe | Fúlt s a bús *fenyők* {sötétje} régen eltakarja [...] (Egy bánatos kisértet panasza, Ny. 1911. I, 176)
- [Ø] [...] kék kányák {fecsegő népét} *fűzfa* koronáján! (Az új szobrászhoz! Ny. 1911. I, 176)
- [+] [...] S a *fenyőknek* édes és gyantás illata terjeng! (Egy beteg lélek búcsúja, Ny. 1911. I, 177)
- [+] [...] szelíd lomb alatt | A {hűs} *fasorban* [...] (Kántorok., Ny. 1913. II, 308)
- [+] Még itt {díszlik} ablakod alatt | A {százados} *dió* [...] (Naenia, Ny. 1920., 1125)

A *halnak a fák* metaforával egyező értelmű ábrázolt tárgyiasság Füst-szövegben a Radnóti-vers megírása után szintén megvan: – „Vedd a *fát*, mikor {nyögve törik el a viharban} [...] („Ha csontjaimat meg kellett adni” (Arany)), (Ny. 1933. II, 243) –, ez is azt mutatja, hogy a fának mint entitásnak az emberi élethez hasonló-hasonlított pusztulása általános képzettársítás. Hasonló a *fekete ég*, ámbár ennél figyelembe veendő az is, hogy Füst Milán lírájában a *fekete* (Pierre Guiraud szerinti értelemben véve) kulcsszó, részletesen I. Büky 1977; Büky 2002. Ezekből Radnóti az alábbiakat ismerhette.

- [-] Az idő {sűrű, bizonytalan}, *fekete* {vízben} lomhán tova-úszik [...] (Notturmo, Ny. 1909. I, 416)
- [+] Most nagy fekete {virággá} nőtt meg a *sötétség* magja. (Szőlőhegyen, Ny. 1909. II, 298)
- [-] [...] jaj, a *fekete* {hegy} mögül éppen kibújt a hold. (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [-] [...] fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá | *Fekete*, [tar venyigék] közt össze-vissza szórt [...] (Bukolika I. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)
- [-] S őrt áll egy *fekete* {katona} magosan, s mint fekete angyal az égre mered [...] (Arménia! Ny. 1911. I, 174)
- [-] S őrt áll egy fekete katona magosan, s mint *fekete* {angyal} az égre mered [...] (Arménia! Ny. 1911. I, 174)
- [-] [...] S a bántott lélek menekül s vidékeid vánkosára lehajtja fejét, | S míg kék, világos egeden megülnek *fekete* {felhők} [...] (Arménia! Ny. 1911. I, 174)
- [+] [...] képzeld el bús {lánycám} kedves kicsi arcát, | S *fekete* haját is [...] (Az új szobrászhoz! Ny. 1911. I, 176)
- [-] Változtatnod nem lehet. [...] S nincs oly földrengés, oly *fekete* {forradalom} [...] (Gyertyafénynél, Ny. 1912. I, 1010)
- [-] S nincs oly földrengés, oly fekete forradalom, | Mely minket, nyolcszáz ezer *fekete* {patkányt}, kihajítana a lyukakból [...] (Gyertyafénynél, Ny. 1912. I, 1010)
- [-] Itt telik életem s {nyüzsgő} *feketeségben* [ti. bogarak között] (Egy hegedűművészhez! Ny. 1912. II, 652)
- [+] Őt nézd, gyönyörű hegedűjét, sugárzó szemeit és *fekete* {haját} [...] (Egy hegedűművészhez! Ny. 1912. II, 652)
- [Ø] [...] a halottat egy kis *fekete* {kocsin} hat fehérbe burkolt, néma | Lélek kísérté el (Epilogus: O beata solitudo! O sola beatitudo! Ny. 1913. II, 104)
- [-] [...] a hajós, | Ki nagy viharban siklik át az {örvény} *feketeségén* [...] (Egy egiptomi sírkövön, Ny. 1920., 86)
- [+] [...] Repülj az égben, | A fényes *feketeségben*! (Upaniszada, Ny. 1920., 1126)
- [-] Volt látomástok arról[,] ami *fekete*? (Lelkek kórusa, Ny. 1922., 1321)
- [-] Mert maga ő az örök *feketeség* [...] (Lelkek kórusa, Ny. 1922., 1321)
- [-] *Fekete* tüzet szórsz: szent haragot a mennynek sötétkéi boltozatán [...] (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)
- [-] Bevonván *fekete* {tüzeid}, – lassan fordulsz el e vidékről. (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)
- [-] [...] *Fekete* {hullámai} megtörvén a Rocky Mountains | Legyező-formájú záró-szirtjein. (A Mississippi, Ny. 1928. I, 507)
- [-] *Fekete* {nap volt az életem}. (A Mississippi, Ny. 1928. I, 507)

A versszak utolsó szövegmondatjegysége – (A-6) *naptestű szűzek, pásztorok és nyájak* | *jönnek le lassan a falu felé* – egy képbe rajzolja az előzmények nagy részét. A *falú* mint tárgyiasság társulási valencia (Károly 1970: 63) révén is megjelenhet a pásztor és a nyáj tárgykategóriái mellett, ám a már szóba hozott Füst

Milán-i vers, *A pásztor* hatását is nem szükséges nyilvánvalónak tartani. Füst lírájában mindössze két *falu* szó van KEDVEZŐTLEN és KÖZÖMBŐS értékminősítéssel, ezeknek a költő tájbrázolásának egészében van szerepük (részletesen l. Büky 2015).

- [–] [...] az éji *falura* a {barna ősz | Kietlen csöndje} ült [...] (*A pásztor*, Ny. 1910. I. 821)
 [Ø] [...] az éhes farkasok, | Melyek vad télben a {havasi} *falvakat* környékezik [...] (Barátaimhoz, Ny. 1928. I, 2) – NB. A későbbi kiadásokban *havas falvakat* szerkezet van: Válv. 43; FMÖv. 49.

A levonuló szűzek, pásztorok, nyájak mozgása is ábrázolva van a Radnóti-versben. Füst lírájában csillagkép, hajnalodás, sötétség, szekér, köd, árnyék, csillag, mitikus személy és a költői én mozog lassan:

- [+] S lejjebb *lassan*, mint a {tavirózsa}, leúszik a Hattyú. (Bukolika II. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)
 [Ø] *Lassan* hajnalodik. (Arménia! I., Ny. 1911. I, 174)
 [–] [...] a sötétség *lassan*, mint {meleg nehezék} ereszkedik szívemre alá [...] (Arménia! II., Ny. 1911. I, 174)
 [+] S a köd fölött *lassan* haladt egy {szép szekér}. (A részeg kalmár, Ny. 1911. I, 175)
 [–] [...] a meleg földanya | Felölti *lassan* a {kődruhát}. (Naenia, Ny. 1920., 1125)
 [–] S megérted-e, mi *lassan* tovafolyó {árnyék}? (Lelkek kórusa, Ny. 1922., 1321)
 [–] Bevonván {fekete tüzeid}, – *lassan* fordulsz el e vidékről. (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 18)
 [–] S ha {halálos fáradtsággal} is: addig gyűjts, tömöríts *lassan* [...] (Anya és fiú, Ny. 1925. III, 448)
 [Ø] Nem nézem vándorlásodat s tudom. | *Lassan* haladsz el arrafelé [...] (Kutyák, Ny. 1930. I, 16)
 [Ø] [...] nem állsz meg: a horizonton *lassan* áthaladsz... (Kutyák, Ny. 1930. I, 16)
 [Ø] [...] egykor | *Lassan* léptem be szobám ajtaján hány hajnalon!... (Kutyák, Ny. 1930. I, 16)

Ezeknek a szöveghelyeknek tárgyiasságai kevésbé befolyásolhatták a *jönnek le lassan a falu felé* ábrázolatban a mozgás meghatározását, hiszen a nyáj – bármilyen állatok összessége legyen is – aligha rohanva jön le pásztorával együtt a szűzekről nem is szólva, ám e tizenegy *lassan* adattal szemben mindössze két ellentétes jelentésű van: „[...] *gyorsan* zátonyára fut az ész (*Repülj!* Ny. 1920., 852); „*Gyorsan* sípot ide, dobverőket!” (*Gyász*, FMVáln. 61). Ennek ellenére a Füst Milán-i *lassan* való történések felidéződhetnek és felidéződhettek Radnótiban, amit erősíthetett ez a füsti verskezdet is, amely áttételesen a *lassan*, kérlelhetetlenül végbe menő folyamatokra utal: „Változtatnod nem lehet. A világ dolgai, [sic] | Csak usznak, usznak ólmosan tovább.” (*Gyertyafénynél*, Ny. 1912. I, 101). (NB. A *dolgai* szó utáni vessző a FMVnl. 63 helyre is öröklődött; a FMÖv. 146 azonban *E világ dolgai* | *Csak szerkesztményt közöl.*)

2.2. A második versszak kezdetén – (B-1) *Megtörünk mi is*, (B-2) *asszonyainknak* | *tükrös szeme alatt feketébb lesz az* | *árnyék* szövegrészben közvetlenül nem mutatkozik Füst Milánra utaló ábrázolt tárgyiasság mint stílusjegy, a lehangoltság ábrázolatához anélkül is csatlakozhat(ik) a *megtör* ‘rossz állapotba juttat’ (ÉrtSz. *megtör* 6.) ige. A Füst-előfordulások ábrázolatai szokásosak.

- [+] [...] mintha nem értene | {Szívem} *megtört*, öreg szívének bánatához [...] (Epigramma, Ny. 1909. II, 299)

[+] Most *megettört* s hajadonfövel állok Eléd [...] (Zsoltár, Ny. 1920., 852)

[+] Gyűjtsd össze *megettört* {kis erőnket} [...] (Magyar könyörgés, Ny. 1923. I, 634)

[-] [...] {Fekete hullámai} *megettörvén* a Rocky Mountains | Legyező-formájú záró-szirtjein. (A Mississippi, Ny. 1928. I, 507)

A Radnóti írta *Megettörünk mi is* kijelentés az előzmények alapján értelmezhető, ott van ugyanis az a kép, amelyikben ennek az állapotnak tárgyiaság gyanánti megjelenítése: *halnak fekete ég alatt a |fák*; kapcsolatait l. a 2.1. részben.

Füst a vizsgálható időszakban negyvenszer használja a *szem* főnevet (ötször állat, egyszer azonosíthatatlan lény látószerveként). Ezekből a költői énre vagy más személyre vonatkozó huszonnyolc eset – itt és most föl nem sorolt szövegdarabban lévő – kontingenciái többnyire a köznyelvben is szokásosak, ugyancsak köznyelvi a *szembebe röhög, szemébe süt, szemébe talál* kifejezések. Metaforában a szó 1930-ig a *szemeim mély kútja, pokoli vörös szem repül* szerkesztményben van, az effélékre vonatkozó adatokat l. Büky 2002: 233–6.

A szemhez tartozó kontingenciák és e kontingenciák megoszlása – [+] 9, [-] 18, [Ø] 1 – azt mutatja, hogy Füst a szem ábrázoltságában a KEDVEZŐTLEN hatást részesíti előnyben.

<i>aggódó</i>	+
<i>bágyadt</i>	–
<i>bánatos (2x)</i>	–
<i>borús</i>	–
<i>bús</i>	–
<i>éggő</i>	–
<i>fáradt</i>	–
<i>gennyes</i>	–
<i>húnyt</i>	–
<i>könnyes</i>	–
<i>lehúnyt</i>	–
<i>lesütött</i>	+
<i>mély kútja</i>	–
<i>mulató</i>	+
<i>nagy</i>	+
<i>pokoli</i>	–
<i>röhög</i>	–
<i>szegény</i>	–
<i>szemrehányó</i>	–
<i>szép</i>	+
<i>sugárzó</i>	+
<i>süt</i>	+
<i>sötét</i>	+
<i>talál</i>	Ø
<i>tüzes</i>	–
<i>víg</i>	+
<i>véres</i>	–
<i>vörös</i>	–

A Radnóti által alkalmazott *meggyulladt szemünk* egyéni ábrázolat, amiként a szövegmondategység állítmányi része is. A gyengédség kifejezésének ábrázolása megvan Füstnél, de a Radnóti alkotta képpel nincs kapcsolata (a *simít* ige sincs meg), inkább a köznyelvi helyzet(ek) egyénire alakítása. A szem ábrázolatának kedvezőtlen beállítása hatásos ábrázolat, hiszen a szemet csupán rendellenes lelki-állapot esetében szokás visszataszítónak tartani (vö. a szem a lélek tükre; *vérben forog a szeme* ‘nagyon dühös’).

A szövegmű folytatása – (B-3) *s csókukból ránkhavaz a tél*: | (B-4) *hajunk is balúl homlokunkba hull* (B-5) *és | senki sem simítja meggyulladt szemünk* – sem mutat érdemleges Füst-jegyvet; ugyan épp a *Bukolikában* van a télről szó KEDVEZŐTLEN ábrázolatban.

[Ø] [...] jó a *tél* | A szótlán szőlőműves is pihenni tér.” (Bukolika II. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)

[–] S míg {felenged} a *tél* [...]” (Bukolika II. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821).

[–] [Nem tudom, mi lesz veled, vaj’ nem ordít-e fel a sírban is újra, mint az éhes farkasok, | Melyek {vad} *télben* a havasi falvakat környékezik [...]] (Barátaimhoz, Ny. 1928. I, 2)

Az asszony mint ábrázolt tárgyiasság a Radnóti versben a *tükrös szem* szinekdochés szerkezettel és így KEDVEZŐ kontingenciával van bővítve. Ugyanakkor *feketébb lesz az árnyék* rajzolat ezt lerontja, a *fekete* szerepét l. alább az (A-5) szövegmondategység kapcsán. A Füst Milán-i asszonyábrázolatok rendre KEDVEZŐ kategóriába sorolhatók, tartalmi szempontból nincs, ami ezt befolyásolná, sőt a lírai énhez képest észlelhető az kedvező, például a *megvet minden asszony é. í. t.*

[+] [...] te édes, édes, | Kecses, csodálatos, tündöklő, drága *asszony*!! (A nő dicsérete, Ny. 1910. I, 158)

[+] [...] (Ó *asszonyok* öle, mért vagy termékenyebb!) (Szüretelők dala, Ny. 1910. I, 159)

[+] [...] üzöm *asszonyok* között a gyönyörű szerencsét! (Elégia, Ny. 1911. II, 249)

[+] Tán púpos vagyok én régóta, hogy megvet minden *asszony* [...] (Egy régi költő műve: Óda a fejedelemhez! Ny. 1912. I, 40)

[+] Való: az *asszonyok* aranyba foglalt gyöngyök! (Egy régi költő műve: Óda a fejedelemhez! Ny. 1912. I, 40)

[+] Ámde az én derekam is Isten remekműve, *asszonyok*! (Egy régi költő műve: Óda a fejedelemhez! Ny. 1912. I, 40)

Az *árnyék* a Füst Milán-i líra ábrázolt tárgyiasságainak egyik velejárója, a már említett első Nyugat-beli versében kétszer is megvan, kontingenciái egy kivétellel KEDVEZŐTLEN csoportba tehető. Az *árnyék* együtt a *fekete* és a *sötét* főnevekkel, melléknevekkel lehangoló képzettársítást kiváltó ábrázolt tárgyiasságok velejárója lehet, ez a használat általános a köznyelvi és művészi nyelvhasználatban; Füst költői nyelvében a *sötét* szó a (szó)képalkotási rendszer egyik fontos eleme, l. Büky 1989: 147–54; 174–83. A Radnóti-szövegdarabban a KEDVEZŐ ábrázoltsághoz, a tükrös szemű asszonyokhoz KEDVEZŐTLEN kontingenciaként csatlakozik a fekete árnyék.

[–] Az {elnyúló} *árnyék* megriaszt utamban. (Szétforgácsolt erők, Ny. 1909. I, 84)

[–] Költészet, csönd, *árnyék* velem még mit mível? (Szétforgácsolt erők, Ny. 1909. I, 84)

- [-] Ha jön az alkony, gyászinduló bátran felzendül. | A monumentális sötétségű, széles árnyak nőnek. | Olvadttólom-csöppecskéket hullat el az *árnyék*. (Hajó megy el, Ny. 1909. I, 416)
- [-] Ó én mért nem nézhetem többé a napfény kedves tükeit | S az *árnyék* mélyen, átlátszón sötét üvegjét [...] (Meghaltam, Ny. 1909. I, 480)
- [+] Én, ki komoly diófák lágy *árnyékában* ülök [...] (Ülven... Ny. 1909. II, 298)
- [-] Éjjel, mikor az *árnyék* már két részre oszolt: | A völgynek öble döbrentő, mély verem [...] (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [-] S megérted-e, mi lassan tovafolyó *árnyék*? (Lelkek kórusa, Ny. 1922., 1321)

A *csók*-ra nincs példa Füstnél 1930-ig, egyetlen tematikus utalásként ez idézhető: „Fagyosabb s kristályosabb a téli szerelem...” (Egy bánatos kísértet panasza, Ny. 1911. I, 176).

A *haj* Füst lírájában csupán egyszer vonatkozik a költői énré (*barna hajam*), a Radnóti-versben többes szám, első személyhez tartozik a színekdoché, és kedvezőtlen beállítású (*balúl homlokunkba hull*).

- [+] [...] képzeld el bús lánykám kedves kicsi arcát, | S {fekete} *haját* is, mely {gyűrűzik}, mint a forró füst karikái [...] (Az új szobrászhoz! Ny. 1911. I, 176)
- [+] Őt nézd, gyönyörű hegedűjét, sugárzó szemeit és {fekete} *haját* [...] (Egy hegedűművészhez! Ny. 1912. II, 652)
- [+] Te {szőke égi lánynak} simogasd *haját* [...] (Repülj! Ny. 1920., 852)
- [-] [...] Gondjaim terhén merengek, – barna *hajam* {eső veri} [...] (Zsoltár, Ny. 1920., 852)
- [+] {Gyönyörű} *hajkoronájukat* megbontván, – jöjjenek [...] (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [+] [...] egy {leányalak}. | *Haja*, mint a sárga kötél [...] (Üres templom, Ny. 1924. II, 771)

A Füst Milán-i *homlok*-rajzolatok kontingenciái ennek a tárgyiasságnak KEDVEZŐ tulajdonságait mutatják, Radnóti szövegmondatóban a *balúl* ‘a kívánatos-hoz képest kedvezőtlenül’ KEDVEZŐTLEN motivációval kapcsolódik a *homlokhoz*.

- [-] Használd *homlokomat* {zsámolyodul}, tobzódj a királyi díszén [...] (Óda pártfogómhoz! Ny. 1909. II, 300)
- [+] Töröld cipőd sarát {fenkölt} *homlokomhoz!* (Óda pártfogómhoz! Ny. 1909. II, 300)
- [+] Hős, szívem szakad: ki látom {drága} *homlokod* [...] (Naenia egy hős halálára, Ny. 1910. I, 158)
- [+] [...] Ó mért borúlt ma el {dicső}, {szép} *homlokod?* (Kérés a hatalmasokhoz: epilógus, Ny. 1910. I, 160)
- [+] [...] megóva {fénykoszorúdat} {vajszinű} *homlokodnak* övén | Dédelget tekintetem[,] alvó! (A mélyen alvó, Ny. 1924. I, 606)
- [+] [...] Jupiternek s kilenc holdjának sem örülnél, ha lejjönne a kutadhoz inni? | S {meg se rezzene} {ostorhasított} *homlokod?* (A Mississippi, Ny. 1928. I, 507)
- [+] Ó könyörülj, *simogasd* a {fejünk}, ó ringass el, míg az éj csúf vára leomlott! (Álmatlanok kara, Ny. 1909. II, 300)
- [+] [...] Feleséged vezesse inkább gyermekednek {kis kezét} *simogatóan* | S míg a munkába merültél, simogassa ő a gyereked kezével | Az asztalon kinyújtott balkezedet! (Óda Móríc Zsigmondhoz! Ny. 1911. II, 385)
- [+] [...] *simogassa* ő a {gyereked kezével} | Az asztalon kinyújtott balkezedet! (Óda Móríc Zsigmondhoz! Ny. 1911. II, 385)
- [+] [...] {lágyan} *simogatták* láthatatlan kezek [...] (Naenia, Ny. 1920., 1125)
- [+] [...] *simogat*, hogy emlékül vigye tán, milyen az {arcotok} [...] (Barátaimhoz, Ny. 1928. I, 2)

A befejező szövegmondategységek egyik ábrázolt tárgyiassága egyezik a korábbival: (B-6) = (A-6), a lezáró egység ábrázolata a most már kétszer megrajzolt

faluképét helyezi távlatba: (B-7) *hol | terhes felhőkben már összegyűl a bánat*. A ismétléssalakkal közölt kijelentés a szövegmondat egység – (B-6) *csak naptestű szűzek, pásztorok és nyájak | jönnek le lassan a falu felé – csak* határozószóval indított rémájának kiemelő szerepe is ad erősebb rajzolatot, vagyis ez az ismétlés növeli a hírértéket, valamint a fölismerés örömét nyújtja. (Az ismétlés hírértékére I. Fónagy 1999: 82–90). Azonban ez a második tárgyrajzot kiegészíti és a fölismerés kedvező hatását ellensúlyozza a záró szövegmondat egység: (B-7) *hol | terhes felhőkben már összegyűl a bánat*. Ennek az ábrázolatnak nézőpont, illetőleg értelmezési horizont szerint kétféle lehet a tárgya: Lehet a falu fölötti ‘felhőkben összegyűlő bánat’, lehet – metaforaként: – ‘felhőkben összesűrűsödik a bánat’ (vö. ÉrtSz. *összegyülekezik; összegyűlik*). Az érzelmek mint entitások együttjárnak képi ábrázolással a köznyelvben is: *ég a szerelemtől; ég a vágytól* (ÉrtSz. *ég¹ 7.*), a szépirodalomban is: *A bánat? egy nagy oceán* (PetőfiSz. *bánat*). Hasonló ábrázolatokat sokszor olvashatott Radnóti a Füst-lírában a bánattal kapcsolatosan.

- [–] És ülök könnyes és *bánatos* szemmel [...] (Ülvén... Ny. 1909. II, 298)
 [–] [...] És ülök könnyes és *bánatos* szemmel [...] (Ülvén... Ny. 1909. II, 298)
 [–] [...] meghaló roppantul *bánatos* szeme | Világított felém [...] (Epigramma Ny. 1909. II, 299)
 [+] [...] mintha nem értene | Szivem megtört, öreg {szívének} *bánatához* [...] (Epigramma, Ny. 1909. II, 299)
 [+] [...] szive tiszta és magános, mint {templomi csengetyű} lézengő *bánata* [...] (Objektív kórus. Gyász-kar, Ny. 1910. I, 158)
 [–] [...] Jaj, jaj és visszadönt a szélvész magas csúcsairól most örömdnek | {Szörnyűséges, feneketlen} *bánatok* mély, földalatti völgyeibe! (Objektív kórus, Ny. 1910. I, 158)
 [–] [...] {beteg vagyok}, | Ki a *búbánatból* élek (Kérés a hatalmasokhoz: epilógus, Ny. 1910. I, 160)
 [–] [...] S ballag a kormos dombon a vándor s bús lelkében az őszi | *Bánat* kútja bugyoghat halkán s szüntelenül [...] (Őszi sötétség, Nyilas hava, Ny. 1911. I, 173)
 [–] [...] Gyenge a *bánatos* lélek és újból, újból lehanyatlik... (Őszi sötétség, Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)
 [Ø] Egy *bánatos* kísértet panasza ([Vercím], Ny. 1911. I, 176)
 [–] [...] S mint a rabló kullogott mögöttem {boros, nagy} *bánatom*. (Egy *bánatos* kísértet panasza, Ny. 1911. I, 176)
 [–] [...] {írigy} *bánatból* kelnek panaszim! (Egy régi költő műve: Óda a fejedelemhez! Ny. 1912. I, 40)
 [–] [...] mint a kripták fuvolása | Fujdogálja tovább {kicsiny} *bánatát* [...] (A hold, Ny. 1913. I, 918)
 [Ø] S te *bánatos* alvó is ki messzi rejtezel! (Elégia, Ny. 1911. II, 249)
 [–] [...] Én, a szívzakadásig *bánatos*: szerettelek! (Egy úri hölgyhöz! Ny. 1911. II, 338)
 [–] Én, a szívzakadásig *bánatos*: be aludnék! (Egy úri hölgyhöz! Ny. 1911. II, 338)
 [–] [...] néztem szobraid | S az {írigy} *bánata* halkán beszélt [...] (Karnevál, Ny. 1913. II, 791)
 [+] [...] kiáltok utánad | Tűnő {szép} *bánat* [...] (Óda, Ny. 1915. I, 445)
 [–] [...] Mémi kis {örömmöt} és latolni *bánatot* [...] (Óda, Ny. 1915. I, 445)
 [–] [...] a fáradtságtól tántorogva, *bánattól* {részezen} | Terheim elejteném... (A többi mellett egy álló-csillagocska, Ny. 1925. I, 187)

Radnóti a *vmi összegyűl vhol* vonzatszerkezetet tölti ki, így készít ábrázolatot verset záró szövegmondat egységben. A *terhes* melléknév a Füst-lírában a vizsgálható időpontig kétszer fordul elő. Az első, amelyik már föntebb szerepelt az ősz képzele kapcsán metaforaként, a ‘várandós nő’, a második a ‘lélekre nyomasztón ható’ jelentéshez társítható.

- [-] [...] fájdalmasok a *terhes* fának | {Tartalmas szépségei} ősszel? (Gyertyafénynél, Ny. 1912. I, 1010)
- [+] Fantáziám te! | {Könnyeimtől boldogan} *terhes* [...] (Óda, Ny. 1915. I, 445)

A *terhes felhők* ugyancsak az ÉrtSz.-ban is jegyzett a ‘lélekre nyomasztón ható’ vagy ‘párával telített levegő v. felhő’ ábrázolt tárgyiasságaként fogható föl. A Radnóti-szövegmetaszetben a szövegmondatetegység állítmánya és alanya mint metaforarajzolat jelenik meg a teljes képben – (*terhes felhőkben*) *összesűrűsödik a bánat* – a ‘lélekre nyomasztón ható’ érzés alapján is.

A felhők mint nagy mozgó tárgyak ősidők óta félelemkeltők, s ezért alkalmas tárgyiasságok a bánat megjelenítésére is. Füst Milán első, a Nyugatban (és csak ott) megjelent versében is és a következőkben vannak példák ötször KEDVEZŐTLEN kontingenciával, egyszer KEDVEZŐ-vel, kétszer KÖZÖMBÖS-sel. Ezek az előfordulási adatok Füst Milán-i stílusjegynek tarthatók és az ábrázolt tárgyiasság megvalósítási tekhnéjének is.

- [-] {Sötét} *felhők* és sötétlő lombok, | Ligetekben járok, néma alkonyat van. (Szétforgácsolt erők, Ny. 1909. I, 84)
- [-] Urunk előtt, ki {bús} *felhők* mögül halál képében ránk leselkedik [...] (Objektív kórus. Gyászkar, Ny. 1910. I, 158)
- [-] Urunk előtt, ki bús *felhők* mögül halál képében ránk leselkedik {bús} *felhők* (Objektív kórus. Gyászkar, Ny. 1910. I, 158)
- [-] Lejti táncát a szél s közben búskomor... | *Felhők* {szállnak el felette zordúl} [...] (Bukolika I. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)
- [Ø] [...] {fénylő, gyors} *felhőket* {üz} az őszi szél... (Bukolika I. A szőlőműves, Ny. 1910. I, 821)
- [Ø] Magános a lélek! S ködös éjjelen át didereg, | S csak ködös hajnalidőbe’ derül, mikor {rohanó, | Tengerzöld} *felhők* úsznak az égen. (Őszi sötétség. Nyilas hava, Ny. 1911. I, 173)
- [+] S hol {gyors} *felhőt* {aranyoz szűz, hajnali fény}, | Karcú, égi leány zöld fátylat vont szép, lángoló arca elé [...] (Őszi sötétség. Nyilas-hava, Ny. 1911. I, 173)
- [-] [...] S a bántott lélek menekül s vidékeid vankosára lehajtja fejét, | S míg kék, világos egeden megülnék {fekete} *felhők* [...] (Arménia! Ny. 1911. I, 174)

2.3. A Radnóti Miklós költői nyelvét földolgozó RadnótiSz. vizsgálatba vont szavainak előfordulási számai (a megfelelő címszavak adatai szerint) és a Füstlírában az ezekhez 1930-ig föllelhető ábrázolt tárgyiasságainak összehasonlítása arra utal, hogy egyes – a *Naptestű szűzek, pásztorok és nyájakban* meglevő – szavak, amelyek az ábrázolt tárgyiasság hordozói, a teljes Radnóti-életműben egészen más mennyiségűek, mint a Füst Milán-iak. Vagyis a Füst-líra zömében viszonylag ritka, nagy hírértékű szavak előfordulási gyakorisága a teljes Radnóti-lírában korántsem olyan, és így nyilván nem csupán hírértékük alacsonyabb, esetleges kulcsszó jellegük külön vizsgálatot igényel. A Füst Milán-i ábrázolt tárgyiasságokat ábrázoló szóanyagból hiányzik: *balúl, csipő, csók, karámbazárva, napbafüldött, naptestű, össze gyűlik, ránk havaz, szűz*. A táblázatba helyezett adatok mutatják az

ábrázolt tárgyiasságokat hordozó szóanyag előfordulásait, továbbá a Füst Milán-iak értékviszonyait.

A Radnóti-szótár adatai		A megfelelő Füst Milán-i szóanyag 1930-ig	KEDVEZŐ	KEDVEZŐTLEN	KÖZÖMBŐS
<i>álmata</i>	1	–	–	–	–
<i>árnyék</i>	22	7	1	6	–
<i>asszony</i>	54	6	6	–	–
<i>balúl</i>	1	–	–	–	–
<i>bánat</i>	23	12 (8 <i>bánatos</i>)	3	9	–
<i>csipő</i>	1	–	–	–	–
<i>csók</i>	33	–	–	–	–
<i>domb</i>	14	7(1 <i>domboldal</i>)	1	4	2
<i>ég fn</i>	81	7 (8 <i>égi</i> , 2 <i>égbolt</i>)	1	3	3
<i>fa</i>	102	13 (3 <i>fenyő</i> , <i>fűzfa</i> , <i>fasor</i> , <i>dió</i>)	4	6	3
<i>fal</i>	15	2	1	–	1
<i>fekete fn, mn</i>	26	21 <i>fn, mn</i> (4 <i>feketeség</i>)	4	16	1
<i>felhő</i>	28	8	1	5	2
<i>haj</i>	1	6 (<i>hajkorona</i>)	5	1	–
<i>hegy</i>	25	14 (<i>hegyvidék</i> , <i>szőlőhegy</i> , <i>csúcs</i> , <i>Alpes</i> , <i>Rocky Mountains</i>)	8	5	1
<i>homlok</i>	13	6	5	1	–
<i>jószagú [9 szag]</i>	2	– (<i>égésszagú</i> , 2 <i>szag</i> , <i>szagol</i>)	–	–	–
<i>karám</i>	2	–	–	–	–
<i>karámbazárva</i> (<i>l. zárva</i>)	–	–	–	–	–
<i>lassan</i> <i>hsz</i>	43	11	2	5	4
<i>meggyulladt</i>	1	–	–	–	–
<i>meztör</i>	1	3 (2 <i>meztört</i> , <i>meztörtén</i> , <i>meztörtén</i>)	4	–	–
<i>napbafürdött</i> <i>mn</i>	1	–	–	–	–
<i>naptestű</i> <i>mn</i>	3	–	–	–	–
<i>nyáj</i>	9	1	–	–	–
<i>ősz fn</i>	28	14 (9 <i>ősz</i>)	6	7	1
<i>összegyűlik</i>	1	–	–	–	–
<i>pásztor</i>	8	5 (<i>pásztornép</i>)	–	–	6
<i>ránkhavaz</i>	1	–	–	–	–
<i>simít</i>	1	4 <i>simogat</i> , 1 <i>simogató</i>	5	–	–
<i>szem</i>	72	28 (+12)	9	18	1
<i>szűz fn, mn</i>	7	1 <i>mn</i>	–	1	–
<i>tél</i>	22	3	–	2	1
<i>terhes</i> <i>mn</i>	5	2	1	1	–
<i>tükrös</i> <i>mn</i>	3	–	–	–	–
<i>zárva</i> <i>in</i>	1	–	–	–	–

2.4. Radnóti versének írásképe nem hasonlít a Füst Milánra jellemző sorfelépítésű álló költeményekre, ezekben „[a]z önmagukon túlnövő hosszú sorok Füst M. verseiben – a költemény tárgyának megfelelően – különböző képzeteket kelthetnek” (Fónagy 1977: 129). Az ún. látható nyelv kérdéseit az egyébként Radnóti költői indulását segítő Zolnai (1926) taglalta, az íráskép szemiotikai viszonyaira l. Petőfi 1991: 20 et pass. A szövegmondategységek tartalmi összefüggéseit figyelembe véve az alábbi íráskép (is) kialakítható, vö. Büky 2004: 8. (Egyébként Radnóti látható módon a 20. század első harmadában dívó egybeírás szokását alkalmazta, vö. RadnótiSz. 10.) A következő írásképű szöveg már látványával földidéz(het)ji Füst Milán-lírát vagy a hasonlókat azoknak ismerőiben. Az eredeti verssor-elrendezés mintegy rejti a mintaként ható füsti sorokat – aligha szándékosan, viszont a fiatal Weöres Sándor verse (*Levél a téli pusztából – Füst Milánnak*) követi a mester sormintáit, amelyek „[a] semmi addigihoz nem hasonlító végtelen hosszú sorokkal kanyargó szabadversek [, amelyek nem igazodnak] semmilyen bevett versidom törvényéhez” (Somlyó 1993: 164). A versek strófaképének stílushatásáról Arany János és Petőfi Sándor szövegdarabok tördelésének megváltoztatásával Zolnai (1926: 26) úgy vélte, hogy „[p]rózába átírva Petőfi hexameterait, ki fog első hallásra verset sejteni a szavak mögött: »Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott Jankóm [...]«”. Az íráskép természetesen nem vált ki – és nem is szüntet meg – semmilyen ritmikai jelleget (vö. Szepes-Szerdahelyi 1981: 168). Radnóti versének szövegegységei többnyire jambikus lezárásúak: *torlódik a nyáj – álmatagon – ég alatt a fák*. Radnóti Miklós a már említett tanulmányában a szabadvers megteremtőjének tartott Füst Milánról azt írja, hogy „[...] lírájában az időmérték, ahol oldott, sajátosan oldott, ahol kötött, ott sajátosan az [...]” (Radnóti 1971: 264; vö. 192–193). A Füst-hatás kétségtelen a szövegmű dikciójában, ezt nem befolyásolja, hogy Radnóti többnyire tizenegyszótagú sorokra tördelte a versszöveget, amelyben (jambikus) időmértékű lüktetés mutatkozik. Ez is és a rendszertelen rímelés, amelyik Füstnél szintén megfigyelhető (pl. „Éj van most s a föld egyenletesen *gőzöl*, – | Hogy fáj a szived értem, hölgy: most menteGE*tőzöl*, | S hogy úgy elhagytál menni, mint a hontalant! || Hiába, hej. Nehéz szívűnek jobb alatt! | Egy szemmel nézlek majd, hogy kerGE*tőzöl*, | Hol engem nem csábít vídám kaland! (*Egy úri hölgyhöz!* Ny. 1911. II, 338), Radnóti versében is van efféle rímelés: „csak napestű szűzek, pásztorok és *nyájak* | jönnek le lassan a falu felé, hol | terhes felhőkben már összegyűl a *bánat*.”

(*A-1) A pásztor is lassan lejön a hegyről,

(*A-2) karámbazárva fehérén torlódik a nyáj,

(*A-3) és napbafürdött szűzek is a dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek jószagúan s álmatagon,

(*A-4) mint minden összfel[,] (*A-5) ha halnak fekete ég alatt a fák:

(*A-6) napestű szűzek, pásztorok és nyájak jönnek le lassan a falu felé.

- (*B-1) Megtörünk mi is, (*b-2) asszonyainknak tükrös szeme alatt feketébb lesz az árnyék[.]
 (*B-3) s csókukból ránk havaz a tél: (*b-4) hajunk is balúl homlokunkba hull
 (*B-5) és senki sem simítja meggyulladt szemünk,
 (*B-6) csak naptestű szűzek, pásztorok és nyájak jönnek le lassan a falu felé,
 (*B-7) hol terhes felhőkben már összegyűl a bánat.

3. Radnóti Miklós költeményében több olyan ábrázolt tárgyiasság van, amilyeneket Füst Milán lírájában rendre megjelennek. Ezek közül az *árnyék*, az *asszony*, a *bánat*, a *domb*, a *fa*, a *fekete*, a *felhő*, a *hegy*, a *lassan*, az *ősz* és a *pásztor* szavak azok, amelyekhez a RadnótiSz. alapján megállapítható, hogy nemcsak költői pályája elején, hanem később is sokszor kapcsolódnak lírájában ábrázolt tárgyiasságok. Ugyanezek a szavakkal – amint a táblázatos kimutatásból kitűnik – Füst Milán is gyakorta szerkesztette lírai ábrázolatait. A szóanyag zöme ugyanakkor a költői nyelvhasználatban régóta meglehetősen általános irodalmiszöveg-építő elem. Ezt jelzi például, hogy a *fa* 262, a *fekete* (mn, fn) 130, a *hegy* 1130, az *ősz* (fn) 71, a *pásztor* 12 adattal szerepel a PetőfiSz.-ban; hasonló használat látszik a JuhászSz.-ban is: a *fa* 87, a *fekete* (mn, fn) 119, a *hegy* 168, az *ősz* 1 (fn) 142, a *pásztor* 11. A Radnóti-vers és a Radnóti Miklós által feltehetően ismerhető Füst Milán-i versanyag ábrázolt tárgyiasságai közötti egyezések – és bizonyára a különbözőségek is – azt bizonyítják, hogy nem az ábrázolatok egyedeinek megismétléséből következik a Füst Milán-i stílus követése vagy hatása. Az esetleg megegyező ábrázolatok elrendezése, amely által majd más értelmi és érzelmi hatás következhet, inkább árulkodó lehet a hatásról. Amiként a nyelvi anyag Füst-féle lírai dikciójának követése is, ez jelen esetben a Füstre jellemző szövegmondatok megformálási módját mutatja, ahogyan ezt az íráskép átalakítása látványként is adja (nem szólva a versbeszéd ritmikájáról).

Radnóti verse lírai ábrázolatainak egésze követi azt a Karinthy Frigyes-től származó, el nem évülő megállapítást, amelyik szerint Füst Milán lírájának alaptulajdonsága az „[o]bjektív szomorúság”, amely a lírai én érzelmi állapotának, élethelyzetének és -látásának fő vonása (Karinthy 1911: 64). A *Naptestű szűzek*, *pásztorok és nyájak* egésze is ezt a szomorúságot mutatja, bár éppen a „naptestű szűzek” hangütésével valamelyest el is távolodik tőle. Az ábrázolás érzéki pontossága azonban a Füst Milántól eltanult tekhnére vall.

I R O D A L O M

- Bernáth Árpád 1998. *Építőkövek a lehetséges világok poétikájához*. = *Építőkövek*. Ictus Kiadó, Szeged.
 Bókay Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest.
 Büky László 1977. *A fekete szó Füst Milán lírájában*. = *Magyar Nyelvőr* 101. 56–63.
 Büky László 1989. *Képzalkotás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Büky László 2001. „[...] hallgatag király: rejtélyes elmulás!” – Füst Milán halálbrázolása. = Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág – Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről* 2. Balassi Kiadó, Budapest. 510–518. (II.)
- Büky László 2002. *Füst Milán metaforahasználatának alapjai szótárszerű feldolgozásban*. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László 2004. *Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából szótárszerű feldolgozásban*. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László 2015. *Tájébrázolás Füst Milán lírájában*. = Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.): *Tájszemiotika*. Semiotica Agriensis XII. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 89–111.
- Eliot, Thomas Stearns 1981. *Hagyomány és egyéniség. = Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Gondolat, Budapest.
- FMÖv. = Füst Milán 1969. *Összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest.
- FMVáln. = Füst Milán [é. n.]. *Változtatnod nem lehet. Verseik*. Az Athenaeum R.-T. kiadása h. n. [Budapest, 1913–1914.] (Modern könyvtár 336–339. sz.)
- Fónagy Iván 1977. *[Í]rásképek*. = Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon* I–XVIII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fónagy Iván [1999]. *A költői nyelvről*. Corvina h. n., é. n. [Budapest].
- Imre Katalin 1966. *Radnóti Miklós*. = Sötér István (főszerk.): *A magyar irodalom története* I–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest. VI: 526–543.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Budapest, Gondolat.
- JuhászSz. = Benkő László (szerk.) 1972. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Karinthy Frigyes 1911. *Füst Milán*. = Nyugat 1911. II. 63–65.
- Kosztolányi Dezső 1914. *Verseskönyvek* (Füst Milán: *Változtatnod nem lehet*; György Mátyás: *Ligea*) *Világ* 1914. április 19. = *Írók, festők, tudósok* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. II: 5–7.
- Kis Pintér Imre 1983. *A semmi hőse – Füst Milán költői világképe*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. *Nyugat*. 1908–1941. Budapest.
- Petőfi S. János 1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé: Szövegnyelvészet – Szemiotikai Textológia*. Gold Press, Szeged.
- PetőfiSz. = J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre (szerk.) 1973–1987. *Petőfi-szótár – Petőfi Sándor életművének szókészlete*. I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Radnóti Miklós 1959. *Összes versei és versfordításai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 30.
- Radnóti Miklós 1971. *Füst Milán*. = *Próza*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 259–265.
- RadnótiSz. = Beke József (szerk.) [2009]. *Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Argumentum, h. n., é. n. [Budapest].
- Somlyó György 1963. *Füst Milán – Emlékezés és tanulmány*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Somlyó György 1993. *Füst Milán vagy a Lesütöttsemű Ember*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Zolnai Béla 1926. *A látható nyelv*. Minerva Társaság, Budapest.

URMELE LUI MILÁN FÜST ÎNTR-UN POEM DE MIKLÓS RADNÓTI

(Rezumat)

Începutul carierei poetice a lui Miklós Radnóti s-a aflat sub înrăurirea manifestă a liricii lui Milán Füst. Radnóti a identificat disperarea lui Füst, sentimentul lui de lipsă de sens al vieții, de singurătate, dorința lui de moarte, reflectate în poeziile sale, ca fiind similare cu propria-i stare de spirit. Dincolo de conexiunea tematică, potrivirea cuvintelor, utilizarea propozițiilor, a figurilor de stil precum și ritmul și maniera grafică, utilizate de Radnóti, par să oglindească stilistic creația lui Milán Füst.

Cuvinte-cheie: Milán Füst, Miklós Radnóti, conexiune tematică, utilizarea propozițiilor, utilizarea tropilor, utilizarea ritmului, grafie.

MILÁN FÜST FEATURES (SMOKE SIGNALS) IN A POEM BY MIKLÓS RADNÓTI

(Abstract)

At the beginning of his poetic career, Miklós Radnóti was very much influenced by the work of Füst. Radnóti found Füst's hopelessness, the pointlessness of life, loneliness, death wish present in his work to be similar to his own state of mind. Beyond the thematic connection, word choice, sentence use, use of images, rhythm and even the typography seem to imitate Füst's style here.

Keywords: Milán Füst, Miklós Radnóti, thematic connection, use of sentence, use of images, use of rhythm, typography.

Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Egyetem u. 2-4
buky@hung.u-szeged.hu

DEMETER ZSUZSA

A KEGYETLEN IRODALOM KEZDETEI.
SIGMOND ISTVÁN KORAI NOVELLÁSKÖTETEI
(*VALAKI CSENGET, A KÚTBAMÁSZÓ EMBER*)

Kulcsszavak: Sigmond István, novellisztika, abszurd, Kriterion, kéziratos források, hagyaték.

Sigmond Istvánt egykönyves szerzőként, a *Varjúszerenád* írójaként ismeri az olvasók többsége – pályája korai műveiről alig hallunk, a *Varjúszerenádot* elemző kritikusok sem tekintenek vissza korai prózatermésére. Mindez nem is szükséges, gondolhatnánk, hiszen a *Varjúszerenád* önmagában is értelmezhető. Ahhoz azonban, hogy megérthessük nagysikerű regényének mélyrétegeit, groteszk-abszurd világának működését, korai novelláskötetei ismerete elengedhetetlen. Az alábbiakban ezért az 1971-ben megjelent *Valaki csenget* (Sigmond 1971), illetve az 1978-as *A kútbamászó ember* című novellásköteteit elemzem, felhasználva az író kéziratos hagyatékát is.

Valaki csenget

Sigmond István második novelláskötete kiadására az *Igaz Szó* szerkesztőjétől, Papp Ferencről kér lektori véleményezést a Kriterion Könyvkiadó. Papp Ferenc soraiból kiderül, hogy a kötet nagyrésze – a tizenöt novellának mintegy fele – már megjelent korábban különböző folyóiratokban; érdemi kritikát így nem is fogalmaz meg lektori véleményezésében. A könyvről nem jelentek meg kritikák, a cenzúra a kötet megjelenése után bezúzatta a példányokat, csupán néhányat sikerül megmenteni. Erről így vall Sigmond a Székelyföldben megjelent interjújában:

„A cenzúra a *Valaki csenget* című kötetem kapcsán volt a leggyalázatosabb, ugyanis jóváhagyták a szöveget, kinyomtatták a kolozsvári nyomdában, ha jól emlékszem 15 000 példányban, s miközben a könyveket csomagolták, valamelyik kolozsvári cenzornak – sosem tudtam meg, hogy ki volt – eszébe jutott, hogy bele kellene lapozzon a könyvbe, és felfedezte benne a *Józsi* című novellámat, ahol a főnök-gyerek bevezeti a diktatúrát a játszótéren, a megalázott gyermekek mind-mind neki szolgálnak, gondolkodás nélkül teljesítik a parancsait, és persze rettegnek tőle, nos, a cenzor felismerhette, hogy a mi életformánk nagyon hasonlít a leírt életformához, és úgy rendelkezett, hogy a 15 000 példányt meg kell semmisíteni. Hogy bezúzták, elégették, nem tudom, hál’ istennek nem voltam jelen ennél a gyilkosságnál, de úgy gyászoltam a könyvemet,

mintha egy családtagomat veszítettem volna el. A könyv technikai szerkesztője jelen volt ennél az ocsmányságnál, sikerült elhoznia öt példányt nekem, és azzal a kéréssel adta át, hogy soha senkinek ne mondjam el ezt, mert nemcsak az állásával, de a szabadságával is játszik. Ez a könyv persze ma már könyvritkaság, nincs meg egyetlenegy könyvtárnak sem, az öt példányból egy példányt én őrzök, négyet pedig a rokonaimnak adtam át tiszteletpéldányként. Az eredeti szöveg esetleges magyarországi kicsempészése eszembe sem jutott, nehéz idők voltak akkor Magyarországon is, és kiadót sem találtam volna Budapesten, hiszen kezdő író voltam, senki sem ismert, addig még egyetlenegy írásom sem jelent meg Magyarországon.” (Demeter 2013: 155–178)

Így talán az sem véletlen, hogy a hagyatékban fennmaradt kritikák is mind kéziratos formájúak. Az egyik a kiváló esszéista, Szilágyi Júlia tollából származik, a másik feltehetően szakdogozatnak készült: sem a szerző neve, sem a megírás éve nincs feltüntetve rajta, s mindössze négy novella elemzését tartalmazza államvizsgányi terjedelemben és formátumban.

Kegyetlen-e az irodalom, s miben rejlik kegyetlensége, teszi fel a kérdést Szilágyi Júlia. Kérdése közel sem költői, sokféle kegyetlenségről beszél kritikájában: az irodalom úgy is lehet kegyetlen, mondja, hogy megtévesztő (itt Szöcs István egyik Sigmond-könyvről írt kritikájában foglaltakra utal burkoltan, vér és cukor kultuszára, amely nem más, mint az illúziókeltés manipulációja, a nonkonformizmusnak álcázott erőszak – nehezen tudom eldönteni, mennyire szól ez Sigmondnak, és mennyire általánosít ekkor). De a jó irodalom szintén kegyetlen, füzi hozzá Szilágyi Júlia, s a kegyetlenségnek igen sokféle értelmezése lehetséges. Sigmond István könyve nem kellemes, de hasznos, mert kényelmetlen. Mert nem szalonképes – hősei nem tipikusak, ezért „valamiféle tehetetlenség beismerésére készítetik a kritikust (innen egyes bírálóinak ingerültsége). Erőszakosan és vadul léteznek, erőszakosan és vadul kavarnak fel elrendezett erkölcsi normáinknak azt a közegét, amelyeket zavaró, nem társadalmunkra jellemző jelenségek amúgy is minduntalan felkavarnak.” (Szilágyi é. n.)

S valóban, Sigmond István világa a *Valaki csenget* szövegeivel, amelyek megjelentek korábban különböző folyóiratokban, már egyre inkább abszurd vonásokat mutat. Figurái addig sem voltak a szó szoros értelmében hősök, s ezután még kevésbé válnak azzá. Pontosan megrajzolt, aprólékos részletek, közelképek, portrék bontakoznak ki szövegeiben, szereplőinek ritkán van nevük, vagy ha van is, beszélő név. A *Valaki csenget* című kisregény mellett nyolc novellát és az Előre napilapban megjelent *Pajtikám*-sorozatot tartalmazó kötet heterogén; gyakran él a belső monológ eszközével. *A kanyaron túl* című novella fordított időrendi szerkezete a vízbe fulladt lányról, majd az emiatt öngyilkosságot elkövető fiúról; a szívdobogás nélküli lány története, aki feltehetően szexuális zaklatás áldozata lett (*A tejkihordó*), a vakarózáshoz való jogtól megfosztott hős, Jenőke a *Jenőke és a reggeli ceremóniában*, akit esténként becsavarnak egy óriáskapcába, s artikulálatlan szavakat dűnnyögnek hozzá, hogy a novella végére kiderüljön, egy csecsemő szemszögéből elmesélt történetről olvasunk; a szadizmusra épülő *Játék* című novella vagy az apai terrort kijátszó *Valaki csenget* alaphelyzete lényegében azonos.

Alá- és fölérendelt szereplők, hatalmukkal szadista módon visszaélő figurák népesítik be ezeket a novellákat. Főhőseik az esetek többségében gyerekek vagy kamaszok, akik olyan világot alkotnak maguknak, ahol a játék elveszti „mintha” jellegét és véres valósággá válik, annak minden következményével együtt. Így megszűnik a kilépés lehetősége, a szereplők kiszolgáltatottakká válnak, kiszolgáltatottságuk éppen gyerekmivoltuk miatt rázza meg jobban az olvasót. A hatalommal való visszaélés a legtöbb novellában központi szerepet kap, emiatt e figurák inkább elszenvedői, mint hősei a történeteknek. Az abszurd irányába forduló történeteszöveg következtében a novellák nemcsak a társadalmat bírálják; ennél lényegesen többről, teremtésbírálatról is szó van, még ha ez nem egy esetben moralizáló szólamokban jut is kifejezésre. A nagyon konkrét élethelyzetekre épülő történetekben – melyeket a játék motívuma köt össze – az emlékezés és a szereplőkben végbemenő lelki történések egyre nagyobb szerepet kapnak; e novellák történetei alapvetően életproblémák. Ezt erősítik a már említett beszélő- és funkciónevek (Lány, Fiú), felerősítve a moralizálás szándékát. A névnelküliség bizonyos értelemben arcnélküliséget is feltételez, még ha teljes közelképet kapunk is róluk, a játék végkimenetele legtöbbször a lázadás lehetetlenségét sugallja. Ezért Sigmond István világa kegyetlen, William Goldingot idéző, hiszen ez a gyereksziget zárt, nem számíthat a felnőtt segítségére – vagy ha színre is lépteti a felnőttet, a gyerekszereplő a legtöbb esetben vagy segítség nélkül marad, vagy még kiszolgáltatottabbá válik.

Ezek a viszonyulásmódok azonban szükségesek, hogy értelmet nyerjen a lázadás.

A kútbamászó ember

Sigmond egyik nagy sikerű sorozata az Utunkban megjelenő *Apróhirdetők* rovat, amely 1978-as kötetének, *A kútbamászó embernek* (Sigmond 1978) alkotja egyik ciklusát – őt ekkor már mint a parabolisztikus irodalom képviselőjét tartják számon. Egy, az Igazság napilapban megjelent interjúbán (Sz. n. 1974) kijelenti, hogy „a lélek boncolgatása közben a Fény és az Árnyék erőviszonyainak” szemrevételezésekor a parabolikus írásmódot érzi a legadekvátabb kifejezési formának. Ugyanebben az interjúbán az *Apróhirdetők* geneziséről is beszél. Az interjú számomra legérdekesebb része azonban nem az, honnan merítette az ötletet, hanem a *miért* – „megvádoltak, hogy nem vagyok vidám,” mondja Sigmond, s ezzel a váddal a *Mi a sötétben is látjuk egymást* kötetének fülszövegében is foglalkozik. Abban napfényes novellát kérnek tőle, de a kérést képtelen volt teljesíteni. Az *Apróhirdetők*-sorozatot viszont alapvetően az a vágy hozta létre, hogy: „gondoltam, nekem is jogom van egyszer vidámnak lenni.” Jellemző Sigmondra, hogy a végeredmény „kicsit fanyar, kicsit derűs, kicsit szomorú.” De semmiképp nem vidám.

A hagyatékban található iratok Sigmond harmadik könyve kapcsán is megerősítenek: Sigmond István viszonya a romániai könyvkiadókkal, szerkesztőségekkel közel sem volt zavartalan. Az Igaz Szó és az Utunk mellett, mint már

utaltunk rá, a Dacia Könyvkiadóval is több kötetre szerződik a hetvenes évek első felében, de feltehetően nemcsak rajta múlt, hogy egyik kötet sem jelent meg. Egyik, már idézett levelében (Sigmond 1975) utal a Dacia Kiadóval kapcsolatos „kínokra”, de részletezés helyett a Kritérionnal kapcsolatos nézeteltéréseit próbálja tisztázni. Így szerzünk tudomást arról, hogy harmadik kötetének, a *Valaki csenget* címűnek kiadása sem volt problémamentes („e könyvvel kapcsolatos herce-hurca – amelynek, remélem, semmiféle anyagi következményei nem voltak sem a szerkesztőre, sem a Kiadóra nézve – nyilvánvalóan hatással van a szerkesztőségek hozzám való viszonyulására, legalábbis a jelek erre engednek következtetni” – jelentette ki).¹

Domokos Gézától azt kéri (Sigmond 1975), gyakorlati intézkedésekkel próbálja eloszlatni a neve és írásai körül kialakult „hangulatot”, s elősegíteni, hogy minél hamarabb megjelenjen a két évvel korábban a kiadóhoz benyújtott kötete.

Az 1971-ben megjelent *Valaki csenget* után hétévnyi hallgatás következik, de a levelezésből tudjuk, és korábban már említettük, a Dacia Kiadónál több kötetre is szerződött Sigmond István. Sőt az idézett levélből az is kiderül, hogy 1973-ban már benyújtotta a Kritérionhoz *A kútbamászó ember* című novelláskötetét, amelyet Páskándi Géza véleményezett (Páskándi 1973) és javaslatait a szerző elfogadta. Mindennek ellenére a kötet nem szerepel a kiadó 1975-ös kiadói tervében. Sigmond levelére február 17-én érkezik válasz, amelyhez mellékelik a szerkesztőség összesített véleményét is. Az M. Szemlér Judit szerkesztő és Szász Béla főszerkesztő aláírásával ellátott levélben arra kéri Sigmondot, javaslatokat megfogadva egészítse ki a kötetet (Szász–Szemlér 1975a). Páskándi véleményezését elfogadja ugyan a szerző, a kötet kiadását végül mégsem a Kritérion vállalja; Sigmond István a Dacia Könyvkiadóhoz fordul kéziratával, a szerződést 1977 júliusában írják alá, s 1978-ban négyezer példányban megjelenik a könyv. Ez Sigmond István negyedik kötete.

A Kritérion végül *Szerelemeső* című regényének kiadására is vállalkozik.

Mind a Páskándi-véleményezés, mind a szerkesztőség aláírás nélküli véleményezése, valamint a kötetről megjelent kritikák egybehangzóan tartalmazzák azt a gondolatot, mely szerint Sigmond nem tud szabadulni korábbi köteteinek hibáitól, művei túlírtak, dagályosak, a kötet heterogén jellege miatt az egyes ciklusok szétesnek. Páskándi Géza és Mózes Attila alapos, értő kritikája amellet, hogy egy-egy jól megírt részletet, ötletet tud csak kiemelni pozitívként a kötetből, legnagyobb hibának az abszurd logika kaotikusságát, rendszernélküliségét tartják, így az extrém, meghökkentő fordulatok önmaguk ellen dolgoznak, az abszurd öncélúvá, ízléstelenné válik.

Öt, sűrűn telegépzelt oldal Páskándi véleményezése: pontos, precíz, aprólékos útmutatás, javaslattétel a szerzőnek. Amellet, hogy Páskándi lapról lapra, sorról

¹ Sigmond így utal arra, hogy könyve megjelenése után a cenzúra bezúzta *Józi* című novellája miatt a kinyomtatott példányokat, mindössze néhányat sikerült megmenteni.

sorra feljegyzi a képzavarokat, stiláris hibákat, logikai buktatókat, prózatechnikai megoldásokkal, javaslatokkal is próbál segíteni: a címadó írással több problémája is van, következetlennek és túlságosan homályosnak találja: „Nem világos, hogy miért kellett a kútbamászónak meghalnia, minek okából? A ködösítés csak akkor jó, ha valamit még jobban tudatosít: a homály legyen fényes! [...] az írást érdemes megmenteni, de negyedére gyomlálni, az említettek alapján s a végét homályban hagyva is: világossá tenni.” (Páskándi 1973: 1)

A *Zenebohóc* c. novella kapcsán Sigmond szövegeinek stiláris problémáit elemzi: „a tudományos nyelvet a széppróza nyelvébe vagy megnemesítve vagy fölényes, ragyogó iróniával lehet ékelni, itt egyik sincs, csak a könnyebb toll-alá todulás tehetetlenségi törvénye. A szépírásban az önkényes meghatározások úgy jók, ha egyértelműek s valami reális megfigyelést világosan sugallnak: itt inkább logikai hiba van.” (Páskándi 1973:1)

Sigmond írásaira, állítja Páskándi, amúgy is jellemző bizonyos „prózaizmus”, a szerző az egyszerű, banális gondolatokat burjánzó, képzavaros, dagályos körülírásokkal találja, s ezek nem adnak lényegesen hozzá a szöveghez. Mintha a szerző félne a világos fogalmazástól, nem bízna az ilyen fogalmazás igazában, holott ez nem zárja ki sem a groteszket, sem az igazi szellemességet és a mély gondolatokat. Így ha Sigmond hősei „szellemeskedni, csevegni” akarnak, általában üresjáratokba futnak bele, hiszen a csevegésnek mint modornak csak abban az esetben van tartalma, ha nagyon sziporkázó, könnyed, tele van váratlan fordulatokkal, vagy ha jellemeket, emberi magatartásokat tesz elevenné. Sigmondnak ezt általában nem sikerül elvégeznie, hősei csevegése verejtékszagú, nyakatekert, barokkos szózuhatagba torkol, amely mögött elvész a gondolat. Holott épp láttatónak, áttetszőnek kellene lennie, állítja Páskándi, minthogy a jó stílusnak általában ez a sajátja: nem eltakar, hanem kiugrat, kifejez. Éppen ezért Sigmond elég sokszor belevesz, belecsavarodik torlódó képeibe, hasonlataiba, s mintha nem tudna kigabalyodni belőlük: „nem tudja uralni szavait, mondatait: nem látja a szavak, kifejezések fától a mondat erdejét, a kifejezendő gondolatokat.” (Páskándi 1973: 3) Sigmond abszurd világával nem az a gond, hogy abszurd, mondja Páskándi, hanem hogy nem következetes: „ha örület, legyen, ám legyen benne rendszer: az illogikus belső logikája kell, nem lehet más logikába átlépni.” (Páskándi 1973:2)

Írásai akkor lesznek árnyaltabbak, olvashatóbbak, ha témájuk „életszagúbb”, Sigmond vonalvezetése ilyenkor tisztább, világosabb. Összegzésében a kötet újraírását javasolja Sigmondnak Páskándi, a túlírt részek rövidítését, a szövegek végének frappánsabbá, poénosabbá alakítását. Továbbá maximális nyelvi igényességre figyelmezteti a szerzőt; lássuk hát pontokba szedve javaslatait:

„1. Egyszerűsödés, pontosság, világosság: ez a legfontosabb, mert mint láttuk: annyi képzavart, nyelvszürkítést, rossz fogalmazást aligha lehetett volna egy helyre gyűjteni, mint e kötetben, különösen az első 70–80 oldalon. 2. Maximális tömörségre való törekvés: minden írása fölöslegesen elnyújtott: nem tudja még, melyik ötlete hány

flekket bír el. 3. Óvakodni minden látszat-mélységtől, úgynevezett nagy gondolatoktól, amelyek mögött sajnos többnyire agyoncsépeelt banalitások rejlenek. 4. a szerkezeti világosságra vigyázzon: tudnia kell, hogy a szerkezet, ha bonyolult – nem azért az, mert elbonyolítjuk, hanem, mert másképp nem lehet kifejezni azt a bizonyos dolgot. 5. Gondolati tisztázottság: tudnia kell pontosan, hova akarja kicsattintani az írást, magában tisztáznia kell ezt jó előre, ha közben még alakul az eredeti terv, az nem baj, de nem a vakvilágba induljon írás közben: a vakvilág úgyis fényrejön, ha elmélyül az író írás közben. 6. Óvakodni a barokkos, gongorizmusba fulladó lélegzetvételi mondatoktól: az alany elfelejti, mi is az ő állítmánya, a jelző gellert kap és más irányba viszi a mondat értelmét, minden átmenet nélkül. 7. Mindig a természetesebből induljon ki és szinte észrevétlenül hajlítsa át írását a parabolisztikusba: a csoda annál jobban hat, minél inkább kézzelfogható. 8. Érezze pontosan témáit: félelem, önámítás, kallódó egzisztenciák, szervilizmus, hamis tudat stb. – tudnia kell, miről ír. Az ösztönösséget tudatosság váltsa fel: alaposan meg kell tanulnia az írói mesterséget. 9. Tanulmányozza sokat a képzavarok stilisztikáját, mert ez az egyik fő veszélye írásainak. (Jelen sorok írójának ez egyébként vesszőparipája.) 10. Nyelvének bürokratikus fordulatait, szabványait „felejtse el”, nyilván, amikor beszélget, amikor funkciót ad ennek, akkor használhatja. Írói szókincse hol szegényes, hol pedig »fűszer és vegyes«. Sigmond István ösztönös tehetség, de feltétlenül megérdemli önmagától, hogy pallérozza: sok-sok igazán jó írásra számíthatunk tőle, ha az írást, mint megtanulandó mesterséget is komolyan fogja venni. Tehetségének tartozik ezzel.” (Páskándi 1973: 4)

A három és fél oldalnyi szerkesztőségi véleményezés, amely Páskándi javaslatai mellett újabb módosításokat is tartalmaz, jól jelzi, melyek lehettek azok a töréspontok, amelyek eltávolították Sigmond Istvánt első kötetének mentorától, Papp Ferencről. Az egyre inkább az abszurd, a groteszk irányába elmozduló prózáíró egyre kevésbé tudja követni a munkásirodalom irányvonalát – újabb írásait azonban még az útkeresés, a műfaji ingadozás jellemzi, a novellák, monológok mellett a szerkesztőség a humoreszk megjelölést is javasolná (az *Apróhirdetők* gyűjtőcímmel ellátott írásokra utalva). Legfontosabb kifogása is a kötet heterogén jellegére vonatkozik, ami jól jelzi Sigmond kísérletező útját, mindemellett a kötet mint kompakt szöveg nem áll meg a lábán, inkább kritikátlanul összeszedett szövegek gyűjteménye, mint jól végiggondolt anyag: „A próbálkozás, a kísérletezés jellemzi tehát elsősorban ezt a kéziratot. Noha ez lenne Sigmond István negyedik kötete, mégis nagyon érződik rajta az útkeresés és a kezdés bizonytalankodása. Ezt a bizonytalankodást esetleg összefüggésbe hozhatjuk azzal a hangváltással is, amely jelzi, hogy a szerző ki akar törni alkotásainak eddigi gondolati és formai kereteiből.”

A három különféle irány miatt – a monológ, a humoreszk és a novella – a véleményezés szerint a kötet szétesik – legsikerültebb része a *Levelek Pajtikáimhoz*-novellafüzér: „Itt kerül a szerző a legközelebb írói adottságainak az érvényesítéséhez, és általában sikerrel birkózik meg azzal a nehéz feladattal, hogy az abszurdhoz való vonzalmát egyesítse a realitás megjelenítésének igényével. Sigmond István fantasztikus, gyakorta képtelenségekre épülő novelláinak ereje és szépsége abban nyilvánul meg, hogy bennük valós emberi problémák vetülnek elénk képtelen mértékben, helyzetekben és szimbólumokban. A szerző sikerrel érvel az ellenpontosítás módszerével

a gondolati racionalizmus mellett, és érzékletesen sugallja, hogy az abszurd jelenségek gyökere a humánnummal való szembefordulás.” (Szász–Szemplér 1975b)

A véleményezés ugyanakkor kitér Sigmond korábbi munkásságára, így első regényére, az *Egy panaszyűjtő panaszaira* is – annak mesterkéltségét sikerül ezekben az írásokban meghaladni, állítja az írás szerzője, megtalálva azt a formát, amely művészi és eszmei céljainak leginkább megfelel. A kötet legerősebb írása a címadó elbeszélés, erejéből az utolsó bekezdés didaktikus megjegyzései inkább elvesznek, mint hozzátesznek. A *Zenebohóc* című, az Igaz Szó havilap által elutasított novellában is a zárlat kommentárszerűségét kifogásolják, a groteszk és tragikum ötvözése azonban elnyeri tetszésüket. A hat füzerszerű novella, mint a kötet gerince, minden túlbeszéltsége, didaxisa ellenére jelzi azt az irányt, amerre a Sigmond-próza elmozdítható – a kötet többi része túlbonyolított, nyers fogalmazású, írói szempontból igénytelen, ezért nem javasolják ezek kiadását. A humoreszk műfajba sorolt *Apróhirdetők* sorozat irodalmi szempontból kérdőjeleződik meg, a vicclapok sablonjaihoz hasonlító, és a kötet első része közti írások kontrasztja olyan nagy, áll a véleményezésben, hogy „aligha lehetséges elfogadni őket egyazon kötetben, mint ugyanannak a szerzőnek a teljesítményét”.

Az *Apróhirdetők*-sorozathoz hasonló problémákat sorol fel az aláírás nélküli véleményezés a monológokkal szemben is: öt monológ kerül a kötetbe, amelyek az abszurd színház eszközeivel készültek: sajátos logikátlanság, sokkhatás – Sigmond esetében viszont többnyire üresjáratú történeteket olvashatunk. (Szász–Szemplér 1975b)

Bata Imre a Népszabadságban adott hírt Sigmond új novelláskötetéről (Bata 1978: 7) – noha a rovat jellege nem engedi meg a hosszabb lélegzetű kritikát, a Dacia Könyvkiadó könyvei közül Bata *A kútbamászó embert* ajánlja az olvasók figyelmébe. Az erdélyi magyar próza egyedülálló hangnemeként jellemzi Sigmond intellektuális, groteszk prózáját, mellyel a „szellem világosságát” példázza: „A keresztvetésnél jobban szereti a játékot, de játékosan képes a keresztre is feszülni.” (Bata 1978: 7) Írásainak groteszk jellegét fény és árnyék egymásra vetülése képezi, mikroszkopikus ábrázolásmódjában az is látszik, ami nincs. Időről időre hírt ad Sigmond István könyveiről a magyarországi folyóiratok hasábjain Czakó Gábor is, az Új Tükörben közöl rövid ismertetést Sigmond negyedik könyvéről – Czakó tévesen harmadiknak nevezi (Czakó 1978: 2)² –, az ember megnyomorításának és megszorításának történeteiként értelmezve a kötet

² Czakónak rendszeresen küldi egyébként Sigmond megjelent köteteit, s levélváltásukból kiderül, a Kortársba és a Jelenkorba rendszeresen közlő Czakó többször szándékszik írni egy-egy Sigmond-műről, mint azt ahányszor valójában megteszi. A *Panaszyűjtő* kapcsán írja Budapestről 1972. január 19-én Sigmondnak: „Sajnos írni nem tudok róla [ti. a könyvről], mert se a Kortárs, se a Jelenkor – ahova kritikákat szoktam küldeni – nem érdeklődött, ill. azt válaszolták, hogy nem kell nekik.” Szerinte azért nem, mert egyetért a regény szellemével és gondolataival. A formai megoldásokkal ellenben Czakó sem elégedett, de ez nem annyira Sigmond hibája, állítja, mint az övé, parabolisztikus látásmódjáért nem szereti Kafkát sem.

novelláit. Sigmond írásaiban, írja Czakó, az embert megalázó föltételek kialakulását követhetjük nyomon, s nehezményezi a kiváló jellem- és helyzetábrázoló képességű író háttérbe szorulását: szerinte egy-egy gondolat kifejtése után Sigmond nem hagy teret a novelláknak, novelláinak zárlatai túlságosan összecsapottak, mintha a gondolati tartalomért feláldozta volna a formai megoldásokat.

Jókora adag „švejkség” van Sigmond novelláiban, állapítja meg Keszthelyi András a *Fiatalok folyóirat Ex Librisében* (Keszthelyi 1978: 39–40), azzal a különbséggel, hogy míg Švejk az egész államrend ellen lázad, Sigmond hősei a mindennapok mechanizmusait próbálják megakasztani, ha már azokat széttörni vagy valami újat hozni nem tudnak. Milyen fokozatai vannak a mindennapi létünk abszurdításának, melyek azok a lépések, amelyekkel fokról fokra abszurdá válik életünk? Sigmond deviáns hősei lázadnak, de lázadásuk nem kezdi ki az egyébként illuzórikus s igen gyenge lábakon álló (Keszthelyi kifejezése) társadalmi rendet – így kompromittálódik maga a lázadás is. Czakóhoz hasonlóan Keszthelyi András is úgy véli, a kötet legerősebb írása *A kód* – „a hit az, ami *A kód* mikrokozmoszában demiurgoszi szerepet játszik – összegzi (Keszthelyi 1978: 40), maga a novella pedig a „bizalmatlanság fenomenológiájának megkonstruálása is lehetne.” Sigmond novellájának zárlatát tekintve a recenzens sem bizakodó: Sigmondnál minden illuzórikus, így fölösleges áztatnunk magunkat.

Bármennyire ambivalens is Sigmond és az Utunk szerkesztőségének viszonya, könyveire odafigyelnek, írnak róla – Szócs István után ezúttal a folyóirat prózarovatának szerkesztője, Mózes Attila a soros kritikus, írása *Csőrepedés Zömökéknél* (Mózes 1978: 2) címmel jelenik meg. Szellemes és olvasmányos írás Mózes kritikája, s lényeglátó: Karinthy *Én és énké-jéhez* hasonlóan Sigmond írásainak is van egy garabonciása, Zömök, aki ott garázdálkodik a szövegekben, aki afféle gonosz manóként specializálta magát Sigmond novelláira, akitől nem lehet szabadulni, amolyan rossz szellem, aki nem fölmutatja, hanem előállítja undokságait. Egy pszichopata, aki nem csupán a novellában fröcsköli az undort, hanem néha kiséndít az olvasóra is, „mert öröme telik abban, hogy az fitorog az ízléstelenségek küblijének láttán” (Mózes 1978: 2). S nem melleleg exhibicionista, aki vígan mutogatja saját undokságait is.

Mózes Attila arra a következtetésre jut, hogy ez a Sigmond-írásokban szereplő, mind a novellák világát, mind az olvasót felkavaró szereplő magát a szerzőt is terrorizálja, gúzsba köti kezét, nem engedve egy kedves szó leírását sem – kajánkodása meghatározza a könyv alaphangulatát, olyannyira, hogy néha még maga is meghökken gaztetteinek láttán. „Ilyenkor a garabonciás kedv megtorpan benne, ám ettől csak olybá hat, mint az az állatkíntzó, aki könnyes csókot hint a megcsonkított állat után.” (Mózes 1978: 2) A Sigmond-novellákban lakó kobold nemegyszer átesik a ló túlsó oldalára, s minden ötlete az olvasó ellen irányul – ilyenkor Sigmond írásai, állítja Mózes Attila, triviálisak, közönségesek, ízléstelenek, s csakis Sigmond énkéje tobzódásának köszönhető, hogy ilyenkor locsogóssá válik a novella, afféle kegyelemdöfésként az olvasónak. A megszemélyesítés – és az

eltávolítás – vitriolos gesztusával Mózes Attila célba talál: Sigmondnak meg kell szabadulnia a „rossz szellemtől”, írásaiból ki kell irtania a dagályos töprengéseket (a legjobb novellái épp azok, amelyeket sikerül megnyirbálni, mint a címadó novella vagy a *Gyertyafénynél* című). A túlírtás, a moralizáló betétek sokasága mellett Mózes Attila Páskándi Gézához hasonlóan látja az egyes novellák logikai vonalvezetését is: „Az abszurd logika (ha van ilyen), meglehet, egészen más, mint a formális, de semmiképpen nem lehet kaotikus, hanem valamely más rendszer erőterében érvényesül. De így az írás [t. i. *A köd* című novella – D. Zs.] csak szétmállik a saját ködében, öncélúvá váló részleteiben, megsemmisül anélkül, hogy eljutna az értelem fényére.” Egy-két jó részlet, egy jó novella, mindössze ennyi Sigmond újabb novelláskötetének záloga, összegzi Mózes, „és részesültünk abban a megtiszteltetésben, hogy megismertük Zömök Ödönt. Ez utóbbiról szívesen lemondtunk volna” (Mózes 1978: 2).

Írásomban Sigmond István két novelláskötetének keletkezési körülményeit, illetve korai recepciótörténetét vizsgáltam, felhasználva a korabeli kritikák mellett a szerző hagyatékában található lektori véleményeket is. A korszak irodalomtörténetének működésére, szerkesztőségi-kiadói műhelyek ars poeticáira, személetbeli különbségekre következtethetünk a nagyközönség számára ismeretlen kéziratok, véleményezések bemutatásával. Hipotézisem – amely igaz az egész életmű viszonylatában –, hogy Sigmond István nagysikerű regényét, a *Varjúszerenád*ot nem lehet a korai/korábbi szövegeinek ismerete nélkül megérteni. A *Varjúszerenád* világa szorosan kapcsolódik Sigmond korábbi szövegeinek világához, az első novelláskötetektől az Irodalmi Jelen által díjazott nagyregényig egységes ars poetica húzódik, még ha változik is a nyelv sodrása, tömörebb, balladisztikusabb lesz a feltérképezett táj, az emberek és a sorsok ugyanazok.

I R O D A L O M

- Bata Imre 1978. *Könyvszemle*. Népszabadság november 28: 7.
 Czákó Gábor 1978. *Heti ajánlat*. Könyv. *A kútbamászó ember*. Sigmond István novellái. Új Tükör szeptember 10/37: 2.
 Demeter Zsuzsa 2013. „*A hit árnyékában élek*. Beszélgetés Sigmond Istvánnal”. Székelyföld 17/3: 155–178.
 Keszthelyi András 1978. *Sigmond István: A kútbamászó ember*. Fiatalok ősz: 39–40.
 Mózes Attila 1978. *Csőrepedés Zömökéknél*. Utunk 33/35: 2.
 Páskándi Géza 1973. *Páskándi Géza véleményezése*. október 11. Gépirat.
 Sigmond István 1971. *Valaki csenget*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
 Sigmond István 1975. *Sigmond István levele Domokos Gézának*. február 9. Kézirat.
 Sigmond István 1978. *A kútbamászó ember*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.
 Szász Béla – M. Szemlér Judit 1975a. *Szász Béla és M. Szemlér Judit levele Sigmond Istvánhoz*. Február 17. Gépirat.
 Szász Béla – M. Szemlér Judit 1975b. *Szász Béla és M. Szemlér Judit levele Sigmond Istvánhoz*. Február 17. Szerkesztőségi véleményezés. Melléklet. Aláírás nélkül.
 Szilágyi Júlia é. n. *Sigmond István: Valaki csenget – avagy a kegyetlen irodalom*. Kézirat.
 [Sz. n.] 1974. *Három kérdés a szerzőhöz*. Sigmond István, Igazság március 31: 4.

LITERATURA BRUTALĂ.
 NUVELISTICA TIMPURIE A LUI ISTVÁN SIGMOND

(Rezumat)

Scriitorul István Sigmond este cunoscut publicului mai ales ca autor al unui unic volum, romanul *Varjúszerenád* („Serenada ciorilor”). Operele sale din tinerețe sunt puțin cunoscute: chiar și criticii romanului *Varjúszerenád* ignoră proza timpurie a lui Sigmond. Subscriem opiniei conform căreia nu este necesară corelarea dintre roman și începuturile literare ale autorului, întrucât romanul poate fi interpretat în mod independent. Cu toate acestea, înțelegerea în profunzime a straturilor de adâncime ale romanului, funcționarea lumii sale grotesc-absurde, presupune cunoașterea volumelor de nuvele publicate de Sigmond în tinerețe. În acest material, autorul analizează volumele de nuvele *Valaki csenget* („Cineva sună”, 1971) și *A kútbamászó ember* („Omul care a coborât în fântână”, 1978), făcând referire și la manuscrisele cunoscute ale scriitorului.

Cuvinte-cheie: István Sigmond, nuvele, absurd, Kriterion, manuscrise, moștenire.

THE BEGINNINGS OF CRUEL LITERATURE.
 EARLY SHORT STORIES OF ISTVÁN SIGMOND

(Abstract)

Most readers know István Sigmond as the author of one book, *Varjúszerenád* (“Crow Serenade”). There is hardly any knowledge of his early works, even the critics of his best known novel fail to go back to the early prose works of the author. We might think it is unnecessary too, as the novel *Varjúszerenád* can be analysed in itself. However, in order to understand the deeper strata of Sigmond’s successful novel, the workings of his grotesque-absurd world, we must be familiar with his early short stories. Therefore the author analyses Sigmond’s short story volumes *Valaki csenget* (“Somebody Rings”, 1971) and *A kútbamászó ember* (“The Man who Descended into a Well”, 1978), using also his manuscript legacy.

Keywords: István Sigmond, short stories, absurd, Kriterion, manuscripts, legacy.

Helikon kulturális folyóirat/Revista culturală Helikon.
 Kolozsvár / Cluj-Napoca, Dragalina 73–75
 aszusz@yahoo.com

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD

„THEATRUM GLORIAE DEI”
WEÖRES SÁNDOR SZAKRÁLIS ÖKOFILOZÓFIÁJA¹

Kulcsszavak: élővilág, individuum, szakralitás, költészet, öröklét

Weöres Sándor költészetében az ember egyszerre szereplője és nézője Isten dicsőséges, örök színházának („Theatrum Gloriae Dei”), halandósága folytán része, haláltudatában és üdvösség-hitében viszont külső szemlélője is a pre- és extra-humán dimenzióknak. Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a transzcendenshez fűződő sajátos viszony érhető tetten az olyan verseskönyv-címekben, mint *A kő és az ember* (1935); *A teremtés dicsérete* (1938); *A hallgatás tornya* (1956); *Tűzkút* (1964); *Ének a határtalanról* (1980). Amint azt Kenyeres Zoltán monográfiája a Weöres-líra első korszakához kapcsolódóan megjegyzi: Weöres Sándor „[a] verset nem a személyes önkifejezés, hanem az általános lét kifejezés eszközének szánta, nem az élmény tűnékeny csodáit kívánta rögzíteni, hanem az embert és természetet összefoglaló kozmosz jeladásait kereste, az esetlegessel szemben a nem változót kutatta, az egyszer megjelenő helyett a mindig jelenlevőt akarta megragadni, és a végső dolgok bizonyossága vagy éppen bizonytalansága gyújtotta fel képzeletét” (Kenyeres 2013: 84).

Az ásványok világa a szenttelen közömbösségben, a panasz nélküli, a feltétlen szolgálat állapotában nagyobb józanságra inti az embert, a növények a szüntelen növekedés, burjánzás és termékenység feladatában töltik be földi létük célját, az állatok egymást pusztító harca pedig egy jelenvaló, de kiismerhetetlen teljesség, univerzális értelem részeként a születés és megsemmisülés szükségességére emlékeztet. A természet kiszolgáltatottságában is boldogabb, oktalanságában is bölcsőbb, ösztön-vezéreltsége folytán is nyitottabb az embernél, adódik tehát a lehetőség: az élővilágból vett analógiákkal tartalmasabbá, tökéletesebbé tenni az életet, megismerni értelmét olyan mélységében, amennyire egy halandó számára egyáltalán megadatik. Egy ilyen kontextusban az állatok és a növények viszonya a teremtéshez és a Teremtőhöz problémátlan, az ember az egyedüli létező, aki test és lélek szüntelen tusakodásában, a földi és szellemi meghatározottság ellentmondásosságában utat nyit a hit és a tagadás, az öröm és a szenvedés, a görcsös élni akarás és a halálvágy kettősségének. A Weöres-költészetben a kezdetektől jelen van ez a gondolat, például *A kakuk* című 1938-as költeményben:

¹ A tanulmány megírása alatt a szerző az MTA kutatói támogatásában részesült.

Idegen életek zúgtak köröttem,
 idegen fészek ahol növekedtem
 s amint a szárnyacska pelyhet váltott,
 elhagytam én minden társaságot,
 nincs fészke, nincs bajom, nincs örömöm,
 ne legyen semmihez semmi közöm –
 míg szállnak a vágyak, akaratok,
 holtomig senkise lásson engem

A kakukk-lét tanulsága az élet célját kereső ember számára alapvető: a (madár)világ nyüzsgésétől, kicsinyes, siránkozó mindennapiságától való távolmaradás, szemlélődés, elköteleződés-mentesség, mindannak az elutasítása, ami ezt a kívülállás-biztosította harmóniát, a mindennek fölötti teljesség és szeretet átélését megzavarhatná. Ez az esztétikai-filozófiai attitűd nem idegen a korszak költészetétől, József Attila vagy Szabó Lőrinc gondolati verseiben egyaránt jelen van. Amiben Weöres közelítésmódja mégis különbözik a két világháború közötti líra hasonló megnyilvánulási formáitól, az az ironikus felhangjában is optimista végkövetkeztetés, hogy mindez nem a világban uralkodó káosz, netán valami fatális tévedés eredménye, sokkal inkább a teremtés lényegéhez, igazságához tartozik, illetve hogy tulajdonképpen így is van ez rendjén, hiszen egy végső, transzcendens értelmet szolgál: „Nagy törvény terped a fű-fa felett, / mely minket vígan egymással etet / s a neve: szerelem és szeretet. / (Rossz? – ne hidd: / céljait / nem ismered.)”. Egy Filep Lajoshoz címzett levelében ezt a meggyőződését Weöres Sándor a következőképpen írja le: „Eddigi életemben a legtöbb, hogy ide eljutottam: nem hittem volna, hogy az élet látványa, felülről, ilyen végtelenül szép; itt nem probléma többé, hogy miért kell létezni a sok zűrzavarnak, ha teljes összefogottságában ennyire zavartalan. Innen nézve, a legszenyesebb dolgok sem ijesztőek többé, mert nyilvánvaló a hitelességük, a hovatarozásuk. S a legcsodálatosabb, ahogy megéreztem, hogy itt már milyen zavartalanul lehet szeretni mindent, különbség és fokozat nélkül [...] Akik, egyenként, egymást ölik-marják, együttvéve a szeretetnek csaknem akkora máglyája, mint a Teremtő maga” (Kenyeres 2003: 93).

A gondolkodó, érzékeny, a halál elkerülhetlenségének tudatában lévő ember számára talán a legnagyobb botrány az egymásból táplálkozó, egymást pusztító élővilág kegyetlensége, illetve a természet közömbössége mindazzal a fájdalommal és szenvedéssel szemben, amely a létfenntartás – látszólagosan öncélú – mindent fölülíró ösztönének működésében tetten érhető. Weöres Sándor költészetének ez a kérdéskör egyik origó-pontja, vissza-visszatérő motívumként, változó formában és konklúziókkal ugyan, de állandóan fel-felbukkan az életmű mindegyik időszakában. *A kakuk* idézett szövege az érzelmektől mentes, távolságtartó, szemlélődő magatartással oldja fel ezt a problémát, annak a tudatos – és nem kis mértékben cinikus – felvállalása által, ahogy a költeményben szereplő kakukk az utódgondozás, fajfenntartás terheit éppen a zsbongó, lenézett madárvilágra hárítja. Az 1942-es *De profundis* a „szörnyű lakoma” szenvedéseit, az életért egymást ölés soha meg nem szűnő, pokoli körforgását az egész világra kiterjesztve ábrázolja: „hol Istennek barma és virága / tolong egymás

elevenét rágva”, ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy mindez csak az ember, a gondolkodó én számára bír valamiféle jelentéssel. Az öt évvel korábbi keltezésű *Herakleitos* pedig ugyanezt az univerzumot átfogó fájdalmat a tapasztalás szubjektív korlátozottságának, az individualista szemlélet kicsinyességének tulajdonítja:²

Ne mondd, hogy rossz az élet és az Isten.
Ne koldulj tőle kellemest. Világa
nem a boldogság langyos pocsolyája
[...]
Azért hogy néked kása nem jutott,
kár a világot rossznak mondanod:
te vagy őerte és nem ő teérted.

Az élet örök körforgásának, az élőlények létrejöttének és megsemmisülésének misztériumára, a második világháború előtti Weöres-lírában a *Rongyszőnyeg* 79. versének sorai adják a legautentikusabb választ, mely szerint a természeti lét alapja a szenvedés. A fű magja, a fa gyümölcse, az állatok születése és az emberi alkotás is mind-mind a változás fájdalma árán érlelődik. Az élet célja tehát nem a boldogság, hanem a termékenység, részvétel Isten állandó munkálkodásában, a teremtés soha meg nem szűnő aktusába való beleolvadás lehetősége. Egy ilyen nézőpontból az emberi szenvedés sokkal magasztosabb, mint a növényeké vagy az állatoké, hiszen megadatott neki, hogy az egyedi, a pillanatnyi helyett az egész határtalanságában, az örökkévalóságban osztozzon: „Most mint gallyat a máglya égése / befogad az Isten szenvedése – / nem véges kín, mint vágott-libái: / határtalan, mint a termő tájé.” Az 1936-os *Aurora combattans* ugyanezt a célt az állandó mozgásban, születésben és pusztulásban, a küzdelemben és önzetlen önfeláldozásban látatja.³ A nyolc szótagos, kétütemű verssorok lendülete, a patetikus, archaizáló

² Schein Gábor kisonográfia hívja fel a figyelmet arra, hogy Weöres Sándor költészetének erre a korszakára nagy hatással voltak az 1936-ban Hamvas Béla kísérelő tanulmányával, a *Stemma* görög és magyar kétnyelvű kiadásában megjelentetett Hérakleitosz-töredékek (Vö. Schein 2001: 49). Talán nem fölösleges felidéznünk néhányat a Hérakleitosz-könyv gnómái közül: „Ha boldogság volna a test gyönyörűségeiben, az ökröket mondanók boldogoknak, mikor borsót találnak, hogy egyenek. [...] Az istennek szép minden és jó és jogos, emberek gondolják ezt joggalannak, amaszt meg jogosnak. Nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íjjé és lanté. [...] Az út fel és le ugyanaz. A hideg *dolgok* melegszenek, a meleg kihül, a nedves megszárad, a száraz megnedvesedik. Betegség teszi az egészséget édessé és jóvá, éhség az elteltséget, fáradtság a megpihenést. Az ellentétesre csiszolt illik össze (és) az ellenkezőkből a legszebb illeszkedés. Össeillő párok: egész és nem egész, egyező ellenkező, összhangzó széthangzó, és mindenből egy és egyből minden” (Hérakleitosz 1936: 39; 49).

³ Talán nem fölösleges itt Weöres kortársának, Martin Heideggernek az egyik 1939-es filozófiai szövegét is felidézni, mely szerint a korai görög gondolkodásban ember és természet nem egy rész-egész viszony egy-egy alkotóelemként értelmezhető, hanem a mindenség egységét adó mozgásban. Önmagában tehát semmi sem abszolút és változatlan érvényű, semmi sem állandó, csakis az univerzummal, a másokkal való együtt-változásban: növekedésében vagy csökkenésében, fejlődésében vagy felbomlásában ismerhető fel. Heidegger szerint ez az a működés, amely minden elemnek csak a teljességhez fűződő kapcsolata függvényében tulajdonít jelentőséget: „Növények és állatok mozgásban vannak még akkor is, ha mozdulatlanul állnak és pihennek. [...] A *φύσις* [phüszisz] kiindulása és elrendelése is a mozgásnak és nyugalomnak” (Heidegger 2003: 225–282).

beszédmod, az allegorikus ábrázolás, illetve a sajátos metaforika a keresztény ókor, kora középkor, Aurelius *Prudentius* Clemens vagy Szent Ambrus himnuszait idézi:

Balga az, ki földi s égi
örömét Tetőled kéri
a boldogság sose fő,
sose cél csak pihenő.

Hogy tartós legyen Egészed,
váltakoznak mind a részek.
Nem a megnyugvás a cél:
mind mozogjon, ami él.

„Weöres világképében – jegyzi meg Alföldy Jenő – az állandó, a változatlan, a mozdulatlan, az örök azzal a mindent összefoglaló lényeggel azonos, amelynek megnyilvánulása minden, ami változik. A változás a mindenség legjellemzőbb sajátossága, de miközben minden változik a csillagos ég makrokoszmikus világában éppúgy, mint a parányok mikrokozmoszában, a változók összessége nem változtat a mindenben benne levő, közös lényegen: az örökkévalóságon” (Alföldy 2014: 18).

Az emberi léptékkal mért időben öröknek tartott, valójában viszont mulandó, illetve pillanatnyinak tűnő, mégis maradandó paradoxona Weöres Sándor több versében is megjelenik. Ezek közül talán legismertebb az 1979-es keltezésű *Öröklét*, melyben a látszólag feledésre ítélt élmény, az átélt esemény, az egyszer megtörtént „gyík-kúszás” vagy „szárnyverés” örökkévalóságát állítja szembe a kozmikus időben előbb-utóbb megsemmisülésre kárhoztatott anyagi világ, az égitestek vagy éppen a „mindent elnyelő sírverem” időleges voltával. Ugyanez a szemlélet viszont a korai versekben is megtalálható. Nem másról van itt szó, mint látszat és valóság, materializmus és transzcendencia radikális különbözőségének hangsúlyozásáról, arról a jellegzetesen weöresi, egzisztenciális és egyben esztétikai-filozófiai alapállásról, amely a szakralitás és racionalitás szembeállításában mindenképpen az előbbi mellett teszi le a voksát:

Mit málló kőre nem bizol:
mintázd meg levegőből.
Van néha olyan pillanat,
mely kilóg az időből,
[...]
Mint fürdőző combját ha hal
súrolta, s tovabillent –
így néha megérezheted
önnön-magadban Istent

(Örök pillanat)

Az 1943-as *Háromrészes ének*, avagy későbbi címe szerint *Harmadik szimfónia* a fent és lent, égi és földi, örökkévaló és pillanatnyi kettősségének ábrázolásában fűzi tovább ezt a gondolatsort. Maga a költemény még a Weöres Sándor-lírára tekintve is rendhagyó szerkezetű, hárompillérű konstrukció, zeneműszerűen vissza-

visszatérő motívumokkal, variációkkal, refrénnel. A vers kísérletező könnyedségében egyszerre van jelen a lendület és meg-megtorpanás, vidámság és fájdalom, kiszolgáltatottság és hatalom, születés és halál. A törekény szépség feszül szembe az öröklét súlyával, mozgás az állandósággal, ének a hallgatással, cselekvő, érző lét az időtlen és változatlan isteni szemlélődéssel: „Madárka sír, madárka örül, / míg piros gerendái közül / néz a hatalmas –”. Amint a csend a zenét, a nyugalom a mozgást, úgy hordozza a múlhatatlan a mulandót: a Teremtő a teremtett világ soha meg nem szűnő táncát, körforgását. Egy ilyen viszonyban a látszólag egymástól különböző dolgok valójában egylényegűek („magad vagy a vadász, meg a vad”), az én, az egyedi feloldódik a mindenség egységét adó működésben. „A teljességhez vezető úton – állapítja meg a *Háromrészes ének* kapcsán Kenyeres Zoltán – már nincs jó és rossz, itt már lényegében minden a jó közé tartozik, de a kettőző, felbontó szemlélet továbbra is eleven marad. A teljesség–csonkaság dimenziójában minden értékválasztás erkölcsi parancsra történik, a költészet esztétikai értékei ennek az erkölcsi imperatívusznak a »hátán« jelennek meg” (Kenyeres 2013: 308).

A természet itt az emberi lélek rezdüléseit követi, a létélmények mintegy az álomszerű, szürreális, belső világ kivetüléseképpen az állati hangokban, mozdulatokban, táncban és énekekben találunk társra. A meg-megisméltető refrén, a különböző variációk ezt a tökéletes egymásra hangoltságot, ember és természet együtt-létét érzékeltetik: „Rikolt a páva veled, / tipeg az éjbe veled, / elveszti nyúlt vonalát a futórozsza veled”. Ellentétek és párhuzamok játéka fűzi egybe a költemény sorait, erő és gyengeség, cselekvés és nyugalom, fortissimo és piano váltakozása, amely mégsem zárja ki egymást. „A *Háromrészes ének*ben az élő átváltozik létezővé; a lírai hősnek ez az átváltozása a teljes ember születésének misztériuma. De az életben is megtalálja Weöres a teljes embert. Az apácában, aki kilenc csomagjához magát tizediknek számolja, vagyis maga is tárgy. A teljes ember az életben magát azonosnak tudja mindennel, a tárgyak közt maga is tárgy. Itt válik nyilvánvalóvá ezen életfilozófia célja” – jegyzi meg a vers kapcsán Bata Imre (Bata 1979: 98).

A második világháború utáni Weöres-lírában megszaporodnak a hosszúversek. Ezek közül a különböző mitológiai témákat feldolgozó költemények mellett, mint a *Mahruh vesztese; Medeia; Minotauros; Orpheus stb., Az elveszített napernyő* elsősorban azért emelhető ki, mert közvetlenül nem az ógörög vagy a távol-keleti hagyományra és szereplőkre épít, hanem egy köznapi idilli történetet választ kiinduláspontként, mellyel – bizonyos értelemben – az egész Weöres-életmű esztétikai-filozófiai szintézisét valósítja meg. Maga a költemény csaknem 400 sorból áll, az első Weöres-kismonográfia szerzője, Tamás Attila szerint „a valóságosnál egy fokkal naivabbra stilizált” világgép jellemzi (Tamás 1978: 92). Az epikus szál lényege a természeti légyott mementójaként a vadon sűrűjében hagyott napernyő, melynek további „sorsa” lét és természet, születés és halál titkait jeleníti meg. A szerelmi találka helyén felejtett tárgy idegen testként kerül a természeti világba, túl a gyakorlati használat által motivált tényezőkön – mint minden ember által létrehozott produktum – az univerzumban uralkodó káosz elleni időleges tiltakozás metaforájaként is felfogható.

Weöres Sándor költészete mindvégig reflektál az isteni munka tökéletességére, kiismerhetetlenségére, de egyben ennek befogadhatatlanságára, végtelen igazságosságára és jóságára is. Az alkotás folyamatában a halandó ember a teremtett világ szépségét, rendszerszerűségét, funkcionalitását kívánja megközelíteni. Ezt a párhuzamot emeli ki a versben az a kitérő, mely – mintegy történetet a történetben – a napernyő anyagát, származását, megmunkálásának fáradságait részletezi. Legtöbb esetben tehát, még egy ilyen egyszerű használati eszköz – egy napernyő – elkészítése is feltételez esztétikai célokat: „lombard selyem, rajnai bíbor festék / elefántcsontját küldte India, / vasát Pittsburg, fáját Brazília; / részeit mennyi kordén vitték / hány vasútra, hajóra tették: / egy világ műve! ezer kéz fia!” A napernyő az ember által létrehozott huszadik századi életteret, a globális civilizációt jelképezi, a költemény szövege ezt állítja a teremtett világ, a hegyek, a völgyek, állatok és növények mellé. Talán az sem véletlen, hogy funkcionalitásában éppen a természet egyik létfenntartó forrásától, a napfénytől óvja az embert.

Maga a történet viszont egyben azt is igazolja, hogy a mesterséges és természetes valóság mégsem teljesen idegen egymástól. Az ember által létrehozott rend, mely a használati eszköz elkészítésében teljesedett ki, a lebomlás folyamata során látszólag az entrópia győzelmét állítja előtérbe, amiként azonban a növények és állatok lassan birtokba veszik az immár funkciótlanná vált tárgyat, a szeretet törvénye végül uralkodni képes a káosz felett. A két világ közötti kezdeti távolság ugyanis, mely az ottfeledés pillanatában létrejön, a napernyő pusztulásával, részekre bomlásával visszavonhatatlanul megszűnik. Tanúi lehetünk annak, ahogy a napernyő menedékében sarjadó új élet növényi, állati és emberi szinten egyaránt legyőzi a pusztulást, a halált:

Pára tulipán felveti fejét,
villog kristály-zöld másvilági rét,
lila tövis gyűl a látóhatárra;
távol szigetet környez a sötét;
mint nő-pillantás játszik egy sugárka,
illanva megsimítja kedvesét,
ragyogva röppen elszunnyadt fiára,
míg örök mosoly dereng a világra,
vonulnak és hajolnak ívei
híg partok közt, Theatrum Gloriae Dei.

Egy ilyen nézőpontból minden csupa játék és könnyedség. Az öröklét, az üdvösség a pillanatnyiban létezik. A kicsiny dolgok szépsége és törekenysége, sebezhetősége, az élet legapróbb megnyilvánulásaiban kiteljesedő végtelen szeretet konokul felülkerekedik minden pusztító erőn. Mint Isten színháza, úgy működik a világegyetem, csupán azt kell felismerni benne, hogy célja nem az egyénben, hanem a nagy egészben, a teljességben keresendő. „[A] Mindenséggel azonosított Semminek – jegyzi meg Alföldi Jenő – nincs köze a nihilizmushoz, csupán az örökös változásban minduntalan mássá alakuló Valami vagy Valaki sorsára vonatkozik, arra, hogy ami a mindenségbe visszatér, ismét más Valamivé, Valakivé alakul az

idő végezetéig. Nem reinkarnációról van szó, csupán az egyedi lét kiválásáról és visszatéréséről az örök körforgásba, de ezt Weöres a mindenséget átható szeretettel azonosítja, mely egyként buddhai és jézusi vonás” (Alföldy 2014: 21). És valóban: *Az elveszített napernyő* befejező versszaka a mindenek fölött győzedelmeskedő hit és szeretet/szerelem apoteózisa – József Attila közismert *Óda* című költeményének mellékdalához hasonlíthatóan – a rejtett irónia ellenére is optimista végkicsengésű, hiszen az élet igenlését hirdeti. A sárgarigó-hasonlat pedig – mint a *Háromrészes ének* refrénje, az örömeit és fájdalmait világba-daloló madárka képében – itt egyszerre az ártatlanság, a feltétlen esztétikai szolgálat kifejeződése. Létezik, mert létének célja, értelme van, hozzájárul az univerzum szépségéhez, a soha meg nem szűnő teremtés kiteljesedéséhez: „Most már ujjongva töltöm életem, / mint sárgarigó az erdei lombban: / míg le nem hull egy vén fatörzs elé / harsányan énekel, majd megszakad belé!”

Az elveszített napernyő optimista játékoságával ellentétben a második világháború utáni Weöres-lírában az ember alatti létezők ábrázolása sok esetben az elidegenedtség vagy a 20. századi társadalomból való kiábrándultság megjelenítéséhez kapcsolódik. A túlzott racionalizmus, a technikai civilizáció dehumanizáló hatása, vagy a modern tudományosság örve alatt a transzcendencia minden lehetőségétől megfosztott valóság gyilkos iróniával jelenik meg az ötvenes-hatvanas évek verseiben:

Az ember a majomtól származik?
Nem tudom – de majommá változik:
már megszakad a kapcsolat,
mely összeköt embert és angyalokat.

(*Elérünk olyan józanságot...*)

Az irónia mellett azonban, Weöres Sándor költészetében a majommá (vissza)fejlődő ember, a (d)evolúció groteszk ötlete sokkal több egyszerű metaforánál. A költő közeli barátja és mestere, Várkonyi Nándor ugyanis 1942-es *Sziriat oszlopai* című kötetében – ehhez készíti Weöres a maga *Gilgames*-fordításait az 1937-es, 1938-as években (Várkonyi 1990: 113–116) –, a fejlődéselvű világgéppel szemben, Edgar Dacqué elméletére és az emberiség régi mítoszaira alapozva egy másik, bizonyos szempontból fordított alakulástörténet lehetőségét is felvázolja. Várkonyi az ember őstípusának az idők során egyfajta sajátos (de)formálódásáról, (vissza)fejlődéséről beszél, amely végső mozzanatként előrevetítheti akár a homo sapiens tragikus szellemi visszahullását az állatvilágba.⁴ Lényegében egy ilyen

⁴ A kötet első kiadásában Várkonyi több mitológiai idézettel igyekszik alátámasztani Dacqué az emberi faj különböző formáinak változásaira vonatkozó – tudományos szempontból ma már kétségtelenül korszerűtlen – érveit: „Saxo Grammaticus csaknem szó szerint megismétli az indián mondákat: »Az idők előtt háromféle emberfajta volt: szörnyű külsejű emberek, hatalmas testalkatúak, óriások. Aztán nagyszellemű emberek éltek, akiknek megvolt a képességük az igazlátásra, a jóslásra. Aztán jöttek a közönséges emberek. Ezek már nem rendelkeztek az előbbi fajták tudományával: a művészetet, hogy megváltoztassák a saját alakjukat és megcsalják az emberek szemét. Mégis legyőzték a többi fajtát, kiirtották őket, s a föld uraivá

nézőpont érvényesüléséről tanúskodik Weöres Sándor 1940-es években írt *Én, a határtalan szellem* című, 49 darabból álló versciklusában az a gondolatsor, amely világosan kifejti, hogy a szakralitás forrásaitól egyre inkább eltávolodó modern ember, illetve az elállatiasodott társadalom végérvényes pusztulása mindmáig csak az isteni irgalom növekedésének köszönhetően maradhatott el: „Isten végtelen türelme / leszállt a legelső fokra // Mert az emésztő malom-torokban / senkise térhet jobbra vagy balra. [...] Az eszűktől megfosztottakra / az ész nélkül gyilkolókra, / nem haraggal: mosollyal tekint, // mint marakodó állatokra.” Ugyanebben a körben fogalmazódik meg a szentencia: a húsevés nem más, mint természetellenes erőszaktevélet az állatvilágon, tulajdonképpen ez a gondolat is kapcsolatba hozható a *Sziriat oszlopai* megállapításával, mely szerint az emberiség az ősidők során csak kényszerből tért át a növényevésről a húsevésre (Várkonyi 1942: 163).

Várkonyi Nándor koncepciójában a technikai fejlődés és a kultúra, a test és a szellem, az ember érzelmi, képzeleti és értelmi oldala ellentétben van egymással, az egyik dimenzió túlzott kiteljesedése mindig maga után vonja a másik elcsökevényesedését. Szerinte míg az ősi prehisztorikus népeket a transzcendentális kapcsolatok irányították, a görögök nyomdokain kialakuló európai társadalom inkább az anyagi világ megszállottja, holott az ember csak a szakralitásra való nyitottság, a fejlett képzelet és az érzelmi kapcsolatai révén különbözik az állatoktól, ez által képes meghaladni földi létének korlátait: „A civilizációt megteremtő működésben – állapítja meg a *Sziriat oszlopai* első kiadásának utószava – az értelmi képességek az uralkodók, a kulturális cselekvésben az érzelmi és képzeletiek. Ezek az utóbbiak kétségkívül magasabb rendűek, a távolság, mely elválasztja őket az állat képzeleti és érzelmi képességeitől, nagyobb, mint az a különbség, mely az állati és az emberi értelem közt fennáll [...] az ember elsősorban vallási lény, ez teszi emberré” (Várkonyi 1942: 293–294). Ez a lét- és lélekállapot azonban a 20. századi modern, racionalista társadalom számára – úgy tűnik – véglegesen elveszett. A teremtés céljait kereső individuum egyetlen menedéke, amelyből talán még rekonstruálható a szakralitás, Weöres Sándor emblematisztikus kétsorosának tanúsága szerint, a prehumán, illetve extrahumán dimenziókhoz fűződő kapcsolat újraalkotása, az ember önkultuszának feladása: „Barátaim az állatok / s az emberfölötti áramok” (*Elhagyott dimenziók*).

---

lettek»” (Várkonyi 1942: 282). „Az ősnépek mondái egyforma határozottsággal jelzik a műveltség vízözönelőtti harmadkori eredetét; a nagy oktatómesterek mint istenek vagy félistenek (Cson, Oannes, Thot), és mint királyok, fejedelmek (Kenan, Xisuthros stb.) jelennek meg. [...] Hasonló szabadsággal emlékeznek meg az új faj, a »közönséges«, vagyis a később általánossá lett, vad, műveletlen, plebejus színvonalú emberről. A mi negyedkori nagyapánkról. Az előbb közölt hagyományok róluk is szólnak: ők a csúszó-mászó félistenek tanítványai. A zsidó mítosz tárgyilagos őszinteséggel mondja: »Henoch idejében [...] az emberek olyanok lettek, mint a majmok«” (Uo. 285). „Íme tehát a mítoszok egy egész kis fejlődéstörténetet adnak elő, amely feltűnően egyezik az élettan legújabb eredményeivel: az első fok a félelmetes, óriási állatszerű, homlok szemű őslény, a hulló és kételtű ember-törzs képviselője, elnevezésünk szerint: a protohomo; – aztán a nyújtottfejű, összenőttujjú, démoni erővel és varázstudománnyal rendelkező harmadkori ember, a homo magus; – és végül a kistermetű, műveletlen, de értelmes, szorgalmas és szapora »közönséges« homo faber” (Uo. 287).

Az egyik kései költemény, az 1980-as *Natura* szövegében viszont ez a lehetőség már nem adatik meg többé. Hiszen a prehumán szféra, mely menedéket nyújthatna, látszólag önmaga is súlyos kompromisszumokkal terhelt, a racionálisan egyre inkább megismert és „birtokba vett” kozmosz hideg közömbössége pedig, a káosztól, a végleges megsemmisüléstől való félelem elkerülhetetlen fenyegetését hozza egyfajta „ajándékképpen” az embernek. Ebből a nézőpontból minden látszat és hazugság, a természet önfeledt, tudattalan boldogsága ugyanúgy, mint a létnélküliség illuzórikus biztonsága az ásványok esetében:

Az ég ökölcsapásai
piros sebek a szívben,
a nemlét kalapácsai
alatt vergődik minden.

Az állat tetteteti, hogy él,
de homlokában álom.
A kő színleli, hogy kemény,
és rend van a világon.

A kései Weöres-líra verseinek pesszimizmusa mintha a 20. század bizonytalanság-érzésének, idegenség-tapasztalatának, egzisztenciális szorongásainak eluralkodásáról tanúskodna a szakralitásra nyitott – korának nyomasztó földhözragadtságával radikálisan szemben álló – alkotói jelenlét fölött. Bár az utolsó évek költészete, néhány darab erejéig azért lát még okot a reménytelenség és fájdalom világából való felemelkedésre, elszakadásra (*Odatúl, odaát; Változatok egy Narekaci-témára; Angelus Silesius*). A szerves és szervetlen létezők, az őselemek kifogyhatatlan türelme, befogadókészsége, anyag és szellem, test és lélek egymás ellen tusakodó, mégis egymástól elválaszthatatlan kettőssége – ebben a kontextusban – bizakodásra ad alkalmat a saját létének végességével, a mulandósággal szembenézni kénytelen, de a földi és égi valóságra tudatosan reflektáló individuum számára. Amint azt az 1987-es *Lépések* szentenciaszerű sorai megállapítják: „Lépések kopognak legalul / de mindig akad út fölfelé / emelhető. Vigyázni kell. // A víz, a tűz várakozik / nem voltat vár, vagy visszavár / a kettős természet szerint”.

I R O D A L O M

Alföldy Jenő 2014. *Két költő. Tanulmányok Weöres Sándorról és Kálnoky Lászlóról*. Orpheusz Kiadó, Budapest.

Bata Imre 1979. *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Heidegger, Martin 2003. *Α φύσις lényegéről és fogalmáról*. = Pongrácz Tibor (szerk.): *Útjelzők*. Osiris Kiadó, Budapest. 225–282.

Hérakleitos 1936. *Műzsái vagy a természetről. Pontos irányítás az élet célja felé*. Stemma Kiadó, Budapest.

Kenyeres Zoltán 2003. *Medúzalebegés. Weöres Sándor a Nyugattól önmagáig*. = Domokos Mátyás (szerk.): *Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*. Nap Kiadó, Budapest. 93–101.

Kenyeres Zoltán 2013. *Weöres Sándor*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Schein Gábor 2001. *Weöres Sándor. Élet-kép sorozat*. Elektra Kiadóház, Budapest.

Tamás Attila 1978. *Weöres Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Várkonyi Nándor 1942. *Sziriat oszlopai. Elsüllyedt kultúrák*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Várkonyi Nándor 1990. *A kozmikus költő* (részletek). = Domokos Mátyás (szerk.): *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 106–131.

„THEATRUM GLORIAE DEI”
ECOFILOSOFIA SACRĂ ÎN LIRICA LUI SÁNDOR WEÖRES

(Rezumat)

În poeziile lui Sándor Weöres flora și fauna depășesc calitatea de simplu decor, de fundal alegoric/metaforic ce servește la reprezentarea alienării eului, la experiența unui univers haotic al secolului XX. Ele sunt mai degrabă o realitate a entităților independente de conștiința subiectivă, o realitate ce poartă în ea însăși secretele uitate ale Creației și ce arată, în mod evident, către un sens transcendent, către un scop final. Se poate afirma că la autorul adus aici în discuție flora și fauna pot echilibra oarecum problematica modernă a relației fundamentale dintre existență și individ, deoarece, în pofida tuturor suferințelor sau indoielilor, ele oglindesc existența unei armonii necunoscute, a unei unități sacre. În lirica lui Weöres, omul este în același timp actor/participant și spectator al teatrului glorios și veșnic al lui Dumnezeu („Theatrum Gloriam Dei”); datorită efemerității sale aparține dimensiunilor pre- și extraumane, însă prin conștiința morții și credința în mântuire este totodată un observator extern al acestora. În studiul de față, autorul supune analizei modalitatea în care relația dintre eu și natură poate fi pusă în corelație cu viziunea specifică asupra lumii și cu experiențele transcendentale ale acestei poezii.

Cuvinte-cheie: flora și fauna, transcendență, individ, eternitate, poezie.

“THEATRUM GLORIAE DEI”
SÁNDOR WEÖRES’S SACRAL ECOPHILOSOPHY

(Abstract)

In Sándor Weöres's poems flora and fauna are not only a decoration, serving as an allegorical/metaphorical background to the representation of the self's alienation and to the twentieth-century's experience of a chaotic universe, but rather the reality of entities independent of the subjective consciousness, a reality that carries the forgotten secrets of the created world and definitely points towards a transcendent meaning, an ultimate goal. One might even say that in this poetry flora and fauna, to some extent, are able to balance the modern problem of the fundamental relationship of existence and individual since, despite all suffering or doubt, they reflect the existence of an unknown harmony, sacred unity. In Weöres's poetry, one is both a partaker/actor and spectator of God's glorious, eternal theatre (“Theatrum Gloriam Dei”); because of our mortality, we belong to, but by our knowledge of death and faith in salvation, we are also external observers of the pre- and extra-human dimensions. In this paper, I examine how the specific relationship between self and nature can be associated with the peculiar worldview and the transcendental experiences of Weöres's poetry.

Keywords: flora and fauna, poetry, transcendence, individual, eternity.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
szilveszter.laszlo@ubbcluj.ro

MŰHELY

BENŐ ESZTER

TÜKÖR ÁLTAL. FAUST FORDÍTÓI DILEMMÁJA

*„A fordítás mintegy híd két nyelv között,
miként ha két part között, ugyanazon földön.”*

H.G. Gadamer

Kulcsszavak: műfordítás, hermeneutika, ekvivalencia, logosz.

Húsvét hétfőjén Faust a tanítványával, Wagnerrel tett séta után hazatér. A séta során egy fekete kutya szegődik hozzá, aki követi őt a dolgozószobájába. A dolgozószobában csak Faust és a fekete kutya (Mefisztó) van jelen. Hazatérve, Faustot nagy gondolatok foglalkoztatják, elmélkedni kezd. És egyszerre előttünk áll Faust, immár a műfordító szerepében, aki az „új szövetség” „ős szavát” óhajtja kutatni, „a szent nyelvű eredetit” anyanyelvére átültetni. Szándéka nem más, mint a „felsőbb megnyilatkozás” megfejtése (Dóczi Lajos fordításából vett kifejezések).

Megírva áll: Kezdetben volt az *Íge*.
Ki fejt meg? Már fennakadtam íme.
Hát érhet annyit ige, szó?
E hely így nem fordítható.
Ha jól esett megértenem,
Így áll: Kezdetben volt az *Értelem*. –
Gondold meg jól az első sort még,
Nehogy a toll már itt botoljék!
Mindent az *Értelem* teremt elő?
Nem! Első – írjuk – vala az *Erő*...
De ezt is alig jegyzem, már megint,
Hogy ne hagyjam, más sugallat int.
Világosság! Egyszerre tiszta lett.
S bizvást írom: Kezdetben volt a *Tett!*

(ford. Dóczi Lajos, 1900)

Goethe *Faustjának* ez a részlete az első Dolgozószoba-jelenetből egyfajta „tükör a tükörben”, hiszen a *logosz* jelentései megsokasodnak, akár az egymást

tükröző tükrök képei. Faust vágya, megfejteni a logoszt, amely „mindenkié és senkié, amely az embert kiismerhetetlen utakon téríti önmagához, irányítja önmaga felé, miközben vonatkozásba állítja a ki-nem-mondhatóval” – írja Bacsó Béla Gadamert értelmezve (Bacsó 2000: 36). Az ógörög újszövetséget felütve, Faust nekifog a János evangéliuma fordításának, amelynek első része Logosz-himnusz néven is ismert. De már az első mondatnál elakad, a *logosz* (Λόγος) görög szó átültetése jelentésbeli sokrétősége miatt problémát okoz, hiszen a *logosznak* számos fordítása elképzelhető, és a fordítások tükrében más-más értelmezést nyer a lefordított mondat.

Faust monológjában tulajdonképpen mindvégig a *logosz* jelentését, értelmezési és fordítási lehetőségeit fejtegeti. A *logosz*, úgy tűnik, ellenáll a fordításnak. A *logosz* a görög nyelvben egyaránt jelenti a szót, a nyelvet, a beszédet, de a gondolkodást, a bölcsességet, a logikát is. Egyúttal jelenti a világeszt, amely a világot áthatja, és benne rejlik. Az újplatonizmusban a *logosz* jelenti a világ gondolatát Istenben, amelyet Isten öröktől fogva gondol, és a teremtéskor Istenből kivált, a világ teremtését közvetítette. Platónnál a *logosz* „megalapozott igazságot tartalmazó kijelentés”, Arisztotelésznél „kimondott szó”, „gondolat”, „gondolkodási képesség”, „fogalom”, a sztoikusoknál az az isteni erő, aminek a mindenség a létet, az értelmességet és a törvényszerűséget köszönheti (Diós 2010). A sok jelentésárnyalat egyszerre több irányba téríti a fogalom értelmezését.

Faust fordítási kísérlete során a fordíthatóság és fordíthatatlanság mezsgyéjén mozog, de a fordíthatatlanság valójában „egyenlő a *sokféleképpen* fordíthatósággal” (Albert 2011: 104). Faust mérlegeli a felmerülő fordítási lehetőségeket, ötleteket, sugallatokat: „már fennakadtam”, „így nem fordítható”, „ha jól esett megértenem”, „gondold meg jól”, „nehogy a toll [...] botoljék”, „más sugallat int”. Rálátást nyerünk itt a műfordító belső dialógusára a szöveggel, a műfordítás problematikájára. A mindenkori műfordítónak ugyanis a rendelkezésére álló nyelvi eszközök közül a legmegfelelőbbet, az „odaillőt” választania nem mindig egyszerű, egyértelmű. Elhivatott és felelősség terheli, hiszen Kányádi Sándor „hermeneutikáját” parafrázálva: aki megért, s megértet, egy *világot* megéltet.¹

Az első hagyományos értelmezési lehetőség, amire Faust rátalál, a *szó*, az *Ige* (*Wort*), de nem éri be vele (*Megírva áll: Kezdetben volt az Íge*). Aztán az ‘értelem’ (*Sinn*) szót ízelgeti (*Kezdetben volt az Értelem*), de ez sem kielégítő, amiként az ‘erő’ jelentésű (*Kraft*) szó sem (*Kezdetben volt az Erő*). Végül eljut a ‘tett’ (*Tat*) szóig, és emellett az eléggé szabad fordítás mellett dönt (*Kezdetben volt a Tett*). Ez utóbbi változat, úgy véli, a legpontosabb fordítás, hiszen a szó által Isten tett, cselekedett, teremtett. Így lesz a *logosz* „szellemi erővel elkövetett tett”, mert a Teremtő az Ige segítségével kódolta anyaggá a kozmikus energiát, előállítva a világot, amely benépesül (Osváth 2012: 68). Ha belegondolunk, a Biblia tele van tettekkel, tett maga a teremtés, Isten tettek által kommunikál az emberekkel (a kőtábla átadása, népének Egyiptomból való kivezetése által), Jézus tetteivel

¹ Kányádi Sándor. *Játszva magyarul: aki megért/s megértet/egy népet/megéltet. Valaki jár a fák hegyén*. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár; Magyar Könyvklub. Budapest. 1997.

(Möllers 2000). Az Ige nem csupán mindenek kezdete, nem csupán a világot teremtő, de az azt irányító Értelem is, melynek köszönhetően nincs káosz; a nagybetűs Ige Isten kinyilatkoztatása.

A Teremtés könyve (Mózes I:1.1) is ugyanazzal a felütéssel kezdődik, mint János evangéliuma – hívja fel a figyelmünket egyik tanulmányában Mezei Gábor. Úgy véli, Faust utolsó fordítási változata (*Kezdetben volt a tett*) akár a Teremtés könyve első sorának (*Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet*) fordításaként is tekinthető, annak analóg párja. Mintha Faust nem is az Újszövetség, hanem az Ószövetség fordítását készítené el. A Faust-jelenet fordítási kísérletei során az első mondat (*Kezdetben volt...*) négy alkalommal ismétlődik, és az ismétlődés által ugyanaz a gyorsuló ritmus jön létre, mint a Teremtés könyvében: *Kezdetben teremté Isten...; És monda Isten...; És látá Isten...* (Mezei 2015: 62–63). Ebben a megvilágításban is a *tettre*, a cselekvésre tevődik a hangsúly.

„Traduttore – traditore” – hangzik Benedetto Croce híres mondása. Minden fordítás árulás, azaz Kosztolányi szavával élve: „A fordítás mindig ferdítés is” (Kosztolányi 1971: 514). Faust ebben a kiemelt részletben Gadamer szavával élve „hermeneutikai teljesítményre” vállalkozik (Gadamer 2003: 22). Valahányszor a *logosznak* megfeleltet egy vele egyenértékű fogalmi jelentést, valahányszor a tiszta tartalmat nyelvi formába önti, mindannyiszor észlelnie kell, hogy a fordítás során veszteséggel áll szemben. Mégis folytatja a keresést, abban a reményben, hogy a fordítás során megmutatkozik egyfajta „interpretációs nyereség”, és „megvilágítóan egyértelművé”, de legalábbis egyértelműbbé válik a *logosz* jelentése (Gadamer 2000: 19).

II.

A tükörben további tükröket pillanthatunk meg: a magyar fordításokat. Hadd kezdjem a *logosz* fogalom szavakba öntésének az áttekintésével. Hét műfordító magyarázatát vizsgálom az elkövetkezőkben (Dóczi Lajos, Kozma Andor, Jékely Zoltán – Kálnoky László, Franyó Zoltán, Báthori Csaba, Márton László, Efraim Israel [Hap Béla]). Fordítói megoldásaikat az alábbi táblázatban foglalom össze. (A teljes monológ fordítása megtekinthető a függelékben.)

<i>Goethe</i>	<i>Dóczi Lajos</i>	<i>Kozma Andor</i>	<i>Jékely–Kálnoky</i>	<i>Franyó Zoltán</i>	<i>Báthori Csaba</i>	<i>Márton László</i>	<i>Efraim Israel</i>
das Wort	Ige	ige	szó	ige	Ige	Ige	Ige
der Sinn	Értelem	ész	értelem	értelem	Értelem	Gondolat	Ész
die Kraft	Erő	erő	erő	erő	Erő	Erő	Erő
die Tat	Tett	tett	tett	tett	Tett	Tett	Tett

Az adatokból kitűnik, hogy addig, míg a *Kraft* és a *Tat* szavak magyar megfelelője az *erő* és *tett*, a *Wort* és *Sinn* szavak esetében már eltérnek a fordítói megoldások.

Vegyük csak az első fogalmat, ami a német eredetiben *Sinn*. A gondolkodást a nyelv aszerint, hogy milyen vonatkozásaiban tekinti, rendszerint a következő

fogalompárral nevezi meg: ész és értelem (lat. *ratio et intellectus*). A fogalompárban a filozófiai gondolkodás az értelmet és az ész az elme két különböző erejének gondolja, egymástól bizonyos tekintetben függetlennek, és az értelmet az ész alárendeltjének tekinti. Az értelem nyitott a lét egésze iránt, az ember azon átfogó szellemi képessége, amellyel képes megragadni a létezőket, egy sajátosan emberi megismerőképesség, aminek révén az egyes ismereteket abszolút normákhoz méri, és kiindulópontot ad az akarás és a cselekvés számára. A gondolat az ész szabad működésének eredménye, többnyire egy mondat, szentencia alakjában jelenik meg. A gondolat mindig szavakba foglalható eredménye az elme működésének (Diós 2010). A meghatározások értelmében az *értelem* tűnik a legjobb választásnak az adott kontextusban, a legtöbb műfordító ezt választotta. Kozma Andor és Efraim Israel az *ész*, míg Márton László a nagybetűs *Gondolat* szót, amely az értelem formál(ó)dó, illetve formaadó működését érzékelteti.

Nézzük a másik kulcsszót, ami a német eredetiben a *Wort*. Báróczi Sándor *A védelmeztetett magyar nyelv* című munkájához Szigethy Gábor írt előszót. Előszavában János evangéliumának kezdő sorára tér ki. Latinul a vizsgált mondat: *Principio erat verbum*. Szigethy szerint az elődök nem sokat törődtek a görög *logosz* szó latin nyelvre fordításával, hanem a latin *verbum* (ige) szóval helyettesítették a kifejezést. Az *ige* szó Sylvester János 16. századi bibliafordításában „beszédként” magyarosodott: „Kezdetben vala az beszíd” (Szigethy 2003). A „Wort” fogalmának egyetlen műfordító (Jékely Zoltán) felelteti meg a „szó” lexikai egységet, amely legközvetlenebb megfelelője a német *Wort*nak. Márton László *A szöveg fonákja, avagy Faust mint műfordító* című írásában a görög „en arkhé én ho logos” mondat fordításáról a következőképpen ír: „Látszólag mi sem egyszerűbb, mint ezt a (német) szöveget lefordítani: kezdetben volt a Szó. Csakhogy azok az „igazi” fordítók, akik a Bibliát annak idején „a valóságban” magyarra fordították, a logost az „ige” szóval adták vissza, nyilván azért, mert érezték az *igézettel* és az *igérettel* való etimológiai összefüggést. Ha viszont az igében benne van az igézet és az ígélet, akkor nem hiányzik belőle sem az erő, sem az értelem, sem a tett [...]” (Márton 1995: 76).

Gadamer úgy véli, az isteni szóban az isteni szellem egésze van kimondva, „Isten szava a mindent egyetlen szemléletben (intuitus) szemlélő és teremtő szellem” (Gadamer 2003: 470). Aquinói Tamás hasonlatával él, aki szerint az isteni szó olyan, mint egy tükör, amelyben a dolgot látjuk, és a dolgot tökéletesen tükrözi. Az isteni szóval ellentétben, az emberi szó tökéletlen, így nem egyetlen, hanem sok szónak kell léteznie. A szavak sokféleségére intellektusunk tökéletlensége miatt van szükség. „Isten a szóban tökéletesen kimondja természetét és szubsztanciáját, viszont minden gondolat, amelyet mi gondolunk, s így a szavak is, melyekben a gondolkodás végbemegy, a szellem pusztá akcidente” (Gadamer 2003: 471). Mivel a szó a szellemnek nem a gondolkodástól mentes területén képződik, a szó nem a szellemet fejezi ki, hanem a gondolt dolgot. Az isteni szó egysége az emberi szavak sokféleségében nyilvánul meg.

A Jékely–Kálnoky fordítást leszámítva, Faust monológjának további fordítói az „ige” kifejezéssel élnek, többségük a nagybetűs Igével. „A Bibliából kiindulva

az Ige nagybetűvel Isten kinyilatkoztatása [...] Az Ige az Úr kimondott szava és közlése” – írja Száraz György² az Ige fogalmáról. A következő „képletet” állítja föl: „Isten = Ige = Tudat = Szó = Értelmelem = Logosz = Mindent Átható” (Száraz 2011). A nagybetűs Ige többjelentést hordoz a kisbetűssel szemben. Óhatatlanul ide kívánczok Márai Sándor logosz-fejtegetése is, amelyben ő is a „felsőbb megnyilatkozás” nevét, lényegét keresi: „Az én Istenemnek nincs szakála, sem pepluma. Minden dolgok mögött van, mint Erő és Értelmelem. Isten számomra a Szándék, mely áthatja a világot. Ez a Szándék tudatos. Ezért tudok beszélni vele, hamis elképzelések nélkül, ahogyan a parányi értelem beszél a végső, nagybetűs Értelmelemmel” (Füveskönyv 2000: 92).

Visszatérve Szigethy előszavához, megtudjuk, hogy 1790-ben Báróczi Sándor is elgondolkodott az evangélium e sorának a magyarításán, és az *Ige* helyén a *Bölcsesség* szót is elképzelhetőnek tartja: „Kezdetben volt az Ige – vagy: Kezdetben volt a Bölcsesség. Üdvözülni – vallja Báróczi bölcsen – mindkét értelmezés mellett lehetséges.” Szigethy Goethehez is ellátogat az időben: „Évtizeddel később – más ország, más társadalom – Goethe reggelente munkához ül, Faustként töpreng a bibliai szó helyes értelmezésén. Kezdetben volt az Ige! – veti elsőként papírra, majd kijavítja: Kezdetben volt az Értelmelem! Faust nyugtalan lelkének e magyarázat tág, szűk, kevés – újrafogalmazza a sort: Kezdetben volt az Erő! Ezt is áthúzza, már tudja a végső, mindent teljessé ragyogtató megoldást: Kezdetben volt a Tett. Verbum és ratio, ige és bölcsesség – Goethe a görögség szellemét idézi, hirdeti: kezdetben volt a tett” (Szigethy 2003).

III.

Faust monológjában a *logosz* fogalmán kívül, a fordítói attitűdre is fény derül. A különböző fordítások tükrében a műfordító képe más-más árnyalatot nyer. A műfordítói interpretáció valójában „divinatorikus magatartás, behelyezkedés az író egész alkotásába, a művet létrehozó »belső folyamat« felfogása, a teremtő aktus megismétlése” – írja Gadamer (Gadamer 2003: 220). Gadameri értelemben a műfordító éppúgy dialógusba kerül az eredeti szöveggel, mint Faust, aki a fordítási folyamat során ráadásul hangosan monologizál. Beszélgetésbe „bonyolódik” a fordítandó művel, és a nyelv a beszélgetés során „feltárja” és „előhozza” a „saját igazságát” (Gadamer 2003: 425). Fordításának át kell hidalnia a két nyelv közötti különbséget, és az értelmet át kell vinnie egyik nyelvi világból a másikba, és abban újfajta módon érvényre kell juttatnia. Minden fordítás: értelmezés, és az értelmezés a fordításban válik teljessé. Ugyanakkor a fordítónak bele kell nyugodnia abba, hogy az eredeti szellemét és a visszaadás szellemét elválasztó távolságot nem sikerül teljesen legyőznie (Gadamer 2003: 426). Mivel fordítása nemcsak újraélesztése az eredetinek, de „utánalkotása” is, a szöveg értelmezésével új megvilágításba helyezi azt. Bármennyire is igyekezne hűen fordítani, fordításában elkerülhetetlenül kiemeli

---

² Nem tévesztendő össze Száraz György (1930–1987) íróval.

az eredeti valamelyik vonását, és ezáltal önkéntelenül háttérbe szorít, vagy akár elnyom egy másikat. A fordítás állandó lemondással jár, hiszen a fordító nem fejezheti ki a szöveg összes dimenzióját. Ugyanakkor fordítása „világosabb és laposabb” az eredeténél, mivel „a fordítás, mint minden értelmezés, túlmagyarázás [Überhellung]” (Gadamer 2003: 428). Az utánalkotás már csak azért sem lehet teljesen hű, mert a fordítónak egyrészt figyelembe kell vennie saját anyanyelve jogait, amelyre fordít, másrészt hagynia kell érvényesülni azt is, ami a szövegben és annak kifejezőmódjában anyanyelvétől idegen. Egyszerre kell őrzője és legyőzője legyen az idegenségnek.

Miközben Faust a monológiában az értelem megragadásáért küzd, és egyik nyelvi kifejezést a másik után veti el, láthatóvá válik a megértés, a gondolkodás és a nyelvi forma problémája. „Mivel az írásosság révén az értelmet egyfajta önelidegenedés éri, ez a visszaváltoztatás a voltaképpeni hermeneutikai feladat. A mondottak értelmét újra ki kell mondani, és pedig tisztán az írásjelek közvetítette szóhangzás alapján” (Gadamer 2003: 436). Mihelyt nyelvi formába „önti” a logoszt, Faust maga is kételkedni kezd, vajon helyesen ragadta-e meg a fogalmat, hiszen az értelmezés során a fordítónak lehetetlen elkerülnie a saját előzetes fogalmait, amelyek a fordítandó szöveggel való párbeszédben aktiválódnak. A fordítót hajtja az értelmezés belső kényszere. Dilemmáját nem más okozza, mint az, hogy „[...] a nyelv gyakran kevésbé látszik képesnek arra, hogy kifejezze, amit érzünk” (Gadamer 2003: 443). A Faust mindenkori műfordítójának is ugyanezzel a dilemmával kell szembenéznie.

Az elkövetkezőkben azt követem nyomon, hogyan sikerült megragadniuk a műfordítóknak ebben a Faust-monológban a műfordítói attitűdöt, tevékenységet. A monológ harmadik sorában: „Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen” Goethe kétségbe vonja a *Wort* megfelelő voltát, amit „ily sokra becsülni lehetetlen” (nyersfordítás). A fordításokban a kifejezést a műfordítók többsége a „a szónak nincs elég nagy súlya” (Kozma), „ily súlyt sehogy sem adhatok a szónak” (Jékely–Kálnoky), „a szót nem tarthatom legtöbbre” (Franyó), „Az Igét túlbecsülöm lehetetlen” (Báthori), „nem jó az ígét ily magasra tolni” (Márton) kifejezések valamelyikével fordítja. Túl keveset hoz át az eredetiből Dóczi Lajos fordítása, aki az *Ige (szó)* jelentésértékére kérdez rá: „Hát érhet annyit ige, szó?”. Ezzel ellentétben az Efraim Israel átültetésében explicitációról beszélhetünk: „Az Ige nem több a Szubsztanciánál.” A szubsztancia az antik filozófiától kezdődően a minden létező ősalapját, az állandóan változó világ változatlan belső lényegét jelző filozófiai fogalom. Ez a fordítás túlságosan értelmező, többet mond, sőt talán mást, mint az eredeti.

Nézzük meg közelebbről, ki az, aki a fordítónak ekvivalencia-kereső tevékenysége során segít, sűg, helyes sugallatot ad. Goethe így ragadja ezt meg: „Wenn ich vom *Geiste* recht erleuchtet bin”, „Mir hilft der *Geist*! Auf einmal seh ich Rat”. Goethe művében a *szellem* (a *Geist* szótári jelentése: a) szellem b) lélek 2. értelem, elme 3. átv. szellem) segíti a fordítót, amely megvilágítja elméjét, ihletet ad, tanácsol. Álljunk meg egy pillanatra a *szellem* fogalomnál. Ennél a sokrétű fogalomnál sok minden belejátszik a megértésbe, hiszen *szellemen* érthetjük az emberi szellemet, a gondolkodást, az elmét is, de hozzátársul a természetfeletti, világhormányzó erő, a

természetfeletti lény, az Isten fogalma is. Sőt, a hétköznapi szóhasználatban hozzátársíthatjuk az empátiát, intuíciót, a lélek fogalmát (ez utóbbit nemcsak szinonimájaként, de ellentéteként is elképzeljük). C.G. Jung *Szellem és élet* című írásában rávilágít arra, milyen sokféle értelmezési lehetőség közül is választhatunk, illetve, arra, hogy bár kiválaszthatjuk a *szellem* szó egyetlen jelentését, az értelmezésbe óhatatlanul belejátszik annak összes színárnyalata. Szükségesnek tartom teljességében idézni a szöveg e részletét:

„Hiszen tudjuk valóban – bármennyire ismerjük is a szót –, mi is tulajdonképpen a szellem? Vagy biztosak vagyunk benne, hogy ha ezt a szót használjuk, mindannyian ugyanazt értjük rajta? Elvégre a »szellem« szó nem meghatározó, hanem kétes, sőt ijesztően többértelmű. Ugyanaz a szó – szellem – jelent egy átfogó jelentőségű elképzelhetetlen, transzcendens eszmét; banálisabban egy fogalmat, amely az angol *mind*-nak felel meg; egy intellektuális viccről is mondhatjuk, hogy »szellemes«, de létezik kísértetként megjelenő szellem is, továbbá olyan tudattalan komplexus vagy spiritiszta jelenség, amely asztaltáncoltatásban, automatikus írásban, kopogtató hangokban stb. nyilvánul meg, átvitt értelemben pedig beszélünk egy bizonyos társadalmi csoport uralkodó nézetrendszeréről – »az ott uralkodó szellemről«, és végül a német nyelv a *Geist* (szellem) szót anyagi értelemben is használja, amikor például *Weingeist*-et (borszeszt), *Salmiakgeist*-et (szalmiákszeszt) és általában *geistige Getränke* (szeszes italokat) fejez ki vele. Ez nem rossz tréfa, hanem egyfelől a német nyelv tiszteletre méltó ősi múltja, másfelől a gondolat bénító tehetetlensége, és tragikus akadály mindenki számára, aki tiszta eszmék távoli magaslatait szavak létrájával reméli elérni. Hiszen ha kimondom a »szellem« szót, nem korlátozom az adott pillanatban hangsúlyozott értelemre, nem teljesen zárom ki a szó többértelmű csillogását, színjátzását” (Jung 1999).

A műfordításokban a *Geist* átültetésére a következő megoldások születtek:

Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat (Goethe)
Ha jól esett megértenem Világosság! Egyszerre tiszta lett. (Dóczi Lajos)
Ha szellemem dicsőbb munkára kész. Ihlet segíts! ... Most megvan, segített (Kozma Andor)
ha helyes fény vezérli szellemem. A szellem, lám, mégiscsak segített! (Jékely-Kálnoky)
Ha fényesebben gyúl ki ihletem. Az ihlet győz, mely elmém lángja lett, (Franyó Zoltán)
Csak súgná szabatosan szellemem... Az Ész segítsen! Adjon ő hitet! (Báthori Csaba)
Ha a Szentlélek jó irányt mutat. De most megvan! A Szentlélek vezet (Márton László)
Ha mely vezet, a Szellemé a Kéz A Szellem segít! Fényt Lelkembe vet (Efraim Israel)

Dóczi Lajos magyarázatát hiányosnak érzem: a szellem és annak megvilágosító ereje eltűnt, helyette csupán egy köznapi megjegyzés áll: „Ha jól esett megértenem”, és a végső megvilágosodásnál egy felkiáltással jelzi a kapott segítséget: „Világosság! Egyszerre tiszta lett!”; elmarad a tanácsadás, a segítség igei mozzanata. Franyó Zoltán az „ihlet” kifejezést választja, az alkotásra ösztönző sajátos lelkiállapotot, felfokozott érzékenységet, amelyben az alkotót egy felsőbbrendű hatalom „szállja meg.” Márton Lászlónál a Szentlélek mutat irányt, vezet – Isten szavát, a Segítő fogalmát, a csoda megnyilvánulását asszociáljuk hozzá. Báthori Csabánál az ihlet az elme lángja lesz, vágya pedig az, hogy alkotó szelleme „szabatosan” sugjon. A következő verssorában azonban már az Ész van jelen: „Az Ész segítsen! Adjon ő hitet!” Látszólag ellentét feszül az *Ész* és a *hit* között, hiszen az *ész* a gondolkodáshoz, kognitív képességekhez kapcsolódik, míg a *hit* a transzcendens dimenzióra utaló fogalom. Ugyanakkor a hit paradoxonaként is értelmezhető, amely magában foglalja az ész –beteljesületlenül – kereső működését is. Efraim Izraelnél a Szellem a Lélekbe „veti” a fényt. A *fény* a Jékely–Kálnoky-fordításban is megjelenik: ez vezérli az alkotó szellemét. Ebben a komparatív vizsgálatban tanúi lehetünk annak, amit Gadamer is megállapított, hogy az írásban rögzített szövegek átadják magukat új vonatkozásoknak, hiszen „az olyan normafogalmak, mint a szerző véleménye vagy az eredeti olvasó értéke, valójában csak üres helyet jelentenek, melyet a megértés egyre újabb alkalmi töltenek ki” (Gadamer 2003: 439).

Ugyanez a Szellem, amely a helyes választást sugallja, arra inti a műfordítót, nehogy a szavak rengetegében eltévedjen. „Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe”, ami nyersfordításban: Valami óva int/ figyelmeztet, hogy ne maradjak ennél [a fordítási lehetőségénél]. Dóczinál ez így hangzik: „Hogy ne hagyjam, más sugallat int”, Kozma Andor úgy találja „helyesebb e szórul is letennem”, Jékely–Kálnoky úgy véli, „valami int, ne tőrjem a papíron”, Franyó így fogalmaz: „Érzem belül, hogy nem felel meg ez sem”, Báthori Csaba fordításában pedig „Egy hang sugallja, hogy megint botoltam”, és végül Efraim Izraelt már a nagybetűs hang inti: „Egy Hang azt mondja máris, ne oly gyorsan!” (az újrafordított változatban: „Valami int, hogy ennél ne maradjak”; <http://www.magyarulbabelben.net>. 2018. 03.23).

Láthatjuk, hogy „a fordító mestersége... merő önellentmondás: a tökéletes hasonmás és a kisajátító újjáteremtés szöges ellentétének feszültségében dolgozik” (Steiner 2005: 205). Egy-egy szónál, szövegrészletnél elakad, a fordíthatatlansággal szembesülve segítséget vár: „Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?” (Már elakadtam? Ki segít tovább engem?). Dóczi is megállapítja „Ki fejt meg? Már fennakadtam íme”, Franyó úgy véli „Már megint meg kell állnom. Híven hangzik-e?”, Kozma Andornál „S már itt a kétség! Jó ez csakugyan?”, Báthori Csaba ennél is erősebb kifejezést használ: „S már csődöt mondtam... Ki segítene”, Efraim Izrael pedig úgy tűnik, kissé elveti a sulykot: „Már Kátyú! Kihúzni ki jön ide?”. Újrafordításában, amit a Magyarul Babelben internetes antológiában tesz elérhetővé, már módosít a 2000 folyóiratban közölt változaton, megszelídíti ezt a sort, és egyben hű fordítását is nyújtja az eredetinek: „Már megakadtam! Ki segítene?”

(<http://www.magyarulbabelben.net>. 2018. 03.23). Jékely-Kálnoky a segélykérést emeli ki: „Ki ad tanácsot? Így aligha jó.”

Dóczi Lajos egyik legkedvesebb munkája volt a Faust-fordítás, Rákosi Jenő az önéletrajzában említi, hogy Dóczinak „mindig ott volt a Faust-könyv a zsebében, a fordítás a fejében”, és éveken át „szenvedelmes munkája” volt a Faust-fordítás (Rákosi 1926 II: 23). Dóczi Lajos a fordítását többször átnézte, javíttatta, érlelte. 1873-ból való az első kiadás. Az 1887-es ősbemutatóra Dóczi már jelentősen javított a szövegen. A Nemzeti Színház egykori sűgópéldánya, ami az OSZK-ban található, feltehetőleg Dóczitól származó kihúzásokat, bejegyzéseket tartalmaz. 1900-ban megjelent a harmadik kiadás. A Dóczi fordításváltozataiban tetten érhetjük műfordító kétségeit, megértő–értelmező–újraalkotó tevékenységét, a szöveg változását. Az elemzett szövegrészlet Dóczi-féle variánsait Boronkai Szabolcs tanulmányában leltém meg (Boronkai 2001: 80–81):

Sor	A sűgópéldány kézzel kihúzott sorai	A kihúzott sorok fölé írt változat	A harmadik kiadás
3.	Csak nem lehet, hogy annyit ige nyom?	Hát érhet annyit Ige, Szó?	Hát érhet annyit ige, szó?
4.	Másképen kell fordítanom	E hely így nem fordítható	E hely így nem fordítható
5.	Ha jól esett megértenem	Ha sikerült megértenem	Ha jól esett megértenem
10.	Nem! Első – írjuk – vala az Erő.	Nem! Így írom, kezdetben volt az Erő.	Nem! Első – írjuk – vala az Erő.
11.	De ezt is alig írom, már megint,	De ezt is alig jegyzem már megint	De ezt is alig jegyzem, már megint
12.	Hogy meg ne hagyjam, más sugallat int.	Más nyomra új sugallat int	Hogy meg ne hagyjam, más sugallat int.
13.	Világosság! Egyszerre tiszta lett	Ah ím derül, egyszerre tiszta lett	Világosság! Egyszerre tiszta lett

Amint látható, a harmadik kiadásban Dóczi újra meggondolta a javításokat, és csupán a változtatások felét hagyta meg, a 3., 4. és 11. sort, az 5., 10., 12. és 13. sor változatlan maradt.

IV.

Az elemzett szövegrészlet tartalmi szempontból kiemelhető Goethe művéből, önmagában kerek egésznek tekinthető. A szövegrészletben a Szentírás értelmezésének hermeneutikai problémája szólal meg, a magyar műfordítás-változatok által pedig betekintést nyerünk a műfordítás rejtelseibe és „kínjaiba”. A különböző fordítások felvetik azt a nyilvánvaló gondolatot, amit már sokan megfogalmaztak, hogy a fordítás kompromisszumok sorozata, az ekvivalencia pedig pusztán illúzió. A nyelv „öltözete csak a gondolatnak” (Steiner 2005: 197), és minden nyelv „külön monász” (Steiner 2005: 66) – véli George Steiner, ám a fordító nem léphet ki a nyelv keretei

közül. A fordító hermeneutikai tevékenysége nem választható el a nyelviségtől. Miközben a megértendő értelmet egy másik nyelvi világba úgy kell átvinnie, hogy ott újfajta módon juttassa érvényre, egyben értelmezője az eredeti szövegnek, és a szövegértelem újraélesztésébe óhatatlanul belejátszik saját világlátása, gondolata, horizontja. Hans-Georg Gadamer a következőképpen ír ebben az összefüggésben a nyelviség, megértés és fordítás viszonyáról: „Aki benne él egy nyelvben, azt az az érzés tölti el, hogy a szavak, amelyeket használ, a legnagyobb mértékben megfelelnek a dolgoknak, amelyekre gondol. Kizártnak látszik, hogy az idegen nyelvek szavai ugyanilyen alkalmas módon tudják megnevezni ugyanezeket a dolgokat. Úgy látszik, hogy mivel a gondolt dolog mindig egy, mindig csak egyetlen szó lehet találó, s ez mindig az a szó, amelyik a mi nyelvünkhöz tartozik. Végző soron a fordítás kínja azon alapul, hogy az eredeti szavak elválaszthatatlannak látszanak a gondolt tartalmaktól...” (Gadamer 2003: 446). A különböző nyelvek és fordítások tükrében így lesz az egységből sokféleség.

A műfordító feladata összetett: meg kell értenie a fordítandó szövegrészlet lehetséges jelentéseit, és olyan kifejezést kell találnia, amely ezt a szemantikai gazdagságot megőrzi, a lehető legteljesebben visszaadja. A szavak, kiemelve a szótár egyezményes lajstromából, egyedivé válnak, súllyal telítődnek. A fordító munkája ezért „állandó résen levés, emlékezés és ítélet”, de bárhogyan törekedne is, fordítása csupán „egyezmény, kompromisszum az ideál és a valóság közt” (Kosztolányi 1971: 510).

I R O D A L O M

Elsődleges forrás

- Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust. Eine Tragödie*. Tübingen, 1808.
Faust. Goethe tragédiája. Fordította: Dóczy Lajos. Wodianer. Budapest, 1900. 3. kiadás.
Faust. Fordította: Kozma Andor. Pantheon Irodalmi Intézet. Budapest, 1924.
Faust. Fordította: Franyó Zoltán. Állami és Művészeti Kiadó. Bukarest, 1956.
Három új Faust (részlet). Báthori Csaba, Márton László, Efraim Israel (Hap Béla) fordításai. = 2000. 1993/12. 26–41.
 Johann Wolfgang Goethe, *Faust*. Fordította: Jékely Zoltán – Kálnoky László. Interpopulart Kiadó. Szentendre, 1995.
 Efraim Israel, *Faust*. Magyarul Babelben.
[http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/\(Faust_\(1.1.6.\)_Der_Trag%C3%B6die_Erster_Teil_Studierzimmer?interfaceLang=en](http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/(Faust_(1.1.6.)_Der_Trag%C3%B6die_Erster_Teil_Studierzimmer?interfaceLang=en); 2018. 03.24)

Másodlagos forrás

- Albert Sándor 2011. *A fővényre épített ház. A fordításelméletek tudomány-és nyelvfilozófiai alapjai*. Áron Kiadó. Budapest.
 Bacsó Béla 2000. *Logosz és megértés*. Vulgo. 3. 31–34.
 Szigethy Gábor 2003. *Előszó*. = Báróczy Sándor *A védelmezett magyar nyelv*. Budapest. Neumann Kht. <http://mek.oszk.hu/05400/05431/html/gmbaroczi0001.html>. (2018. 03. 25)

- Boronkai Szabolcs 2001. *Német-magyar kétnyelvűség: Ludwig Dux – Bárány Dóczy Lajos (1845–1919)* = Irodalomtudományi Közlemények. CV. évfolyam, 1–2 szám. 80–81.
- Jung, Carl Gustav 1999. *Szellem és élet*. Ford. S. Nyíró József. Kossuth Kiadó. Budapest. <http://mek.oszk.hu/02000/02013/html/szellem/00.htm>. (2018. 03.24.)
- Gadamer, Hans-Georg 2000. *Olvasni olyan, mint fordítani*. Ford. Simon Attila. *Vulgo*. 19–24.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Osiris Kiadó. Budapest.
- Diós István (főszerk.) 2010. *Magyar katolikus lexikon I–XV*. Szent István Társulat. Budapest, 1993–Az internetes változat létrehozásában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Karának diákjai, Csordás Gábor és Pakó Géza vettek részt, Pásztor Miklós irányításával. <http://lexikon.katolikus.hu/> (2018. 03. 24)
- Kosztolányi Dezső 1971. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Márai Sándor 2000. *Füves könyv*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Márton László 1995. *A szöveg fonákja, avagy Faust mint műfordító*. Magyar Lettre. 19. szám. 75–78.
- Mezei Gábor 2015. *Az írás anyagosságának előzetessége. Egy Faust-jelenet és a Rubáiyát fordításai*. Irodalomtörténet 46. (96.) évf. 1. sz. 60–75.
- Osváth Lehel 2012. *Istenek és emberek*. <http://mek.oszk.hu/11100/11163/11163.pdf>. (2018. 03.24.)
- Rákosi Jenő 1926. *Emlékezések II*. Franklin-Társulat kiadása. Budapest.
- Steiner, George 2005. *Bábel után. Nyelv és fordítás. I*. Ford. Bart István. Corvina. Budapest.
- Szárz György 2011. *Az Ige szó fogalma*. <http://boldognapot.hu/blog/az-ige-szo-fogalma/file:///F:/istenek%20%C3%A9s%20emberek.pdf>. (2018. 03.24.)

CA PRIN OGLINDĂ. DILEMA DE TRADUCERE A LUI FAUST

(Rezumat)

Articolul analizează traducerile în limba maghiară ale unui fragment din opera dramatică *Faust* de Johann Wolfgang Goethe, utilizând instrumentarul metodei comparative. Fragmentul analizat aici cuprinde reflecțiile lui Faust privind traducerea primului verset din *Evangelia după Ioan*, cu privire specială asupra problemelor de traducere ale termenului grec, polisemanticul „logos”. Materialul de față urmărește felul în care traducerile în maghiară ale acestui fragment redau diferit și cu sensuri conotative variate opțiunile lui Faust în traducerea acestui termen.

Cuvinte-cheie: traducerea textelor literare, hermeneutică, echivalență, logos.

IN A MIRROR. FAUST'S TRANSLATING DILEMMA

(Abstract)

The article analyzes Hungarian translations of a fragment taken from the drama *Faust* written by Johann Wolfgang Goethe. The fragment analyzed refers to Faust's meditation about translation of the first verse written in *Gospel of John*, especially the translating problems of the Greek polysemantic term *logos*. The Hungarian translations of the fragment reproduce Faust's dilemma concerning the translation of the Greek term differently with variable lexical connotative meanings.

Keywords: literary translation, hermeneutics, equivalence, logos.

FÜGGELÉK

Goethe (1808)

Geschrieben steht: »Im Anfang war das *Wort!*«
 Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
 Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
 Ich muß es anders übersetzen,
 Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
 Geschrieben steht: Im Anfang war der *Sinn*.
 Bedenke wohl die erste Zeile,
 Daß deine Feder sich nicht übereile!
 Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
 Es sollte stehn: Im Anfang war die *Kraft!*
 Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
 Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht
 bleibe.
 Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
 Und schreibe getrost: Im Anfang war die *Tat!*

Dóczi Lajos (1900)

Megírva áll: Kezdetben volt az *Íge*.
 Ki fejt meg? Már fennakadtam íme.
 Hát érhet annyit íge, szó?
 E hely így nem fordítható.
 Ha jól esett megértenem,
 Így áll: Kezdetben volt az *Értelem*. –
 Gondold meg jól az első sort még,
 Nehogy a toll már itt botoljék!
 Mindent az *Értelem* teremt elő?
 Nem! Első – írjuk – vala az *Erő*...
 De ezt is alig jegyzem, már megint,
 Hogy ne hagyjam, más sugallat int.
 Világosság! Egyszerre tiszta lett.
 S bizvást írom: Kezdetben volt a *Tett!*

Kozma Andor (1924)

„Kezdetben volt az *ige!*” — írva van —
 S már itt a (kétség! Jó ez csakugyan?)
 Ige, e szónak nincs elég nagy súlya,
 Le kell biz’ ezt fordítnom újra,
 Ha szellemem dicsőbb munkára kész.
 Mond az Írás: „kezdetben volt az *ész*”
 Első sor ez, — jól megfontoljad,
 Hogy éppen ezt el ne siesse tollad!
 Való, hogy mindent ész teremt elő?
 Jobb így lesz: „kezdetben volt az *erő!*”
 De még írom s már int valami bennem.
 Hogy helyesebb e szórul is letennem.
 Ihlet segíts! ... Most megvan, segített,
 S bátran írom: „kezdetben volt a *tett!*”

Jékely-Kálnoky (1995)

Szól az Írás: “Kezdetben volt a *szó.*”
 Ki ad tanácsot? Így aligha jó.
 Ily súlyt sehogy sem adhatok a szónak,
 más szavakat kell rá csíholjak,
 ha helyes fény vezérli szellemem.
 Tehát: “Kezdetben volt az *értelem.*”
 Az első sort már jól ügyeld meg,
 tollad szabadjára ne engedd!
 Az értelem valóban itt a fő?
 Tán így jobb: “Kezdetben volt az *erő.*”
 De jaj, alighogy e pár szót leírom,
 valami int, ne túrjem a papíron.
 A szellem, lám, mégiscsak segített!
 S bátran leírom: “Kezdetben volt a *tett.*”

Franyó Zoltán (1956)

Itt írva van: „Kezdetben volt az *ige!*”
 Már megint meg kell állnom! Híven hangzik-e?
 A szót nem tarthatom legtöbbször mégsem,
 Más fordítás kell – megkísérlem,
 Ha fényesebben gyúl ki ihletem.
 Nos így: „Kezdetben volt az *értelem!*”
 Jól gondold át e sort, a tollad
 Ne hadd sietni: könnyen elbotolhat!
 Vajon mindent az ész teremt-e, ő?
 Jobb volna így: „Kezdetben volt az *erő!*”
 De lám, alighogy ezt a szót lejegyzem,
 Érzem belül, hogy nem felel meg ez sem.
 Az ihlet győz, mely elmém lángja lett,
 S már írom is: „Kezdetben volt a *tett!*”

Báthori Csaba (1993)

Írva van: „Kezdetben volt az *Ige!*”...
 S már csődöt mondtam... Ki segítene
 Az Igét túlbecsülnöm lehetetlen -
 Egy másik szót kell kieszelnem,
 Csak súgná szabatosan szellemem...
 Az van írva: Kezdetben volt az *Értelem*.
 Rágd meg jól, hogy mit takar e mondat,
 És zabolázd meg kezdedben a tollat!
 Értelem, csakugyan, a titkos szervező?
 Nem jobb-e az, hogy: Kezdetben volt az *Erő!*
 De most is, épphogy megpercent a tollam,
 Egy hang sugallja, hogy megint botoltam.
 Az Ész segítsen! Adjon ő hitet!
 Hadd írjam bátran: Kezdetben volt a *Tett!*

Márton László (1993)

Írva áll: „Kezdetben volt I g e”!
 Már megállok! Segítség kell ide!
 Nem jó az igét ily magasra tolni,
 Valami mással kell pótolni,
 Ha a Szentlélek jó irányt mutat.
 Inkább: „Kezdetben volt a G o n d o l a t”!
 Az első soron gondolkozz még!
 Nehogy a tollad félrecsússzék!
 G o n d o l a t b ó l jön-e létre a lehető?
 Legyen így: „Kezdetben volt az Er ő”!
 Igen, de alig vetettem papírra,
 Máris érzem: nem jó, hogy ez van írva.
 De most megvan! A Szentlélek vezet,
 S tiszta szívvel írom: „Kezdetben volt a T e t”!

Efraim Israel (Hap Béla) I (1993)

írva vagyok: „Kezdetben vala az Ige!”
 Már Kátyú! Kihúzni kijön ide?
 Az Ige nem több a Szubsztanciánál.
 E nagy Szónak más Fordítás jár,
 Ha mely vezet, a Szellemé a Kéz-
 írva vagyok: Kezdetben volt az *Ész*

Gondolj bele az első versbe,
 Fontold meg, tollad nehogy elsiessen!
 Az *Ész* tán a Teremtve-Működő?
 Vagy inkább: Kezdetben volt az *Erő*!
 De alighogy ezt lemásoltam,
 Egy Hang azt mondja máris: ne oly gyorsan!
 A Szellem segít! Fényt Lelkembe vet,
 És bátran írom: Kezdetben volt a *Tett*!

Efraim Israel II (Magyarul Babelben)

Írva vagyok: „Kezdetben vala az I g e!”
 Már megakadtam! Ki segítene?
 Az Ige nem több a Szubsztanciánál.
 E nagy Szónak más fordítás jár,
 Ha mely vezet, a Szellemé a kéz.
 Írva vagyok: Kezdetben volt az *É s z*!
 Gondolj bele az első Versbe,
 Fontold meg, tollad nehogy elsiessen!
 Az *É s z* a Működő, Teremtésre-Törő?
 Vagy inkább: Kezdetben volt az *E r ő*!
 De amint írom, hogy tovább haladjak,
 Valami int, hogy ennél ne maradjak.
 A Szellem segít! Fényt Lelkembe vet,
 És bátran írom: Kezdetben volt a *T e t t*!

Brassai Sámuel Elméleti Líceum
 Kolozsvár/Cluj-Napoca
 Bd. 21 Decembrie 1989 nr. 7
 esther.beno@gmail.com

BARCSAY ANDREA

MARMONTEL-KUTATÁSOK AZ EZREDFORDULÓN

Kulcsszavak: érzékenység, Marmontel, Báróczy Sándor, próza, libertinizmus.

Marmontel, Jean-Francois (1723–1799), enciklopédista, történész, elbeszélő, dramaturg, filozófus. Jacques Wagner,¹ a 18. századi francia irodalom professzora 1999-ben Marmontel halálának 200. évfordulójára tudományos ülészakot rendezett. Az ott elhangzott előadások anyagából antológia született (*Marmontel, une rhétorique de l'apaisement*, Ed. Peeters. Louvain-Paris, 2003). amely joggal nevezhető a jelenkori francia irodalomtörténet Marmontel-recepciója keresztmetszetének.

Az a tény, hogy ilyen terjedelmű kötet jöhetett létre a 18. századi szerző műveiről, azt jelzi, hogy az életmű mai napig foglalkoztatja az irodalomtörténészeket. Jacques Wagner konferenciája újból a figyelem központjába helyezte az enciklopédikus érdeklődésű alkotót.

A kötet huszonöt tanulmánya nyomán a béketeremtő Marmontel arcéle rajzolódik ki, azé a francia szerzőé, aki egy személyben volt történész, szépíró, költő, nyelvész, dramaturg és filozófus. Egy olyan alkotó profilja, aki igyekezett a végleteket minden téren elkerülni, és ez a jelleg irodalmi, prózai munkásságában is érvényesül.

A tanulmánygyűjtemény egy ragyogó elme portréját vázolja fel elméleti (esztétikai, pedagógiai és retorikai) és prózai művei (színmű, regények, mesék és memoár) segítségével. Szerzőnk kapcsolatteremtő személy, aki különféle tevékenységeinek köszönhetően közvetítő–békítő szerepet vállalt régiek és modernek, Franciaország és Európa, felvilágosodás és hagyomány közt. Marmontel kontaktusteremtő irodalmárként és kultúraépítőként is, munkásságával ezt a funkciót nemcsak különböző stílusbeli iskolák, hanem a francia és a világirodalom között is megvalósítja.

A francia antológia szerzői is erre a címbeli békéltető jellegre hívják fel a figyelmet, ami az eddigi recepció során háttérben maradt.

A recepciótörténet vizsgálatakor világossá válik, hogy az első pillantásra egyértelműnek tűnő irodalmi munkásság megítélése nem is annyira az, hiszen

---

¹ Jacques Wagner, Docteur en littérature française (Clermont-Ferrand, 1973) – a 18. századi francia irodalom professzora a Blaise-Pascal de Clermont-Ferrand Egyetemen, CERHAC kutató kör tagja (Centre d'études sur les Réformes, l'humanisme et l'âge classique), Clermont-Ferrand, rattachée à l'UMR 5037 du CNRS (Clermont-Ferrand-Saint-Etienne) (2003).

értelmezése még ma is vitákat gerjeszt. A kötetbeli tanulmányok alapján legalábbis az életmű értékelése ellentmondásosnak mondható. Szerzőnk könyvei kortársai szemében valóságos bestsellernek számítottak, így a felvilágosodás korának magyar irodalmában is egyidejűleg több magyar fordítást is inspiráltak, következésképpen a magyar irodalomban is valóságos Marmontel-sorozat létrejöttéről beszélhetünk. Marmontel sokoldalú alkotó volt és ezt a szerzteágazó életművet az antológia mozaikszerű jellegével jól érzékelteti. A kötetet a szerkesztő, Jacques Wagner dolgozata vezeti be, aki tanulmányában a címbeli szintagmát, a béketeremtő aspektust fejtegeti. A tanulmánykötet két nagy részre oszlik, az első rész az elméleti írásait, a második rész a narratív műveit analizáló tanulmányokat összesíti. A kötet szerkezetének rövid ismertetése után vizsgálódásomban elsősorban a magyar vonatkozású tanulmányok bemutatására szorítkoztam.

Az első, az elméleti rész három nagy tematika köré rendeződik, melyek a szerző különböző tevékenységi körét fedik le, ezek az esztétika, pedagógia és poétika tárgyköréhez kapcsolódó vizsgálódások.

Az esztétika tárgykörét két esszé is képviseli, amelyek a regény kérdését taglalják. Marmontel az Enciklopédia számára szerkesztett poétikáról szóló szócikkait a későbbiekben gyűjteményes formában az *Éléments de la littérature* azaz *Irodalmi alapfogalmak* címen jelentette meg. Ezt a pedagógia tárgykörét illetve politikai retorikáját vizsgáló értekezések követik. A harmadik tárgykört egy poétikáról szóló esszé képviseli. A második részben a narratív műveket vizsgáló tanulmányok kaptak helyet, ezek a drámai műveit, tragédiáit, az *Erkölcsei meséket*, *Belisariust*, az *Inkák c.* műveit, valamint *Memoárjait (Egy atya emlékiratai gyermekei nevelésére)* elemzik újszerű megközelítésben. A fejezetcímek mind az életmű egy-egy részét lefedő tanulmányt jeleznek, hogy aztán ezek mozaikkockaként összeállva az életmű teljességét, komplexitását adják ki.

Marmontel békéltető magatartása mögött a neoplatonisták filozófiai felfogása áll, állapítja meg John Rewick is Revue d'histoire littéraire de la France-ban 2003-ban megjelent recenziójában.

A békítő jelleg tágabb értelemben a kontaktus-történet jellegre utal, kultúrák közti átjárásokat generál.

A kötet komplexitása és szerzteágazó jellege miatt recenzióban elsősorban egy mű értelmezésére, az *Erkölcsei mesékre* és Khaled Ben Shdira: *Moralizmus és erkölcstelenség Marmontel Erkölcsei meséiben* című, az ezt tárgyaló esszéjére koncentráltam. A vizsgált mű mind az életmű szempontjából, mind a befogadó magyar irodalom szemszögéből lényeges, ugyanis Marmontelnek ez a műve ihlette a legtöbb magyar fordítást is. A tanulmánykötetnek ez az egyik legizgalmasabb dolgozata, amelyben a kritikus az elbeszélések morális jellegének különféle megítéléseit szembesíti.

A magyar irodalomtörténet szemszögéből is érdekesítő e művek ellentmondásos recepciója. Az *Erkölcsei mesék* kortárs fordítása az, amivel Marmontel beírta magát a magyar irodalomtörténetbe, a francia szerző műveinek ez a legsikeresebb magyar tolmácsolása is Báróczi Sándor tollából. „Báróczi fordításának egy példányát

megküldte Marmontelnek, aki, jellemző módon, abbéli örömét fejezte ki, hogy művét most már a »krimiai dámák« is anyanyelvükön olvashatják” (Weber Antal Báróczy szócikke Pándi III. kötet 63).

A terminusok tisztázását a mai francia kritika meghatározónak véli, ez a tanulmány kiemelten az erkölcsi jelleg jelenlétét firtatja a marmonteli életműben. Az esszé azt a tényt járja körül, vajon az erkölcsi mese kategóriája valóban fed-e a moralitás fogalmát, és ha igen, miben. Válaszokat fogalmaz meg arra a kérdésre, mi fér bele ebbe a fogalomba, mi az erkölcsös és mi nem számít már annak.

„Valóban, legyenek bár híján az erkölcsi tanításoknak, és tételezzük fel, hogy az »erkölcsös« minősítés sem igaz rájuk, ez nem jelenti azt, hogy erkölcstelenségeket tartalmaznának. (Wéber Antal *i.m.* 64).”²

Etimológiai szempontból ugyanis az „erkölcsi” melléknév, amely a latin *mores* szóból ered, [a francia nyelvben] egyaránt jelent „erkölcstant” és „erkölcsöt”. Ezt a kétértelműséget a mesékre vonatkoztatva is megőrizte a kifejezés. Egyaránt jelenti a közerkölcsök leírását és az erényekre való buzdítást, Marmontel értelmezésében „azt, ami a természetből fakadó érzelmeket mutatja meg” (K. Ben Sdira: *im.* 179. o.). A jó erkölcsökre való nevelés kvázi kötelező attribútuma a korabeli románoknak, prózai műveknek. Ezt a szándékukat a szerzők gyakran már az ajánlásokban, előszavakban kihangsúlyozzák.

Marmontel híres elbeszélés-sorozatának, az *Erkölcsei mesék*nek a keletkezés-történetéhez visszanyúlva a kritikus, Khaled ben Shdira azt állítja, hogy az író csak két mesét írt eredendően ilyen erkölcsnevelő szándékkal, és az „erkölcsi” jelzővel ellátva. Érdeemes megvizsgálni azt a számos definíciót, amellyel ellátta őket, ezeket a magyar fordítások már nem tartalmazzák: hol régi anekdotának, modern anekdotának, hol erkölcsi mesének, francia anekdotának vagy régi történetnek nevezi ezeket. Ezek a különféle meghatározások a szerző részéről is terminológiai bizonytalanságra utalnak, annak ellenére, hogy az erkölcsi mese műfajának megteremtése pontosan Marmontel nevéhez fűződik.

A szerzőt magát, aki az erkölcsi mese műfajának megteremtője, és mindmáig emblemikus képviselője, leginkább Jean Fabre (1904–1975) irodalomtörténész, a 18. századi francia irodalom professzora marasztalta el. Megállapítása szerint „a legnagyobb veszély, ami egy mesét fenyegethet az, hogy erkölcsivé válik (K. Ben Sdira: *i.m.* 176). „Ha ezen a példázatos tanmese műfaját érti, ahol a nevelési szándék háttérbe szorítja az irodalmiságot, igazat kell adnunk neki. A pszichologizáló igény és a modern szellemiség azonban a francia író elbeszéléseinek többségét a példázat fölé emeli, a rövid prózai elbeszélés kategóriájába. A magyar irodalomban ellenben a szerzőként fellépő fordítók nem győzik hangoztatni a művek erkölcsnevelő hatását (cenzúra miatt is). Másrészt a szerelmi téma és az ezt árnyaltan kifejezni képes szerelmi nyelvezet, szókincs megteremtése a magyar irodalomban a modern irodalom irányába tett meghatározó lépés. A magyar fordítások, a Báróczy Sándoré is csak egy rövid válogatás a pár kötetes francia műből: mindössze hat történet”

² *Im.* 180. o.

(Az 1761-ben publikált francia kiadás a *Mercure de France*-ban megjelent 12 mesét tartalmazta, ez később még 3 új mesével bővült.).

A kortárs kritikusok egy része pontosan a műnek az erkölcsi, moralizáló jellegét marasztalja el. Henri Coulet például úgy ítéli meg, hogy a szentimentális és moralizáló mesék a nevelésért a hamissal ötvözik (*i.m.* 178–179), és felidézi azt az eredendő kétértelműséget, ami a Marmontel által eltervelt mesékben alapvetően jelen van.

A kritikusokat megosztja annak megítélése, hogy ezek a kisprózák valóban morális jellegűek-e, és hogy ez javára válik-e a műnek vagy épp ellenkezőleg. Marmontel előtt az ún. libertinus mese dominált, az erkölcsi mese műfaját a francia irodalomban éppen ő hozza létre. Az erkölcsi mesék ennek ellenére valójában nem távolodtak el attól a gáláns irodalomtól, amelynek ellenszereként kívántak fellépni, állítja a kritikus. Pontosan a libertinus-irodalom stílusára emlékeztető pajzán jellegük és pikáns szabadságuk miatt állítja az idézett George May is, hogy Marmontel „elég nagyszámú olyan erkölcsi mesét is szerzett, amelyek nem szolgáltak rá a fenti jelzőkre”.

Jean Fabre irodalomkritikus is a szerző által létrehozott műfajról és ennek erkölcsi jellegéről kívánt elhatárolódni. Bár Marmontel meséi pörgős kis kortárs életképek, és nem a száraz erkölcskurzus-féle jelleg jellemzi őket, az *Erkölcsei mesékből* eredetileg mindössze kettő kapta meg az „erkölcsi” minősítést, és Marmontel sem illette az „erkölcsi” jelzővel magukat a meséket, csak a kötetbe foglalt gyűjteményt annak első, 1761-es kiadásakor. A kifejezés tulajdonképpen címkeként szolgált abban a korban, amelyben Rousseau hatására az irodalom új fordulatot vett. A kortárs olvasók azonban, akiknek a véleménye valóban számított, az erkölcsi meséket annak fogadták el amik, meséknek, nagy népszerűségük ennek a legjobb bizonyítéka. Sikerüket kivitelezésüknek és egy olyan tartalomnak köszönheték, amelynek erkölcsösnek kellett hatnia az olvasók szemében (*i.m.* 178–179). A szerzőt pedig akkor is az erkölcsi mese műfaj atyjának tekintik, ha nem ő volt annak feltalálója. Viszont az ő neve fémjelzi ennek széles körű elterjedését és ismertté válását, amit rendkívüli népszerűsége kísért.

Az elbeszélésekben megjelennek a 18. század modernnek számító témái: a nőkérdés, a nemeknek az érzelmek kifejezéséhez való joga, a szabad párválasztás kérdése, a vallásszabadság, és sok más a felvilágosodás korára jellemző, olykor forradalmian új gondolat. A nők újszerű ábrázolása szintén kiemelt helyet foglal el Marmontel irodalmi munkásságában, ebben is az ő morális érzéke mutatkozik meg. „A 18. század eleji művekben megjelenő (Marivaux, Montesquieu majd Crébillon) nemek harca itt már tompítottan jelenik meg. A szerelmi kaland nem válik minden esetben szexuális kapcsolattá, és a szópárbaj sem végződik mindig a nő bukásával.” (*i.m.* 181.) (Marmontelnél Glicéria, a fiatal lány ellenáll, nem hagyja magát elcsábítani, Rodopé, a bíró neje megbánja botlását és elküldi szeretőjét, hogy férje hírnevét mentse.)

Marmontel nőolvasói valószínűleg fogékonyak voltak a női erkölcs ilyen-fajta rehabilitációjára. Ezzel az írói gesztussal nemcsak a francia hölgyeket nyerte

meg magának, hanem valószínűleg e mű első magyar fordítóit, a testőrírókat és a majdani magyar hölgyolvasókat is. Ez vonzhatta magyar fordítóját, Báróczit és körét, a testőrírókat, akiknek történeteiben a jó erkölcs diadalmaskodik. „Marmontel is a szerelem mitológiáját ecseteli, mint a korabeli románszerzők többsége, már amennyire a mese szűk műfaji keretei megengedik ezt. A fejlemények kibontakozása egyhangú – a változatosságot a találkozások véletlenszerűségére bízta. Hacsak nem egymás kiegészítői, a szerelmi történetek halmozódó variációkként jelennek meg.” (i.m. 181).

A marmonteli életmű magyar recepciója a 18. századbeli felfokozott érdeklődés dacára is hézagos, néhány próbálkozást leszámítva. Marmontel történeteinek lényege pontosan ez a kétarcúság – szögezi le Bodor Béla is, „példázatos tanmese és pszichológiai vizsgálódás egyszerre.”³ A tanulmány célja igazolni, hogy e sokszor becsmérelt alkotások jobb fogadtatásra, újraolvasásra érdemesek. A csak erényes életre való buzdításon túl ezek a többé-kevésbé erkölcsös, bár olykor libertinus hatást mutató *Mesék*ben mindig megnyilvánul az élet derűs és az emberek jóindulatú szemlélete, és írónk fő törekvése, a konfliktus kerülésére irányuló törekvés. (i.m. 180) Ha a korabeli magyar recepció szemszögéből nézzük, ez a fogadtatás messzemenően kedvező volt, később azonban, a korszak magyar íróival, fordítóival együtt feledésbe merült egészen a legutóbbi évtizedekig, amikor újra intenzívebben foglalkoztatni kezdte a magyar irodalomtörténészeket ez a korszak.

Ezért is merem ajánlani a 18. század irodalom kedvelőinek: a modern francia befogadástörténet buzdítóan hathat a magyar irodalomtörténészekre is, hiszen Marmontel igazi magyar recepciója még várat magára.

I R O D A L O M

May, Georges 1963. *Le dilemme du roman*. PUF, Paris.

Wagner, Jacques (szerk.) 2003. *Marmontel, une rhétorique de l'apaisement*. Louvain–Paris, Éditions Peeters [La République des Lettres, 7]

Wéber Antal 1965. *Szépprózai kezdemények*. = Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

CERCETĂRI DIN ULTIMELE DECENII PRIVIND OPERA LUI MARMONTEL

(Rezumat)

Autorul prezintă critica unui volum conținând actele unei conferințe dedicate operei lui Marmontel, analizând diferitele direcții ale cercetărilor referitoare la acest autor în ultimele decenii.

Cuvinte-cheie: sentimental, Marmontel, Sándor Báróczy, proză, libertinism.

³ Régi magyar regénytükör, I., Bp., Dekameron, 2001.

RESEARCHES FROM THE PAST DECADES REGARDING THE WORK OF MARMONTEL

(Abstract)

The author presents an extensive overview of a volume comprising the studies of a conference dedicated to the work of Marmontel. The paper analyses the various directions of the researches from the past decades regarding Marmontel.

Keywords: sentimental, Marmontel, Sándor Báróczy, prose, libertinism.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
barcsaya@yahoo.com

ADATTÁR

DEÁK-TAKÁCS SZILVIA

CZÓBEL MINKA SZEGÉNY GAZDAGSÁGA

Czóbel Vilhelmina, Izabella, Leopoldina, Sophia, azaz a Czóbel Minka néven ismert költő versei, levelezése, prózai és drámai munkái, francia nyelven írt különleges alkotásai egyre ismertebbek az olvasóközönség számára. A hiteles adatok mellett azonban sok félreértés, hiteltelen információ is kering. Az alábbiakban néhány fontos és érdekes, talán kevésbé ismert életrajzi adat közlése következik az anarcsi báróker és a kúria, valamint a család történetével kapcsolatban, fókuszba állítva egy eredeti, a Nyíregyházi Levéltárban fellelhető dokumentumot, Czóbel Minka szegénységi bizonyítványát (C/3–8). Köszönet a kutatás támogatásért, és a dokumentáció rendelkezésemre bocsátásáért a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának.

A dokumentum szövege:

Szabolcs vármegye alispánja

Szegénységi bizonylat

Mely mellett Szabolcs megye alispáni hivatala által hivatalosan igazoltatik, hogy Anaracson szülei mellett lakó baloghfalvi Czóbel Vilhelmina kisasszony, különállós és saját tulajdonát képező vagyonnal nem bír, s hogy azelőtt szülői, tőlük kívül eső okok miatt, önhibájokon kívül a legközelebbi időben elszegényedvén, ma egyáltalán nincsenek azon helyzetben, hogy nevezett leánynak jelenét és különösen jövőjét – születésének, nevelésének és társadalmi állásának megfelelően – anyagilag biztosíthassák.

Nyíregyháza, 1886. augusztus hó 21-én.

Zoltán János alispán, Csintalan Alajos ajaki rk. lelkész

*

Hogyan is alakult Minka és családja sorsa, hogy erre szükség volt...

Az anarcsi birtok

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei anarcsi Czóbel-birtok a gróf Teleki-családtól kerülhetett a Czóbel-családhoz (baloghfalvi Czóbel László gróf Teleki Borbált vette feleségül). A feltehetően az 1790-es években épült, majd 1820-ban bővített földszintes

Teleki-kúria és a hozzá tartozó birtok a Czóbelek között öröklődött. Czóbel (I.) László halálakor, 1774-ben, gyermekei kiskorúak voltak, tehát valószínűsíthető, hogy a korábban emelt kúriában élt gyermekeivel Teleki Borbála. Czóbel (II.) László 1799-ben táblabíra majd főhadnagy lett, sokat időzött Anarcszon, és részt vállalt a birtok igazgatásában. 1799-ben történetelt az épület átépítése, bővítése.

Vay Éva Evelin a Czóbel-családba kerül, megszületik István, Emma, Minka

Czóbel Albert és *Czóbel (II.) Imre, utóbbi Vay Éva Evelinnel kötött házassága* szerez tekintélyt a családnak, Vay Evelin anyja nem más, mint Kazinczy Zsófia, Kazinczy Ferenc unokatestvére. Az 1870-es évektől Czóbel (II.) Imre a birtok igazgatásában nagyon nagy szerepet vállalt. *Imre és Evelin házasságából három gyermek nőtt fel: István, Emma és Minka.* Albert betegeskedése idején Imre és István vette át az ügyeket, igaz, hogy Imre elég tájékozatlan volt gazdasági területen. Albert halála ezért szinte megoldhatatlan problémát jelentett. 1880-tól az anarcsi birtokrészt átírták Vay Evelin nevére. Imre kertészkedési szenvedélye meghatározó tényező a kert alakulása szempontjából, ebbe fia is besegít. Azonban László második házassága báró Mednyánszky Margittal azt eredményezi, hogy Nagyörön, a feleség családjának birtokán élnek ezután.

A Mednyánszkyak rokonságában, a kert sorsa

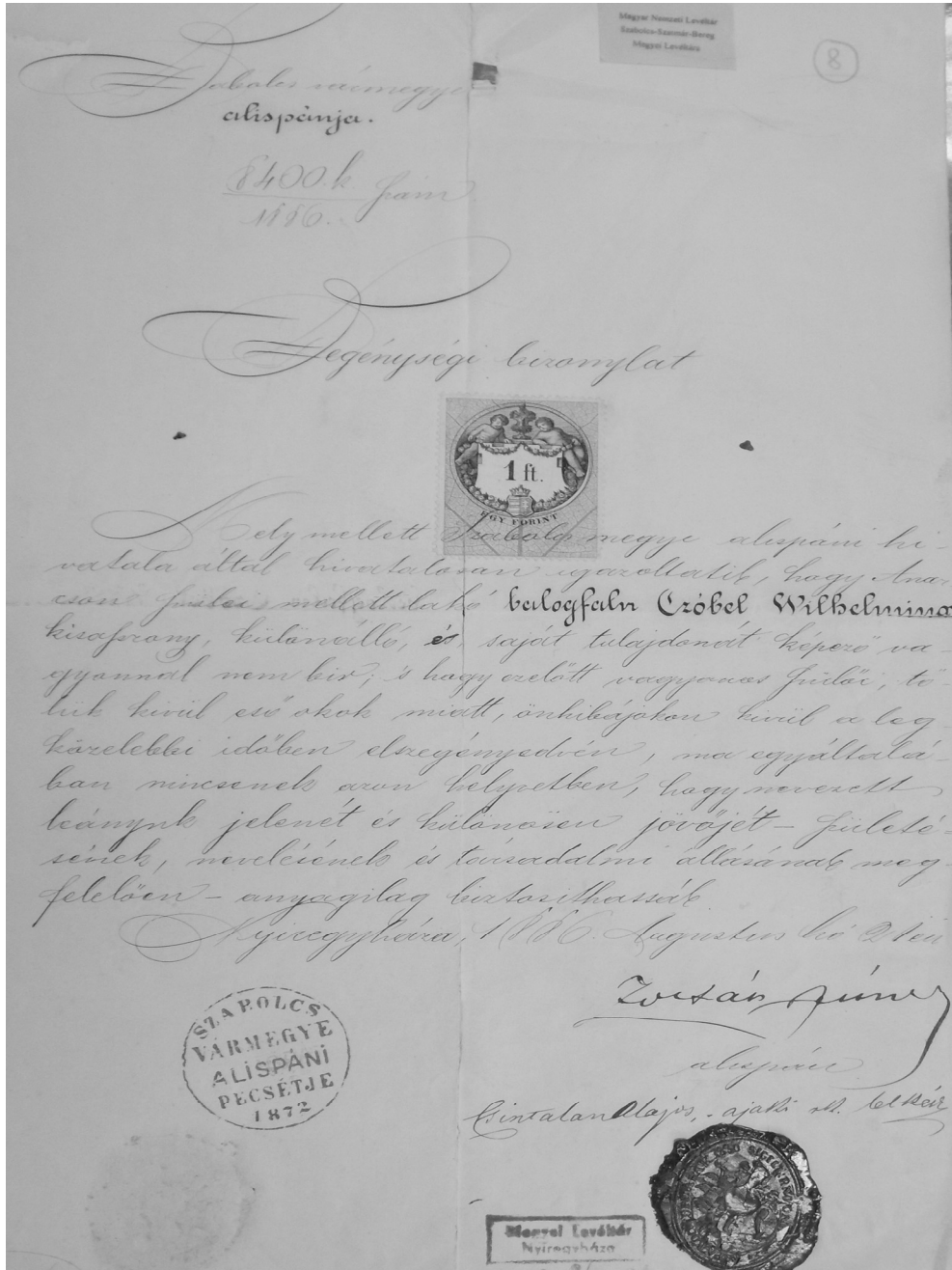
A Mednyánszky-család kitisztazza a birtokot, ami így Margit nevére került. Minkáék megélhetése zavartalanabb lesz ekkortól egy időre, Imre anyagi ügyek helyett hobbijával foglalkozhat: kertészkedhet, az almaszedéssel, szőlőszürettel, diótermeléssel foglalkozhat. Az 1880-as évektől Minka is részt vett a kert alakításában. A kúriakert Czóbel Minka számára amolyan vadregényes terep is volt, álmok és vágyak ihletője. A kert idős fái is nagyon közel álltak Minka szívéhez, egy erős vihar pusztítását zokogva fogadta, erről Justhoz írott levelében találunk bizonyítékot. A kert fakülönlegességei közé tartoztak többek között: tulipánfa, páfrányfenyő, szomorú gyertyán, vadgesztenye, vérbükk, keskenylevelű ezüsfű, szomorú japánakác. Ismeretes, hogy Minka értett a méhészkedéshez, számos levél maradt fenn, amelyekben erről olvashatunk.

Czóbel Emma a birtokon gyermekeivel

A kúriában élt 1888-tól Czóbel Emma és gyermekei (Loránd, László, Erzsébet, Zsigmond), 1890-től pedig rendszeres vendég volt Büttner Helén, később családtagnak számított. Ez az időszak már anyagi nehézségek között telt, a gazdag levelezés fizetési elmaradásokról árulkodik, komoly problémákkal kellett megküzdeniük. 1886-ból származik a mellékelt szegénységi bizonyítvány. Mednyánszky Margit 1937-ben bekövetkezett halála után annak egyetlen élő gyermeke, Czóbel Margit örökölte a birtokot, aki Nagyörön élt, és látogatába sem jöhetett 1945 után, mert nem kapott útlevelet. A Czóbel-család Anarcszon maradt tagjai maguk igyekeztek gazdálkodni a 25 holdas birtokon, Evelin irányította a háztartást és a kert gondozását, ezt később Minka vette át. Közismert, hogy kutyatenyésztéssel és méhészkedéssel is ügyesen foglalkozott. Minka tehát nem volt a kastély birtokosa soha, de egész életét itt élte le, eltekintve gyakori utazásaitól. 1945-ben a kastély és a környező park is a község használatába került, Emma és Minka egy-egy szobát használhattak életük hátralévő részében.

A vadregényes kert megmentéséhez mostanra komplex helyreállításra volt szükség. Az örökségvédelmi irányelvek és jogszabályok figyelembevételével összetett kutatás zajlott a Czóbel-kúria történelmi kertjében. Archív képi és térképi források alapján kezdődött meg a helyreállítás, „szelíd rekonstrukcióval” elkészült a mai állapot, a gyönyörű angolpark és a kúria is megújult 2014–2016 között.

Kisvárdai Bessenyei György
Gimnázium és Kollégium
Kisvárdá, Iskola tér 2
deak.takacs.szilvia@gmail.com

TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA

A MAROS MEGYEI JOBBÁGYTELKE HELYNEVEI

Jobbágytelke (rom. *Sâmbriaș*) a Felső-Nyárád mente egyik oldalvölgyének faluja, közigazgatásilag *Székelyhodos* községhez tartozik. Orbán Balázs Marosszék végfalujának nevezi, a hagyomány szerint lakói görgényi várjobbágyok voltak. Első írásbeli említése 1567-ből való: *Jobagijtelke* (Suciu II: 124). Kiss Lajos a helynév eredetéről a következőket írja: a név előtagja, a *jobbágy* – ‘szolgálatra, szolgáltatásokra kötelezett személy’ – személynévként is használatos (vö. 1138/1329: *Eubag*: MNy 32: 132), utótagja a birtokos személyraggal ellátott *telek* – ‘szántásra alkalmas, trágyázott föld’ – (FNESz. I, 659). Határa dimbes-dombos, emiatt itt nem volt kollektív gazdaság sem. A gyengén termő földek nem biztosítottak megélhetést falu lakóinak, így alakult ki háziiparként a szalmafonás, amely máig meghatározó jelentőséggel bír. A jobbágytelki szalmakalap messze földön híres volt. Népviselete is sajátosan alakult, a román és szász vidéken piacozó, kalapot áruló jobbágytelkiek kölcsönöztek egy-egy motívumot a különböző vidékek viseleteiből is. Táncait a falu több mint öt évtizede fennálló hagyományörző együttese tette ismertté Erdélyen kívül is.

A lakosság nemzetiségi összetételét tekintve: 1910-ben 1091 magyar nemzetiségű. Ez az aránya későbbiekben sem változik: 1930-ban 1063-ból 1039, 1992-ben 861 lakosából 844 magyar, 13 cigány és 4 román volt. 2002-ben 722-ből 705, 2011-ben 584-ből 568 vallotta magát magyarnak. A lakosai római katolikus vallásúak.

A nevek közzétételének módja a következő: betűrendben közlöm a település bel- és külterületének helyneveit. Az egyes helyneveket követik zárójelben a terület hasznosítására vonatkozó információk, valamint az a szám, amely az adott objektumnak a térképen rögzített helyét jelöli. A mellékelt térképábrák segítik a helynevek lokalizálását.

A gyűjtés ideje: 2016.

Adatközlők: Bakó Gáspár 72 éves, földműves; Bereczki Dezső 44 éves, földműves; Simó Béla 57 éves, földműves.

Belterület:

Alszeg: Bolt (ép, 1). *Csámpi* (u, 2). *Csere szeg* (u, 3). *Danzing-híd* (híd, 4). *Darvas-patak* (p, 5). *Domb-hát* (u, 6). *Eger-patak* ~ *Egér-patak* (p, 7). *Főút* (u, egy részét *Hodosi utcának* is hívják, 8). *Felszeg*: *Falu-köz* (u, 9). *Funduj* (u, 10). *Gagyi-köz* ~ *Temető-köz* (u, 11). *Iskola* (ép, 12). *Iskola-köz* (u, 13). *Józsa-köz* (u, 14). *Kalányos* (u, 15). *Kálvária* (domboldal, rajta a Kálvária útja, keresztekkel, 16). *Kicsi-hegy* (u, és hegyoldal, itt van a *Zsidó temető* is, a két domb között, 17). *Kultúrház* (ép, gyakorlatilag két, szorosan egymás mellé, vagy inkább egybeépített épületről van szó, 1). *Küs Anti kertje* ~ *Küs-kert* (kert, 18). *Makó hídja* (híd, 19). *Meggyes utca* (u, 20). *Nagy-patak* (p, 21). *Nyíri út* (u, 22). *Orbán-köz* (u, 23). *Pici-köz* ~ *Peti-köz* (u, 24). *Régi rendelő* (ép, 25). *Rendelő* (ép, 26). *Rupa-köz* (u, 27).

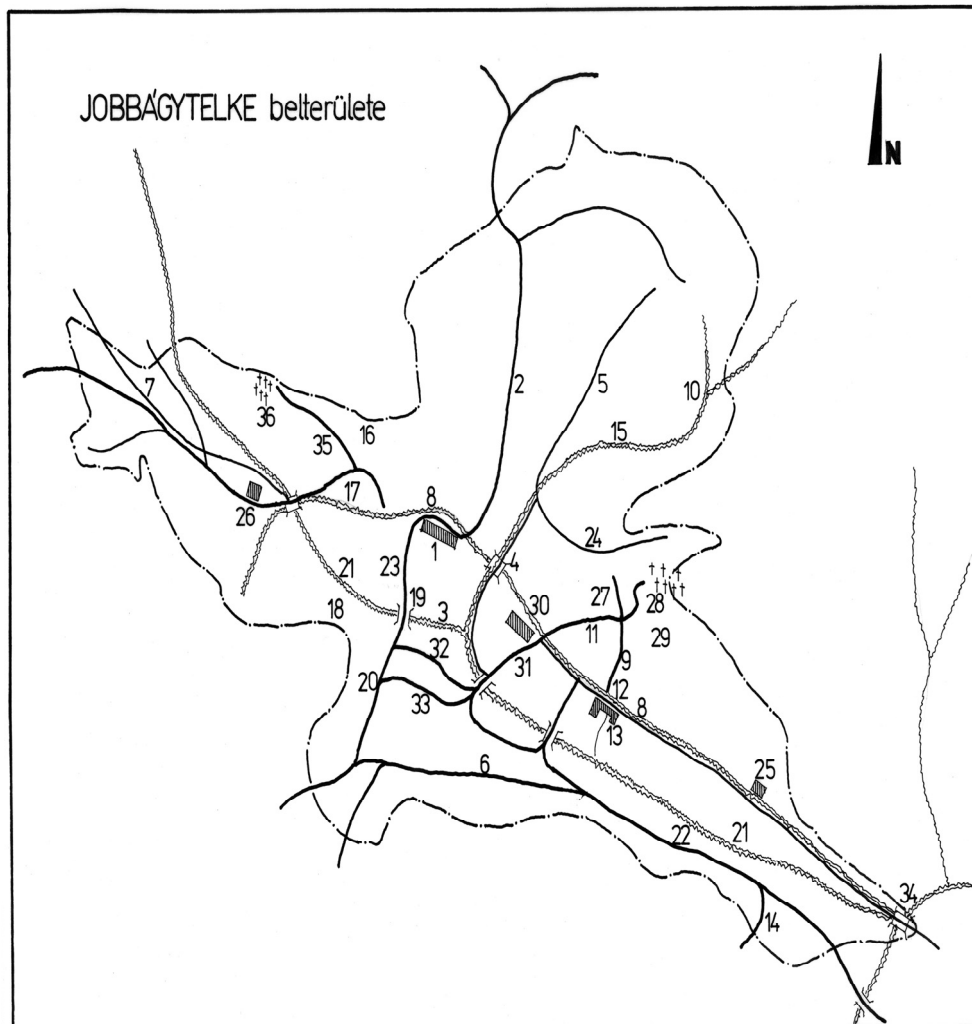
Temető (te, 28). *Temető alja* (29). *Templom* (ép, 30). *Templom-köz* (u, 31). *Tisza-part* (kert, u a Nagy-patak partján, 32). *Tós-kert* (u, kert, 33). *Új híd* (híd, 34). *Unoka* (u, 35). *Zsidó temető* (te, 36).

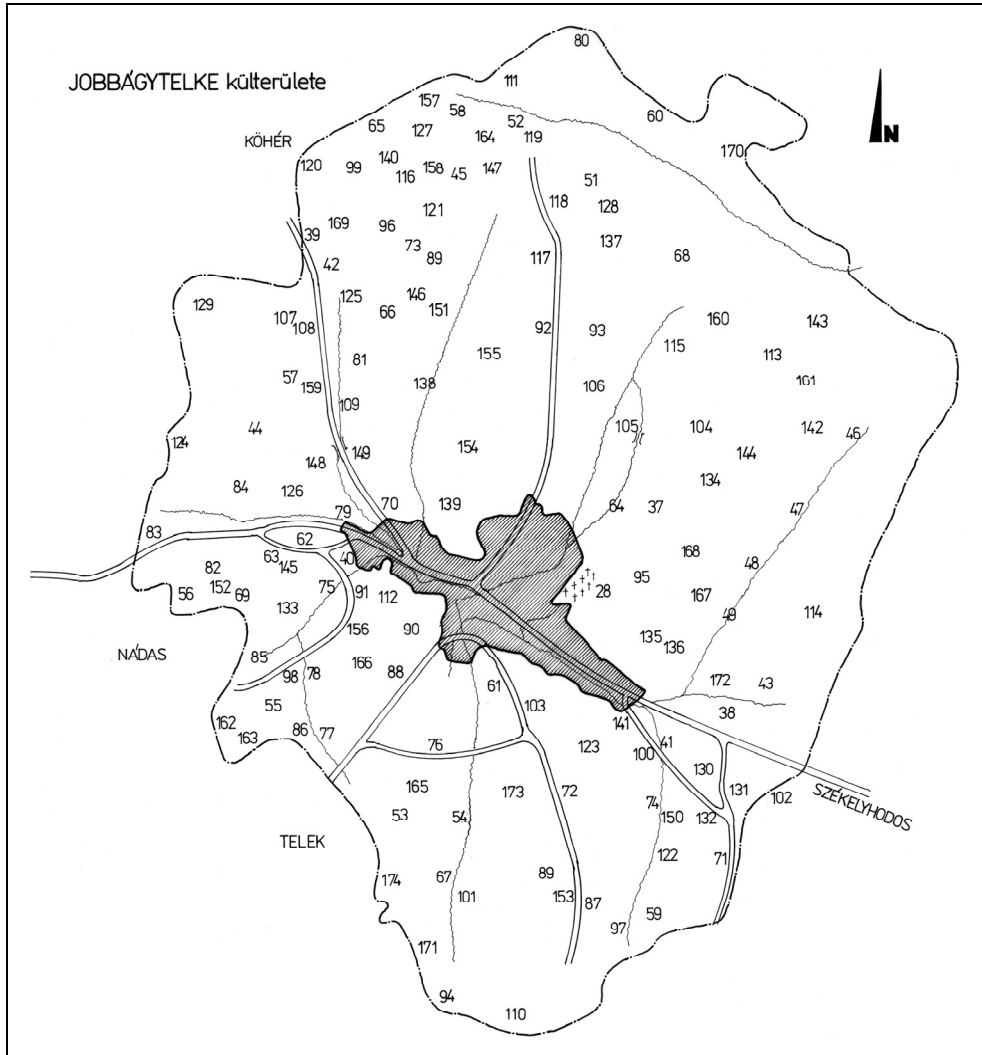
Külterület:

Ákác (szőlős volt, mostanra benőtte az akác, 37). *Alsó rét* (k, 38). *Aranyás-mező* (e, valójában tisztás az erdőben, régebb az erdészeknek ott kaszáltak, 39). *Árok köze* (sz, jelenleg melegházak vannak a területen, 40). *Aszú-patak ~ Hosszú-patak* (sz, 41). *Bakók sása* (k, nedves, sásos terület, 42). *Békás-tó* (sz, 43). *Besenyő* (sz, 44). *Borz-oldal* (legelő, 45). *Bükkfü* (e, 46). *Bükk kútja* (kút, 47). *Bükk lapossa* (sz, legelő, 48). *Bükk pataka* (p, 49). *Bükkfü-tető* (e, 50). *Címentválu* (ítató vályúk, 51). *Csadó* (p, 52). *Csere* (gyü, sz, legelő, 53). *Csere mege útja* (u, sz, 54). *Csere-ódal* (sz, 55). *Csere-ódal bérce* (e, a hegy éle, 56). *Cserépcső* (agyagos, palás terület 57). *Csergő ~ Csergő árka* (e, 58). *Déllő-domb* (sz, 59). *Deményházi ültetett* (e, az egyház tulajdona, 60). *Domb-hát* (sz, 61). *Dögkert* (sz, 62). *Dögkert-út* (u, 63). *Durgó* (gyors folyású patakocska, 64). *Erdősz háznál* (e, kis csőszház a területen, 65). *Eszpanasza* (egyenes terület, sz 66). *Falu erdeje* (e, 67). *Far* (legelő, 68). *Farbükk-tető* (sz, 69). *Farka berke* (sz, k, 70). *Fecske farkok* (sz, a szántók háromszög alakúak, innen a hasonlóságon alapuló név, 71). *Fődkút* (sz, régen volt kút is, most csak szántók vannak a területen, amely eléggé vizes, 72). *Füveny-oldal* (e, homokos talajú erdős rész, 73). *Gárgyás-kút* (kút, beton gyűrűkkel kirakott kút, 74). *Gát-híd* (sz, 75). *Gyepüre járó* (u, 76). *Gyertyános* (sz, 77). *Gyertyános pataka* (p, körülötte szántók, 78). *Határkő* (rét, veteményes a falu végén, 79). *Hegvessor* (e, az Ültetett folytatásaként terül el, 80). *Héjjáj-ódala ~ Héjjáj martja* (81). *Hermán* (sz, 82). *Hermán-kapu* (az e és sz találkozásánál, 83). *Hermán-rét* (k, sz, 84). *Hideg kút* (egykor egy nagyon hideg vizű kút volt itt, ma már nincs meg, 85). *Hodos réjje* (k, 86). *Horgas* (szántó és diós, 87). *Hosszú-domb ~ Hügyő-domb* (sz, 88). *Hosszú-sás* (e közötti sásos, nedves terület, 89). *Imre kútja* (sz, melyen egykor kút is volt, 90). *Ince földje* (sz, 91). *Jakab útja* (u, a Csámpi folytatása, 92). *Jakabos* (legelő, 93). *Kakucs* (sz, nagyobbik része a székelyhodosi határ része, a jobbágytelki szántók a Déllő-domb folytatásában terülnek el, a kakucsi keresztfáig, 94). *Kántor-kert* (gyü, 95). *Kántor sása* (sásos, vizes terület az e között, 96). *Kányás* (sz, 97). *Kapusd eleje* (sz, 98). *Kárhágó* (e, 99). *Kép hágaja* (sz, 100). *Keresztény* (e, 101). *Keresztfánál* (102). *Kijáró* (út, a Domb-hát u folytatása, 103). *Kopac ~ Puszta* (sz, 104). *Kopári híd* (a Durgó patakon átvezető híd, 105). *Kopári-kert* (gyü, 106). *Kovácséne* (sz, 107). *Kovácsénekkútja* (jó vizű forrás, 108). *Köhéri út* (u, a faluból kifelé vezet az *Unoka* folytatásaként, nagyobbik része a külterületen van, 109). *Köröm hegyesse* (sz, 110). *Kukó kútja* (kút a legelőn, vas itatóvályúk is voltak régebb itt, 111). *Küs András-kert* (gyü, 112). *Küs-bükk* (legelő a Pap erdején túl, 113). *Küs-mező* (sz, k, 114). *Küs Mihály hágaja* (u, 115). *Lapos-kár-hágó* (e, 116). *Macskaverem* (sz, 117). *Majális-tető* (legelő, 118). *Makó cserefája* (nagy cserefa az erdő szélén, 119). *Manisztera* (román templom a köhéri és a jobbágytelki határ szélén, tkp. a köhéri részen, 120). *Máté mezeje* (nagyobb tisztás, kaszáló az erdő között, 121). *Nagy-árok* (mély árok, a II. világháborúban a falu népének egy része oda húzódott, bújt el az ágyútűz elől, 122). *Nagy-borozda aja* (sz, 123). *Nagy-erdő* (e, 124). *Nagy-gödör* (e, 125). *Nagy-rét* (sz, 126). *Nagy-sás* (e, vizes terület, 127). *Nagy-völgy* (e, 128). *Német-kalap* (magaslat az erdőben, 129). *Nyír* (sz, 130). *Nyíraja* (sz, 131). *Nyír útja* (u, a Nyíri utca folytatása, 132). *Ódal* (sz, 133). *Orotván* (szó, 134). *Órhegy* (akác domb, a hagyomány szerint valaha itt őrség állt, le lehetett látni egészen a hodosi határ túlsó széléig, a Tó-gátig, 135). *Órhegy alja*

(akác, 136). *Ötös fenyő* (a millenium emlékére ültetett öt fenyőfa, újabban a Marosszéki néptánc tábor résztvevői minden évben állítanak ide egy-egy kopjafát, 137). *Palás-kút* (betongyűrűvel kirakott kút, 138). *Pali Anti-kert* (gyü, 139). *Pál földje* (e, 140). *Papárka* (sz, 141). *Pap erdeje* (e, 142). *Pap erdeje aja~ Bükk észka* (legelő, sz, 143). *Pusztai szőlő ~ Szőlő alja* (k, sz, 144). *Putonya* (vizes terület, 145). *Rókalyuk* (k, 146). *Sáros árok* (e, legelő, nyáron is sáros, vizes terület, 147). *Sóskút* (homokos terület, veteményesnek használják, 148). *Sóskút hídja* (híd, 149). *Süllyedék* (vizes, nádas terület, 150). *Szabó gödre* (sz a Rókalyuk mellett, 151). *Szász-út fara* (sz, 152). *Szederjesi út* (u, 153). *Szeg* (régén szőlős volt, mára benőtte az akác, 154). *Szeg-oldal* (155). *Székerek* (sz, 156). *Szélte* (az erdő széle a jobbágytelki és köszvényesi határ szélén, északos, nyirkos terület, 157). *Szénáskert* (erdei tisztás, ahol özetető van, 158). *Szénszege* (sz, meredek hely a Cserépcsűrőn, 159). *Szőlőfű* (a legelő és a szőlős határa, szederbokkal van tele, 160). *Szurduk* (mély völgy a Pap erdeje közelében, 161). *Tárbükk* (e, 162). *Teleki* (sz, k, a Telek felé eső, erdőn túli rész, 163). *Toplós* (e, 164). *Tőkegernye* (sz, k, háromszög alakú földek vannak ezen a területen, 165). *Úr földje* (a hagyomány szerint a várjobbágyok dolgozták meg, a görgényi várhoz tartozott, 166). *Vas-győre árka* (sz, régebbi veteményes volt, 167). *Vas-győre oldala* (sz, 168). *Vágás-láb* (e, u, 169). *Vápa-hopoj* (e, 170). *Vég-láb* (sz, 171). *Villám földje* (172). *Zab-kert* (173). *Zseberke* (verőfényes oldal, szőlős, sok barackfával, 174).

Erdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Napoca 2–4
tcsilla68@yahoo.fr

SZEMLE

KORONDI ÁGNES, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban. Misztikarecepció avagy a irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai-Társaság, Kolozsvár, 2016. 461 l.

A középkori magyar nyelvű kolostori irodalom kutatási módszereinek megújulásáról és új perspektíváiról tanúskodik a tény, hogy mostanában korszerű monográfiák jelennek meg nem csak magáról a kódexirodalomról (lásd például Lázs Sándor 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján.* Balassi Kiadó, Budapest), hanem annak sajátos aspektusairól, sőt ezen keresztül tisztázatlan kérdéseiről is (lásd az itt bemutatott kötetet).

Korondi Ágnes könyve arra a már sokszor fölített kérdésre keresi és adja meg a választ, hogy létezik-e egyáltalán az a fajta középkori misztika-irodalom magyar nyelvterületen, amely a nyugat-európai középkori kultúrát jellemezte. Eddig csak rész megoldások (Alexa Károly stíloselemző és Vas Olga összefoglaló tanulmánya a 20. század első feléből) születtek, illetve ideológiai diskurzusoktól terhelt vállalkozások láttak napvilágot, amelyek a klisék („hanyagló”, „korszerűtlen”, „zárványjellegű”) ismétlésénél nem jutottak tovább. A szerzőnk éppen ezért kritikus szemmel térképezi fel a már meglévő eredményeket a bevezetést követő második fejezetben (*A kódexirodalom a magyar irodalomtörténeti kánonban*), ugyanakkor elemzéseiből kiderül, hogy jól ismeri a mai és korszerű módszerekkel dolgozó középkorkutató műhelyek (Res Librariae Hungariae Kutatócsoport, Sermonescompilati kutatócsoport, Közép-európai Egyetem középkorkutató munkaközössége) kutatási irányait és eredményeit, és ezekhez szabja a szövegekkel történő munkáját.

A következő fejezet (*Misztika, kódexirodalom, középkori női íráshasználat*) a kutatástörténet összefoglalása mellett már rávilágít a monográfia kulcskérdésére is, mégpedig a magyar kódexek szövegeinek helyére az európai női misztika történetében, keresve mindenekelőtt azokat a műfajokat, szövegtípusokat, amelyek a késő középkori magyar nyelvű kolostori kultúrában relevánsak lehetnek ebből a szempontból. Ehhez viszont szükségessé vált a szövegműfajok újradefiniálása (például a meditáció összetett műfaja, kapcsolata a prédikációval, a legendairodalommal), különösen a használat szempontjából, mert a kutatásban ez volt a leginkább elhanyagolt terület.

A negyedik és legterjedelmesebb fejezet (*Szöveghasználat és műfajiság*) misztika témakörén belül olyan nem túl „irodalmi” szövegformákhoz is elvezeti az olvasót, mint az életvezetési szabályok, vagyis a szerzetesi regulák, életszabályok. A misztikáról alkotott kép a köztudatban ugyanis többnyire a misztikus egyesülést és az ezzel járó rendkívüli tapasztalatokat jelenti. A szerző azonban a kontextuális szövegelemzéseken keresztül rámutat arra, hogy az egyesülés misztikájának ez a formája már a nyugati irodalomban sem volt elsődleges, sokkal inkább a normatív szövegek, a szerzetesi reformok által előírt gyakorlatok jelentették a lelki haladás eszközeit, és sokkal inkább vezettek egyféle megszentelődéséhez, az *imitatio Christi* egyre tökéletesebb gyakorlatához, mint az elragadtatáshoz.

Mégis van ebben a korszakban is egy olyan terület, amely közelebb áll a misztika ilyen felfogásához, és ez a passiómisztika. Ennek a szerző külön kis fejezetet is szentel, mert a szenvedéstörténet elbeszélésének, elmélkedésének többféle módja, szövegtípusa is megtalálható kódexeinkben. A szakirodalmi megközelítések bemutatása után a latin források számbavétele után a magyar kódexek passiószövegeit sorakoztatja fel, majd a passióimádságok külön csoportját, szerkesztési technikáit és funkcióit elemzi. Röviden a vizuális ábrázolások szerepére is kitérve a kegyességi gyakorlat egy modelljét állítja fel.

A monográfia erénye, hogy a középkori szöveg esetében oly természetes nemzetközi összefüggések (latin források), lehetséges kultúrkapcsolatok és szövegcsaládok feltérképezése mellett fontos szerep jut a magyar kódexek konkrét szövegeinek. A felsorolt forrásszövegek önmagukban is jelzik, hogy a megállapítások körültekintő olvasási folyamat eredményeinek tekinthetők. A mintegy 130 oldalnyi, gondosan összeállított melléklet pedig nem csak illusztratív szereppel vagy éppen érvelő erővel bír, hanem a szövegeknek maguknak is megadják az őket megillető önálló státuszt.

A magyar nyelvű késő középkori misztika szövegeit tárgyaló monográfia biztonságos információforrás és tájékozódási pont lehet a középkori szövegek, különösen a misztika témaköre iránt érdeklődőknek, ugyanakkora nem feltétlenül középkorral foglalkozók számára is érdekes és jól követhető olvasmányoknak bizonyul, hiszen a főszöveg lendületes és olvasmányos, nem túlterhelt, a nagyon apró részletek viszont, valamint a sokszínű, árnyalt szakirodalom a lábjegyzetekből jól kiolvasható, további kutatásokhoz felhasználható.

FARMATI ANNA
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
farmati_anna@yahoo.fr

SZILÁGYI MÁRTON, „**Mi vagyok én?**” **Arany János költészete.** Kalligram Kiadó. Pozsony, 2017. 320. l.

Arany János születésének 200. évfordulója újabb alkalmat kínált életművének megidézésére. Ebből az alkalomból látott napvilágot Szilágyi Márton Arany költészetéről megjelentetett könyve is.

Szerzőjének, a budapesti Eötvös-Loránd Tudományegyetem irodalomtörténész professzorának, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara vendégtanárának a XVIII–XIX. század magyar irodalmáról írott könyvei, tanulmányai, a korszak irodalmába elkalauzoló összeállításai, textológiai értelmezései újtjelzőknek számítanak irodalmunk bűvárai, olvasói számára. És azt sem szükséges bizonygatnunk, milyen próbatételt jelent szekénderéknyi szakirodalom után újragondolni Arany korszakokon átívelő szellemi örökségét. Volt a megfontoltság és a szüntelen őrlődés, a hit és a kétely, a történelmi tények és a legendák, a nemzeti és az örök emberi érzelmek költője. Hagyományok őrzője és szüntelen kísérletező. Az is közismert, mennyire megoszlanak a vélemények műfajainak megítélésében, hogy a lírikus Petőfi és az epikus Arany leegyszerűsítő párhuzama milyen sokféleképpen nyilvánult meg a más-más súlypontú értelmezésekben.

Szilágyi Márton okkal választotta a több mint 300 oldalt kitevő kötetének címéül Arany önfaggató szavait: „Mi vagyok én?” Arra készítet bennünket, hogy a költő társadalmi

státusának változásait, élethelyzeteit, alkotásait az egyéniség részeként éljük meg. Pontosan körülhatárolja értelmezésének kereteit, szempontjait: „nem egy tüzetes életrajzra tettem kísérletet, hanem azt a megoldást választottam, hogy bevezetésképpen írtam egy koncentrált, csak a költő társadalmistátusz-változataira ügyelő életrajzi áttekintést, majd ezek után kizárólag műelemző és/vagy problémaközpontú fejezetekből építettem föl a könyvet.” Teszi ezt a nagyepikai művek és a kisebb költemények (ide sorolva a balladákat is), a „legfontosabb tendenciák” elemző vizsgálatával. S mert nem teljességre törekvés a célja, egyes műveket részletesen, másokat jelzésszerűen vesz szemügyre.

A sokáig bizonytalan státusú verses elbeszélésnek (*A dévaványai jűhbehajtás*) tüzetes filológiai oknyomozásával módosít az Arany indulásáról kialakított képen: valószínűsíti a költő életében meg nem jelent művet, érzékeltetve azokat a szálakat, amelyek későbbi Arany-művekhez fűzik. Árnyalja a minden előzetes terv nélkül 1845-ben megszületett szatirikus eposz, *Az elveszett alkotmány* felemás értelmezéseit is. (Olyan intertextuális megfigyelésekkel, forrásértékű levelekkel, amelyekkel eddig adós maradt a szakirodalom.) Azt mondhatnám, mintegy továbbgondolja az Arany János művészetéhez vissza-visszatérő Barta János, illetve Szörényi László új értelmezésre serkentő meglátásait. Ebben a „kétosztatú” világban egyik oldal sem válik kizárólagos értékek hordozójává, mint ahogy az irónia mindenkire és mindenre kiterjed – fejt ki Szilágyi Márton. Az eddigi általános vélekedésektől eltérően az is kiderül, hogy Arany ezt az alkotását (bár nem volt vele megelégedve) közlésre szánt műként kezelte, elküldte a Kisfaludy Társaság pályázatára, később összes művei közé felvette.

A több mint harminc éven át írt *Toldi*-trilógia alakulástörténete, a trilógiává formálás – életre szóló programként – egyazon fejezetben kap helyet a kötetben. Szilágyi Márton gondos topológiai vizsgálódással tárja elénk a más-más körülmények között született, sok tekintetben egymástól különböző részek együvé tartozását. Toldi küzdelmét mint emelkedéstörténetet, „képviselési jellegét” nem vonja ugyan kétségbe, de ezt elsősorban nemzeti ügyként éljük meg: „ennek a közösségnek a referenciája nem osztályjellegű, hanem kifejezetten nemzeti karakterű”. Mint ahogy hőse sorsának része az isteni kegyelem, a Gondviselés is. Ilyen értelemben idézi tanulságként a saját sorsát összefoglaló Toldit: „De nem köszönöm azt a magam erejének: /Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.” Arany-monográfiájában (1998) erre utalva állapítja meg Nyilasy Balázs: „Mert igazából a *Toldi* egész eseményláncában van valami gondviselészerűség.”

Már a *Toldi* tőszomszédságában keletkezett epikus művek sokat elárulnak Arany műfaji próbálkozásairól. Szilágyi Márton jó érzékkel tapintja ki, milyen mértékadó Arany számára az egyetemes műformák nemzetivé honosítása, illetve az azonos vagy hasonló témáinak műfaji egyedisége. Kinizsit témaként ajánló Szilágyi Istvánnak írta 1854-ben: „ha Goethe volnék se vesztegetném erőmet oly mű utánzására, milyen csak egy lehet *eredeti*”. A mesei, népköltészeti elemeket felhasználó *Rózsa és Ibolya*, a drámait és epikait őrző *Murány Ostroma*, a romantikusan mondai *Katalin*, a lírai hevületű, összetett stílusú *Toldi estéje*, az álmot és valót egyesítő *Nagyidai cigányok*, az életrajzi *Bolond Istók* bizonyosságul szolgálhatnak arra, mennyire ügyelt arra Arany, hogy epikus műveiben is elkerülje az önismétlést. (Nem titok az sem, hogy a műfajok megújításának lehetőségeit kereste a régi magyar költőkről megjelentetett arcképeivel is.) Az 1863-ban elkészült hun regében, a különböző nyelvi rétegeket egyesítő *Buda Halálában* a néphagyomány nemzeti szintre emelésére vállalkozott. Pontos Szilágyi Márton megfogalmazása: „Arany itt nem egy klasszikus eposz szerkezetét kívánta megvalósítani, azaz eltávolodik a homéroszi-vergiliusi tradíciótól, ezért a mű nagy formateremtő kísérlet is: egy művi eszközökkel megteremtett archaizmus létrehozásáról van szó, de egy olyanról, amely viszont képes

magába építeni a verses regény tanulságait is, és képes a lélektani regény motiváltságát is megteremteni.”

A kötet második része *Arany és a „kisebb költemények”* címet viseli. Benne lírai költemények, balladák, közköltészeti gyökerű és a folklórhoz kapcsolódó (egyfajta egységként felfogható) alkalmi versek. A szerző hangsúllyal mondja ki: szó sincs arról, hogy Arany 1849 után megszűnt volna „vérbeli epikus” lenni, ettől kezdve a lírával való számvetés, a költői lét lehetősége vált számára kulcskérdéssé. „Az ekkor induló folyamat végső soron a *Kisebb költemények* megkomponálása és létrehozása irányába mutatott; ez az 1856-os kötet alighanem ennek az időszaknak általában véve, a magyar irodalom egészét tekintve is a legfontosabb lírai teljesítménye.” Az 50-es évek kiemelt önportréit (*Letésem a lantot, Kertben, Visszatekintés*) elemezve ideál és való, fájdalom és vigasz, epikai és lírai, látványos és reflexió, metaforikus és vallomásos formák kétpólusos ötvözésével jutunk el az egyéni sorstól az egyetemes emberi létig. Ilyen értelemben állapította meg Németh G. Béla szentenciaszerű tömörséggel: „Arany 1849 után lírikus lett.”

A műfajokat tisztelő, azok megújításával birkózó Arany Jánosnak kezdettől fogva gondja a ballada műfaja. Gyulai Pálnak 1855-ben megküldött önéletrajzában – első balladakorszakából visszatekintve – arról számol be, hogy már a forradalom előtt megkísérelte a balladának népi, eredeti formáját, e nemhez sorolva a *Rákóczinét, A rab gólyát, a Szőke Pannit, A varró leányokat*. Pár év múlva Szász Károly verseit bírálva írja le: „Természete a balladának [...], hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelmvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki mennél erősebben.” (Pusztán emlékeztetőül jegyzem meg: Imre László Arany balladáiról 1988-ban írott, az egyedi formákat megkülönböztető könyve igen jó bizonyítéka a műfaj változatainak.)

Szilágyi Márton a balladák világát nem tematikai-tárgyi alapon, nem műcsoportokként közelíti meg. Egységes formai és műfaji kritériumok helyett „a líraiságnak az epikus narrációval való egyesítésére tett próbaként” ajánlja olvasóinak. Közös jegyeket viselő műalkotások helyett egyedi poétikai megvalósításokként. Így lesz elemzéseinek egyik meghatározó alapélménye a hétköznapi és mitikus transzcendens világ, a bűn és bűnhődés, élők és holtak határmezsgyéje (*Ágnes asszony, Bor vitéz*). És az Arany-balladákban (*Szondi két apródja, A walesi bárdok*) fontos szerkezeti elemeknek sem a megszokott módon avat részeseivé. A *Kapcsos Könyv*be zárt, más egyéni léthelyzetben írott *Őszikék* darabjait Szilágyi Márton a ciklussá rendezett művek megkomponáltságából eredő szubjektív lírai naplóként értelmezi. Olyan ciklusként, amelyben a lírai én, a napi élethelyzetek, az emlékképek póztalanul mélyülnek világérzékeléssé. Az élményt a spontaneitás közvetlenségével megélő, formailag és ritmikailag változatos vallomásokban. Hogy csak néhányat emeljek ki a szerző példái közül: *A lepke, Epilógus, Vásárban, Tengeri-hántás, Tetemre-hívás*.

„Arany szinte foglya lett egy olyan beállításnak, amely őt írófejedelemként akarta felmutatni, miközben saját alkotatótól ez teljesen idegen volt” – válik teljessé a zárzóban a kötet élén megfogalmazott kérdésre adott válasz.

Szilágyi Márton éveken át érlelt munkája irodalmunk kimagasló alkotójához méltó tudományos teljesítmény. Megkerülhetetlen forrása a szakmabelieknek, a készülő új kritikai kiadásnak, új lehetőséget kínál Arany János mindenkori olvasóinak.

KOZMA DEZSŐ

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
kozmadezso@gmail.com

DEMETER ZSUZSA, *Szandra May a hóhullásban – Kinde Annamária költészete*. Lector Kiadó. Marosvásárhely, 2017. 163 l.

Demeter Zsuzsa *Szandra May a hóhullásban – Kinde Annamária költészete* című kismonográfiája igazi úttörő kutatásnak számít a maga műfajában. Az internetes információs szabadság és sokoldalú irodalmi kibontakozás dacára még mindig elkeserítően kevés monográfia lát napvilágot, ha pedig egy irodalomtörténész mégis hasonló munkára vetemedne, ritkán tár fel női életműveket (ezért nem ismerünk kész vagy készülő kutatásokat Károlyi Amy, Kertész Erzsébet, Szécsi Margit vagy Székely Magda munkásságáról).

Az említett kismonográfia jelen hiány pótlására tesz kísérletet. Kinde Annamária műveit illetően még nem születtek ennyire komplex vizsgálatok, csupán rövidebb recenziók és kritikák egy-egy új kötet megjelenése után. Ebből adódóan a kötet fő célja nem is a már meglévő, viszonylag sovány kritikai felhozatal bővítése vagy összegzése, hanem a Kinde-költészet mint teljes entitásköteteken átívelő, átfogó elemzése. Az életmű időnapelőtti lezáródásának tragikumát ismervén nem is marad más lehetőség, mint lezárt egészként tekinteni a már meglévő szövegkorpuszra, ahogy azt Demeter Zsuzsa is kifejti a *Vajon megérik a versek, ha meghal egy költő?* című fejezetben. Az irodalmi detektív munka során különös összefüggésekre derül fény: előtérbe kerülnek a költői alteregók, azok fejlődése a „lírai narratíva” során, illetve az életmű sajátos versvilága és motívumkészlete, annak fokozatos kiegészülése (a tükörrel, hóval, rózsavérrel, illetve az élet-halál és álom mintázataival).

A kötetet jól elkülönülő alfejezetek tagolják kisebb gondolati egységekre, ezek azonban inkább egymás komplementerei, mintsem különálló tanulmányok, így szervesen kapcsolódnak mind egymáshoz, mind a vezérelv makrostruktúrájához. A bevezető fejezetek a Kinde-életmű helyzetét és fogadtatását vizsgálják a(z erdélyi) magyar irodalomban, költő és munkássága viszonyát Kolozsvárhoz, az Erdélyi Magyar Írók Ligájához, a kilencvenes éveket uraló transzközép trendekhez, valamint az azokat meghatározó személyekhez. Egy másik markáns vizsgálati szempont a városokat illeti, amelyekben Kinde Annamária meghatározóan sok ideig tartózkodott (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Budapest); illetve a költő korai kibontakozásának korszakát, a kötetlen és kötettelen Garabonciás-érát. Ironikus módon Kinde Annamáriával hamarabb találkozott az erdélyi magyar közösség a Garabonciás zenekarnak írt dalszövegei által – igaz, a monográfia szerzője szerint ezeket a dalszövegeket és Kinde verseit csupán a zenei alap különbözteti meg egymástól, tematikus-motivikus szinten hasonlóak.

A kismonográfia vázát alkotó kilenc fejezet mindegyike egy-egy kötetre és egy abból kiemelt vagy ahhoz kapcsolódó mottóra épül, értelemszerűen annak tükrében közelíti meg a költői életmű egészét. Az első fejezet Kinde 1996-ban megjelent pályaindító kötetét vizsgálja (*A hiúzok természetéről*), amely rendhagyónak minősülő módon tizenöt év verseit foglalja magába. A rendezettnek tűnő sorokba idomított Kinde-világ „rejtőzködő kitarulkozásá”-nak súlyáról árulkodik a fejezet mottója is (*Sorokká rendezett világ*), valamint a versek finom kicsomagolása. A második fejezet mottója („*s a tükörből szemembe visszanézel*”) az *Egy másik arc* című kötet *Más szavak, más színek* verséből származik, ebből adódóan az alfejezet központi témája is a Kinde-verseskötetben számtalanszor felvillanó tükörmotívum. Különös tükör ez: mintha két pillantás között nem csak a reflexiót, de annak tárgyát is más színekben mutatná a korábbi művekhez képest.

A következő fejezet („*Elni nem engedély*” – *Szandra May kertje*) egy új fordulatot jelöl a tárgyalt kötet értelmezésével: egyfajta bevezető „egy leszakadott személyiségrész történeté”-hez, megszületneka „távolítás általi közelítés” eszközei, a ma már védjegyekké vált alakmások. A komolyabb hangvételű szerepköltészetet komolyabb kritikai recepció fogadja. Az itt leleplezett alteregók később annyira lényegessé válnak Kinde Annamária költészetében,

hogy további három (a válogatáskötet számbavételével négy) kötet szervezőelemeivé lesznek. Ebből adódóan a következő fejezetek tovább taglalják Szandra May és Tom Vanguard folyamatosan kiegészülő lírai-pszichológiai játékát, hagyománnyá nőnek az álarcok. A „*Képzelt nyilvánosság előtt zajlik most az élet*” – Szandra May a sivatagban című fejezet Kinde megannyi (ál)arcát vizsgálja, az alakmások és sorsok megsokszorozódását, metamorfózisát.

A *Mondhatatlan* című kötet értelmezése szerint még inkább megerősödnek az alteregók, már-már észrevehetetlennek tűnik az én és az alakmás közti határvonal. Újabb formákban mutatkozik meg a költői bravúr – például a *Mesterszonett* rugalmasságában, a különböző ciklusok verseinek tökéletes egybeolvadásában, az eszközök sokszínűségében, és a keretes kötettervezésben. A versek egyszerre játékosak a maguk formaművészetében, ugyanakkor hatalmas feszültséget, erőt és fájdalmat kódolnak magukba. A játékos nyelviség mögötti mélységet a fejezet mottóidézete is jelzi: „*Halálát öleli a hóban*”.

A hatodik fejezet („*Már a tükörtől sem félek*”) a *Rózsavér* című kötet vizsgálatát tárja fel. Ez a kötet minden szempontból rendhagyó, ugyanis az első (és egyetlen) összegző válogatás. Az eddig bemutatott álarcok közül csupán egyre jut most főszerep – és az nem Szandra May vagy Tom Vanguard, hanem a Rózsavér mint szervező jellegű szimbólum és létforma. Ugyanakkor ez az első kötet, amelyet nem erdélyi kiadó gondozott. Ebben a fejezetben mutatkozik meg leginkább a monográfia szerzőjének eltökélt szándéka, miszerint a jelrendszert, a töredezettséget, az arcokat az egész életmű ismeretében értelmezze és próbálja egymás mellé illeszteni. Felmerül a kérdés: vajon problematikus, sőt zavaró lenne a válogatáskötet közlése azok számára, akik eddig ismerték a „Kinde-élmény”-t?

„*Senki sem szokhat meg a saját történetéből*” – summázza a következő fejezetet koronázó mottó, így Szandra May és Tom Vanguard sem tűnnek el véglegesen, csak átalakulnak: az előző kötet hiányosságát a következő pótolja, *Szandra May és Tom Vanguard igaz története*. Az örökös innovációkényszer itt a műfajköziségben mutatkozik meg: a líravilág ezúttal prózával egészül ki. Demeter Zsuzsa szerint ebben a kötetben körvonalazódik mindaz, amit a két alakmás kapcsán eddig csak sejteni lehetett, ugyanakkor a szubjektív narrációs eljárás eltűnik, helyette egy külső szemlélő számol be lírai útjukról. Nincsenek teljesen elvarrt vagy lezárt sor(s)ok: az alteregók fokozatosan emberekké, érezhető és érthető entitásokká formálódnak, a költő szerves részeivé nőnek, ahogy egykor ő „szublimált” az álmok és illúziók világába.

A hó motívuma már korábbi versekben is feltűnik, mégis a *Hóbanévad* egyesíti azt a korábbi képekkel (mint például a rózsával vagy az álommal) és szövi azokat teljes egészé – természetesen a maguk töredezettségében. A „*Hónaljig ér a hó*” című fejezet az előbbiekhöz hasonlóan folytatja a precíz, de élményszerű vizsgálatot, ahogy a versek is „lassú sodrással vezetnek egyre mélyebb és mélyebb vizekre”, úgy igazodnak hozzájuk az olvasói megfigyelések.

Az életművet lezáró, utolsó kötet címe *Húzódhatsz közelebb* – ennek látens tragikumában a fejezetetbevezető idézet is osztozik: „*De hát a szabadsággal élni nem tudok*”. Az olvasó-szerző egy újabb (ál)arcot fedez fel, ezúttal azonban nem annyira egyértelmű a nyomozás vagy az alteregók mibenléte, mint korábban: a *Másik K versei* című, megrendítő tömörségű ciklus önmagában új világot tár elénk. A korábban is megjelenített élet-halál kérdések szembenállásának még sosem volt ekkora súlya. Az utolsó kötet olvasatában átértelmeződik minden korábbi képvillanás: a hó, a rózsavér, az elmúlás – még Szandra May és Tom Vanguard lehetetlen találkozása is. A *Húzódhatsz közelebb* című kötet objektív olvasatának nehézségei és a megkerülhetetlen végszó patthelyzetei átszivárognak a kismonográfia sorai közé is.

A fentebb úttörőnek nevezett kutatómunka korántsem tekinthető befejezettnek vagy lezártnak, inkább összegző jellegű. Kismonográfia lévén nem taglal aprólékosabb filológiai problémákat, erre a szerző is – mintha kissé apologetikusan – felhívja figyelmünket. A kötetet bevezető és lezáró fejezetek keretében megfogalmazódik az egyetlen szerzői elhatározás:

egy tisztelt és szeretettel olvasott költő munkáinak, valamint azok értékeinek csokorba fűzése. A megközelítés elsősorban élményközpontú vagy olvasónaplószerű, mintsem szakmai vagy irodalomtörténeti: ezzel magyarázható az is, hogy a kötetnek nincs explicit bibliográfiai jegyzéke, viszont gazdag idézetekben, az irodalmi alapsokoldalú megközelítésében.

A vizsgálat során olyan fontos kérdések merülnek fel, mint Kinde Annamária gyanúsán késői debütálása (jóval a Garabonciás-éra után), a „váradság” mint szellemiség és életérzés hatása líravilágára, az alakmások és álarcok hol játékos, hol rettentő dinamikájának szabályszerűségei. Főbb forrásként Balázs Imre József, Boros Zoltán, Demény Péter, Egyed Emese, Egyed Péter, Elek Tibor, László Noémi, Paulik Hilda és Varga Melinda vizsgálatai tűnnek fel (rendszerint interjúk, recenziók, tanulmányok, beszélgetések), ezek kiegészülnek Demeter Zsuzsa korábbi kutatásaival és interjúival, saját reflexióival. Ugyan az életművel (így annak bárminemű értelmezésével vagy feldolgozásával is) tagadhatatlanul egybeforrt az időnap előtti távozás tragikumuma, mégis ez a munka a megemlékezés legmértőbb és legnemesebb formáját nyújtja, és fenntartja – sőt mintha szorgalmazná – az újraértékelés és újraértelmezés örökké fennálló lehetőségét.

MĂRCUȚIU-RĂCZ DÓRA
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
mr.dora@gmail.com

BENŐ ATTILA – GUTI ERIKA – JUHÁSZ DEZSŐ – SZOTÁK SZILVIA – TERBE ERIKA – TRÓCSÁNYI ANDRÁS (szerk.), **Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében**. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai. Termini Egyesület. Törökbálint, 2017.

A nemrég megjelent kötetben három, elsősorban nyelvészeti, illetve azon túl(mutató) multidiszciplináris szimpóziumának előadásait olvashatjuk.

1. *Tudományköziség és magyarságtudomány – dimenzionális nyelvészeti keretben* című részben közölt tanulmányok a nyelvet időbe, térbe, kultúrába ágyazottan mutatják be, kutatási programokat ismertetnek:

Bárth M. János: *Erdélyi településnév-típusok a névföldrajzi adatok tükrében* címmel Szabó T. Attila erdélyi, történeti helynévgyűjteményéből készítette dolgozatát, a *-falva*, *a-telke*, *a -háza*, *a -lak*, *a -laka*, *a -hida* utótagú településnevekről, kiegészítve az adatokat térképpel is. (A térképek elektronikus változata elérhető a <https://www.google.hu/maps/d/edit?mid=1b4AyINoy31Khj...> honlapon.)

Horváth László: *A volna: lenne kettősség középmagyarkori magánéleti szövegekben* című dolgozatában vizsgálta az MTA Nyelvtudományi Intézetében épülő Történeti magánéleti korpusz (TMK – tmk.nytud.hu) „olyan műfajokat képviselő szövegeit, amelyek közel állnak a beszélt nyelvhez, ezért a *volna: lenne* kettősség történetéről való ismereteinket talán új elemekkel gazdagíthatja.”

Egy új magyar nyelvjárás-történeti kézikönyv tervé-ről értekezik Juhász Dezső. Áttekinti a Bárczi-féle nyelvjárás-történeti iskola korát, a virágkor után bűvópatak, majd az utolsó negyedszázad kutatásait, és néhány szóban az új nyelvjárás-történeti kézikönyv tervét ismerteti, elméleti, módszertani szempontjait, a történeti dialektológia filológiai és nyelvöldrajzi alapjait vázolja, nyelvészeti, interdiszciplináris kapcsolatait tárja fel.

Korompai Klára a középkori Grál-motívum kifejezőkincsét, archaikus imádságokat, olyan magyar szóanyagot, világos értelmű, a szövegekörnyezetbe jól illő és homályos értelmű, egymással rokon hangzású szavakat vizsgál, amelyek a Grálra utalnak: aranytányér, kehely, aranypohár – álelem, áriom, gárdiom, hóríum, amelyek bizonyítják, hogy a Grál-motívum anyanyelvünket is megajándékozta, máig fennmaradt, különleges hangzású, rejtélyes tartalmú szóalakokkal.

Felső-Háromszék beszélőközösségében élve Rancz Teréz azt mérte föl, hogy milyen védekező mechanizmusok lépnek életbe, ha a közösség valamelyik tagja nyelvi elfordul a vele szemben támasztott elvárásoktól, a közösség hogyan fogadja, értékeli, illetve mennyire tolerálja a nyelvi eltéréseket, ha valaki a nyelvjárási közösségből időlegesen kiszakad és a standardhoz igyekszik közelíteni. A 446 adatközlő közül a nyugdíjasok őrzik a hagyományos változatot, a diákok nyitottabbak a nyelvi újítás iránt, az értelmiség szerint a standardizáció szükségesszerű következménye a különböző nyelvi hatásoknak.

A görög katolikusok első magyar nyelvű liturgiájának nyelvéről olvashatunk Révai Valéria tanulmányában, a liturgia fordítójának és másolójának nyelvi életrajzáról, a szövegek helyesírásáról, hangtani, alaktani, mondattani jellemzőiről, a szövegek archaikus vonásairól, idegen szavairól.

T. Somogyi Magda és Tiner Tibor a Jókai műveiben szereplő földrajzi neveket – ezt az irodalmi névadás vizsgálata szempontjából is kimeríthetetlen kincsésbányát – kutatta. Jókai szerint: „[...] elbeszéléseim játszanak a tengereken, és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és új Egyiptomban, a caesarok Rómájában, s a forradalmi Rómában, Párisban, Londonban, Szent-Pétervárott. Lengyelországban, azután az orosz sivatagokon, Szibériában. Kamcsatkában [...]” A két kutató a valóságos, a valós helyszínű irodalmi helyneveket, a helynevek forrásait, átnevezett, fiktív helyneveket, a névátelyezéseket tekintette át. (Jókai nagyobb erdélyi útjairól Vita Zsigmond alapján közölnek térképet).

A közép magyar múlt idők rendszerének vizsgálata dimenziális nyelvészeti keretben címmel Szentgyörgyi Rudolf tanulmánya a három közel egykorú (16. század – 17. század eleje), különböző műfajú (történetírói munka, jegyzőkönyv, tanúvallomás), illetve különböző nyelvi regisztert megszólaltató („szépirói”, formális, hivatali, informális, beszéltnyelvi) szemelvény múltidő-rendszerének lényegi különbségeit taglalja.

Terbe Erika hangjelölési kérdéseket vizsgált meg Nadasdy Tamás (1498-1562) és felesége, Kanizsai Orsolya (1521-1571) levelezésében. A levelek segítségével bepillantást kaphatunk a főúri udvar életébe, a hadi-politikai eseményekbe, a birtokgazdálkodás gondjaiba és a házaspár meghitt pillanataiba is. A rövid áttekintés azt mutatja, hogy az 1540-es években a házaspár pontosan követi Sylvester helyesírási rendszerét.

Zelliger Erzsébet *Honfoglalásunk vitás kérdéseire* szól hozzá. Megállapításai a következők szerint összegezhetők: 1. Magyar nyelvű csoportok alighanem több hullámban jelentek meg a Kárpát-medencében. 2. Szoros szervezeti és nyelvi, kulturális kapcsolatban éltek az avarnak mondott, különféle török nyelvű népcsoportokkal. 3. Nyelvhasználat tekintetében balasz kétnyelvűségről, a nyelvet ért hatás tekintetében a finnugor nyelvsaládba tartozó magyar és a különféle török nyelvek közötti nyelvi szövetségről beszélhetünk. Hogy milyen szerepet játszhattak más (szláv, alán stb.) nyelvek, további vizsgálatot igényel. 4. Együttélésük során lehetőség nyílt mind köztörök, mind csuvasos típusú szavak átvételére. A feltett kérdésekre egyelőre végleges választ nem lehet adni.

2. Nyelvi sokszínűség: A Kárpát-medencei magyarság jelen és jövője.

Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv és nyelvközösség (Közép-)Európában. Tudományközi értelmezés* című tanulmányában amellel érvel, hogy a magyar nyelvközösség Közép-Európában a posztkolonializmus korszakába került 1990 körül. Az 1945 és 1990

közötti koloniális korszakban hierarchikus, egyközpontú kommunikációs rendszert épített ki és működtetett, amelynek hatása volt magyar nyelvközösségünkre. A szerző a posztkoloniális tényezők közül az általános jellemzőkön túl a kommunikációs rendszer, az innováció, az elektronikus kommunikáció és a nyelvi ideológiák kérdéskörét vázolta.

Péntek János: *Etnonimák és identitások* című tanulmánya a moldvai magyarok identitásvesztésének folyamatát elemzi. A moldvai magyarok etnikai alapidentitását két, egymással korrelációban lévő etnonima jelölte, saját nyelvükben a *magyar* és a *katolikus*, a románban az *ungur* és a *catolic*, ilyen értelemben szinonimái egymásnak. Az egymást követő történelmi korszakokban egyre erőteljesebbé vált a rájuk nehezedő asszimilációs nyomás. Azt tapasztalhatták, hogy bárminek is mondják magukat, azt valamelyik oldalról mindig kifogásolják, stigmatizálják, esetenként megtorolják. A *csángó* névvel jelölt etnikai tudat átmeneti identitás. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás a moldvai magyar identitás(vesztés) és a csángó identitás elutasításának tükré, karikatúrája. Az ő etnikai, nyelvi és felekezeti szigethelyzetükben elkerülhetetlen volt az identitáscsere, az asszimiláció. A szerző idősikokra bontva, horizontálisan jelzi a változásokat – a 12–13. századtól, a magyar népesség Moldvába kerülésétől az 1526. utáni elszigetelődésükön át a 18. század közepéig, fél évezreden át, Madéfalva után még mindig természetes nyelvi folyamatokon át az újabban betelepülők új telepeket hoztak létre, majd a 18. század végétől a csángózás első lépcsője, a zavarodottság első jelének megjelenéséig. Felfedezésük és a kétféleség regisztrálása a 19. században történt, a csángózás kiterjesztése a moldvai magyarok egészére, s a 20. században a peremrégiókra is. Ezt a történelmi folyamatot a szerző összekapcsolódó és szétbomló identitáselemek: nyelv, vallás, hagyomány síkján is elemzi. Kiemeli, hogy iskolázási lehetőség híján a magyar írásbeliség nem juthatott el hozzájuk, kimaradtak a nyelvi megújulásból is, megmaradtak korábbi nyelvváltozatukban, bekerültek a román írásbeliségbe, egy teljesen aszimmetrikus, instabil kétnyelvű diglossia alakult ki, amely a gyors és gyorsuló nyelvcsere előszobája.

Fóris Ágota *A magyar terminológia-politikáról és -stratégiáról* értekezik, az alapfogalmait foglalja össze, a legfontosabb jellemzőit gyűjti össze: 1. a köznyelv és szaknyelvek viszonyát, 2. mely szaknyelvek állapotán kellene fejleszteni, 3. milyen intézményrendszer képes a munkálatok koordinálására, 4. milyen formában szükséges az adatok közzététele.

Szoták Szilvia a *Nyelvi tájképek és a gazdaság* viszonyát tekinti át, a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, az utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai, a kormányzási épületek hivatalos tábláinak világát, azt, hogy a gazdasági növekedés, egyes cégek terjeszkedése, a turizmus milyen hatással van/lehet a nyelvi tájkép számának és aránya növekedésére a Kárpát-medencei magyar kisebbség által lakott területeken.

Benő Attila: *A Termini online szótár etimológiai kérdéseiről* értekezik, arról az internetes szótár- és kutatóbázisról (korábbi nevén Ht-online), amelyet hét országban szerkesztenek a munkatársak, és a szóhatártalanítási program keretében valósul meg. A Termini adatbázis szócikkei gazdag és összetett etimológiai információkat jelenítenek meg a szóeredetre vonatkozóan, mint például az indító nyelv és a közvetlen átadó nyelv(ek) határozott elkülönítése, és a kölcsönzési folyamat különböző nyelvekhez és korszakokhoz kötődő állomásai. Ugyanakkor fontos a közvetlen és a közvetett átadó nyelv megnevezése, az etimonok hangalakjának és jelentésének megjelenítése a lexikográfiai leírásban.

Szintén a Termini magyar-magyar szótárról (ht.nyud.hu/htonline) szól M. Pintér Tibor is, az *Adatbányászat a kétnyelvűség mögött* címmel. Néhány tulajdonság bemutatására fókuszál: szócikkek és jelentések eloszlása régiók szerint, régiók és jelentésszámok közti összefüggések keresése, eloszlás szófajok szerint, jelentésszámok eloszlása szócikkenként, mely címszavak voltak eddigi papír-szótárakban, melyek a legterheltebb betűk.

Kocsyné Takács Ildikó – Szoták Szilvia: *A mélyszegénység nyelve* címmel egy szociolingvisztikai kutatás eredményeit mutatják be, amelyet a Szentesi Hajléktalan Segítő Központ lakói között végeztek. Feltételezték, hogy a hátrányos helyzet egyik alapja/oka az a „korlátozott” nyelvi kód, melyet a szóban forgó emberek szüleiktől és környezetüktől átvettek, hiszen az adott beszédhelyzetekben nem áll rendelkezésükre a nyelvhasználati eszközök azon foka, amely a sikeres, hatékony nyelvi kommunikációt garantálja, ezen a szinten hiányoznak az emberi élethez szükséges legalapvetőbb feltételek: a munka, a lakás, a mentális és fizikai egészség, az interperszonális kapcsolatok, a minőségi oktatás, s főképp a társadalmi megbecsülés.

Molnár Csikós László a *Társnyelvek korlátozott önállósága* címmel azt vizsgálja, hogy a társnyelvek önállósodása politikai jelenség, egy nyelvváltozat is nyelvvé válhat, ha megvan hozzá a politikai akarat, és a társnyelv azért válik ki a nyelvből, mert beszélői vagy támogatói önállósítani akarják. A társnyelvek korlátozott önállóságát elsősorban a regionális státusú társnyelvek jelenítik meg, mint például a fríz (az angol társnyelve), a ruszin (az ukrán társnyelve), a vlah (a román társnyelve), a vend (a szlovén társnyelve) a korzikai (az olasz és a szárd társnyelve), a skót (az ír társnyelve), a galego (a portugál társnyelve) stb.

Demeter Gáborné – Gúti Erika – Hoss Alexandra a *Magyarországon elismert kétnyelvű nemzeti kisebbségi gyermekek a pedagógiai szakszolgálat rendszerében* címmel, az emberi jogok – szabadságjogok, a gazdasági, szociális és kulturális jogok, a globális jogok, pl. a nyelvi jogok – kontextusába helyezve, a nyelvi szocializáció fókuszával végzett esettanulmány alapján állítják, hogy a kétnyelvű környezetben élő gyermek iskolai kudarcainak elemzése, a háttérképeségek feltérképezése nem kezelhető és értékelhető egységesen az egyéni nyelvi szocializáció, a verbális és kognitív területek kölcsönhatása, a vizsgálóeljárások magyar adaptációja és a tesztanyag magyar nyelvi vonatkozásai miatt. Záró gondolatként olvashatók: a kétnyelvű környezet és a kognitív fejlődés kölcsönös egymásra hatásának folyamata módosítja, befolyásolja a tanulási képességek fejlődését és hatással van az iskolai eredményességre. A nyelvi hátrány szempontjából érdemes foglalkoznia vizsgálatra küldés módszertani tényezőinek felülvizsgálatával kis...

3. Identitás, régió, nemzetiség

Máté Éva – Pirisi Gábor – Trócsányi András a Dél-dunántúli régió szerepét vizsgálva írták meg *A felszakadozó térszerkezet Magyarországa* című tanulmányukat, azzal a céllal, hogy alátámasszák feltételezésüket, miszerint a Dél-dunántúli régiók településeinek zsugorodása a régió feldarabolását, szétszakadását eredményezi, a zsugorodó népesség, az egyre korlátozottabban elérhető települési funkciók, munkaerőpiac korlátozottsága egyre nehezebb helyzetbe sodorja az itt élőket.

Janek István az 1938–45 közötti szlovák–magyar bilaterális kapcsolatok és revíziós elképzelésekről számolt be, az önálló Szlovákia külpolitikai törekvéseiről, a „Kis Antant” megújításának tervéről, a Szlovák Királyság alternatívájáról, az olasz kiugrás hatására kialakuló szlovák revíziós elképzelésekről, a béketapogatózói kísérletekről.

Minorics Tünde: *Az örökségpolitika hatása a helyi társadalmakra, nemzetiségi vonatkozásairól*, a szellemi kulturális örökség védelmének hazai gyakorlatáról, a szellemi örökség védelmével kapcsolatos hazai intézkedések eredményeiről, a hazai örökségpolitika nemzetiségi vonatkozásairól a helyi identitás- és gazdaságról, a kulturális identitás artikulációjáról számol be.

Szakál Imre: *Beregszász és az első világháborút követő hatalomváltás* címmel azt vázolja, hogy milyen változást hozott Beregszász életében az államfordulat, hogyan reagált a helyi közösség, milyen alkalmazkodási, esetleg ellenállási stratégiákat választott az új

helyzetre válaszul, a katonai megszállás alatt, milyen közigazgatási változásokat ért meg, milyen gazdasági nehézségekkel kellett megküzdenie.

Ajánljuk a kötet írásait mindazoknak, akiket foglalkoztat a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok jelen, múltja és jövője, a nyelvi norma, a kétnyelvűség és a nyelvi tervezés, a nyelvi és társadalmi folyamatokat meghatározó regionális kontextusok kérdése.

MÁLNÁSI FERENC
malnasi40@freemail.hu

GRÓF ANNAMÁRIA – KOLLÁTH ANNA – SZOTÁK SZILVIA (szerk.), **Szélrózsa**.
A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga.
Termini Egyesület. Budapest, 2017.

A konferencia címében megfogalmazott sokszínűség – *szélrózsa*, Lanstyák István találó metaforája –, hűen tükröződik a változatos tematikában, amely a kutatómunka sokrétűségének és egyben a Kárpát-medence nyelvi helyzetének, gazdagságának, másságának a bizonyítéka.

A kötetben hat régió tíz kutatója mutatja be legújabb kutatásainak eredményét. Az írásokhoz magyar és angol nyelvű összefoglaló is tartozik, s a szerzők a legfontosabb kulcsszavakat is megadták.

Két tanulmány szótári témájú:

Péntek János és Benő Attila közös írásában a kulturális szótárak sajátosságait mutatják be, középpontba állítva a *Román-magyar kulturális szótár* (Benő 2009) és a *Dicționar cultural maghiar-român* (Magyar-román kulturális szótár) (Benő–Péntek 2013) című köteteket. Mindkét szótár kiterjed a magas és a népi, illetve populáris kultúra legfontosabb területeire (tudomány, művészet, irodalom, népköltészet, népi hiedelem, tárgyi kultúra, népi vallásosság). Mindkét kötet célja: a mintaként szolgáló kulturális anyagot nyelvileg a célközönséghez igazodó turistakalauzttá úgy alakítsuk át, hogy helyi szinten legyen alkalmas a magyar és a román kultúra alapelemeinek közvetítésére. A Kárpát-medence szállásterülete a magyaroknak, érintkezési peremén átfedési területe is szomszédos nyelveknek, kultúráknak. Ahogy közhelyszerűen mondani szoktuk: Európa kicsiben. Az itt beszélt nyelvek az évezredek kontaktusok következtében areálisan közeledtek egymáshoz, a kétnyelvűség az államnyelvi dominancia miatt mégis többnyire aszimmetrikus. Magyar szavak, utcanévek, településnevek, közösségi szimbólumok kerülnek újabb és újabb támadások, provokációk célpontjává. A szerzők vallják, hogy a román nyelven kiadott magyar kulturális szótárunk a kölcsönös megismerést szolgálja, a tájékozatlanság meg a bizalmatlanság légkörének oszlatásához járulhat hozzá. Ilyenként követendő minta lehet a többi külső régió számára. Hiszen a Kárpát-medencei kisebbségi-többségi viszony mögött hasonló szociálpszichológiai jelenségek és attitűdök húzódnak meg.

Molnár Csikós László a *Regionális idegen szavak a vajdasági magyar nyelvhasználatban* címmel azt vizsgálja, mely szerb, latin, török, görög eredetű szavak kerültek a vajdasági magyar nyelvváltozatba, és példákkal, regionális alakváltozatok, regionális jelentések, szerb eredetű szavak, szerb közvetítésű török szavak, szerb eredetű szavak, szerb közvetítésű latin szavak, szerb közvetítésű görög szavak, regionális származékok formájában,

Lanstyák István *Nyelvítés* című tanulmányában annak az új elméleti nyelvészeti keretnek a körvonalait rajzolja meg, amelyet a 2010-ben létrejött, jelenleg tíz egyetemi kutatóhelyet tömörítő INCOLAS keretében tevékenykedő kutatók a nyelvérinkezés

jelenségeinek leírására, elemzésére és értelmezésére fejlesztettek ki, s melyet elsősorban a nyugat-európai típusú nagyvárosok nyelvi helyzetének megragadásában alkalmaznak sikeresen. A nyelvítési norma: (polylingualismnorm, polylinguagingnorm) mentes a „nyelvűségi” szemlélettől, nem a nyelvhez köti a beszélést, hanem a nyelvi jegyekhez. A nyelvhasználók a rendelkezésükre álló nyelvi jegyek közül bármelyiket felhasználhatják kommunikációs céljaik elérésére, attól függetlenül, hogy további olyan nyelvi jegyet ismernek, amelyek az érintett nyelvekkel asszociálódnak. Például sok olyan beszélő, aki jellemző módon a szlovák nyelvvél asszociáló nyelvi eszközöket használ, (értsd: „szlovákul beszél”) alkalomadtán a cseh nyelvvél asszociáló nyelvi eszközöket is igénybe vesz, akkor is, ha nem beszél csehül.

Három tanulmány szól az egyes régiók magyar nyelvi és magyar nyelvű oktatásáról:

Gróf Annamária: *A magyar mint második nyelv oktatása a Lendvai Kétnyelvű Középsiskolában* című tanulmánya a Termini Magyar Nyelvi Kutatócsoport 2005-től 2007-ig lefolytatott, a *Magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban* című kutatási programjának folytatása, a szerző tárgyalja a nyelvi csoportokat, az óraszámokat, a tantervet, bemutatja a tankönyveket, s szót ejt a fakultatív magyar nyelvtanulásról is.

Kolláth Anna tanulmánya – *A magyar nyelv oktatása a muravidéki kétnyelvű általános iskolákban* – szintén az előbb említett kutatási program keretében tartozik, a magyar nyelv mint anyanyelv (magyar 1) című tantárgy tantervi kereteit, a kisebbségi anyanyelvi oktatás taneszközeit, az oktatás szemléletét elemzi vázlatosan a Muravidék kétnyelvű általános iskoláinak felső tagozatában. Megállapítja, hogy a magyar oktatás korszerű, additív szemléletű, épít a gyerekek vernakuláris nyelvváltozatára. Hangsúlyozódik a nyelvek változatokban élése és a sok nyelvi sokszínűség, a nyelvi és a kulturális másság el.

Vančóné Kremmer Ildikó: *Nyelvtanítás és oktatás* címmel a magyar nyelv-tanítás helyzetét vizsgálja a 21. században, kitér a nyelvtanításnak az oktatásban betöltött szerepére, rámutat arra az ellentmondásra, ami a nyelvtanítás deklarált feladatai (mint pl. a szövegértés vagy az egyéb nyelvi kompetenciák fejlesztése) és a tankönyvekben megjelenő tananyagok között mutatkozik, érvel a nem grammatika központú nyelvoktatás mellett.

Takács Izabella azt a társadalmi-politikai teret kívánja bemutatni, amelyben a vajdasági magyar nyelvhasználati stratégia kialakult, ill. alakul. A társadalmi kommunikáció ezen jogok alapján létezik, s e jogok az írott sajtótermékekre, a televízióra és rádióra, s az internetes hírforrásokra vonatkoznak, de a kisebbségi nyelvpolitikai ellenőrzés jogilag még kidolgozatlan. *A Demagógiai stratégiák – a nép(meg)vezetés nyelvi eszközei és jogi lehetőségei (Nyelvi jogok Szerbiában az 1990-es évektől napjainkig)* című tanulmány a szerbiai nyelvhasználati jogokat illetően három lényeges dokumentumot ismertet: a *Szerb Köztársaság Alkotmányát* (1990), a *Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvényt* (1991–2010), valamint a *Magyar Nemzeti Tanács hivatalos nyelvhasználati stratégiáját* (2012–2017).

Szoták Szilvia: *Gondolatok nyelv és gazdaság viszonyáról* szóló tanulmányában a nyelv és gazdaság, nyelvpolitika, nyelvi és kulturális sokszínűség, nyelvi és kisebbségi jogok, domináns nyelv, kisebbségi nyelv kulcsszavak mentén azt fejtegeti, hogy hiába tartjuk a nyelvi és kulturális sokszínűséget értéknek, ha nem tartjuk tiszteletben az emberi, nyelvi és kisebbségi jogokat, és ha a sokszínűség fenntartására nincs tudatos nyelvpolitikai/nyelvstratégiai terv és a tervek megvalósításához rendelt költségvetés.

Ajánljuk e kötet írásait is mindazoknak, akiket foglalkoztat a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok jelene, múltja és jövője.

MÁLNÁSI FERENC
malnasi40@freemail.hu

AKTUÁLIS

AZ ÉN „PROFESSZORSÁGOM”*

Tisztelt rektorhelyettes úr! Tisztelt közönség!

Kedves Kollegáim! (Bocsássanak meg ezért az „intimitásért”, de majdnem mindegyikkkel az idők folyamán szerző-szerkesztő viszonyban voltam) a legjobb szándéktól vezetettve, úgy érezték, hogy nekem, most, a kilencedik X küszöbén „jár” ez a felmagasztalás. Köszönöm a szeretetet, amelyből ez a kezdeményezés fakadt.

Amit magamról elmondhatnék, pályám hullámhegyeinek és hullámvölgyeinek történetét, azt sokszorosan elmondta Egyed Emese a laudációjában. Azt hiszem, semmi sem maradt ki belőle. Kiegészíteni legfeljebb a szubjektív mozzanatokkal, motivációkkal tudom.

Próbálkozzam meg ezzel.

A magyar irodalom legelőször óvodás koromban ragadott meg, amikor román elemi iskolába járván (merthogy a magyar református elemi épp első osztályos koromban zárták be) Édesanyám magyarul írni-olvasni Petőfi Sándor és Arany János versein tanított. Aztán folytatódott és mélyült a kötődésem a székelyudvarhelyi gimnazista évek alatt, ahol jó és lelkes magyar tanáraim voltak, s persze akkor már magamtól szenvedélyes olvasó voltam. A család el is könyvelte, hogy magyar irodalom szakra megyek.

1947 őszén kerültem fel a Bolyai Egyetemre, s az akkor még érvényes szabad óralátogatási rendszer áldásaként, felfedeztem magamnak az Egyetemi Könyvtárt. És jószerével tanév közben csak az akkor frissen kinevezett Szabédi László kurzusait hallgattam: a „Romanticizmus és realizmus”-t és „Az új népiesség problémái”-t, ez utóbbit különösen azért, mert Édesapám könyvtárából akkor már elolvastam minden olyan könyvet, amit a Püski-féle Magyar Élet Kiadó adott ki.

Másodéven a kuruc költészetéről írtam szemináriumi dolgozatot, amely valahogy eljutott Gaál Gáborhoz, aki nem közölte ugyan az Utunkban, de azzal a megjegyzéssel küldte vissza, hogy „a dolgozatnak érdekes – a szerzője”. És bevett abba a munkacsoportba, amelyet a 19. századi magyar irodalomtörténet középiskolás tankönyvének előkészítésén dolgoztattott. A tankönyv soha sem jelent meg, de én hónapokon át olvastam és jegyzeteltem Zajzoni Rab István, Zilahi Károly, Tolnai Lajos, Iványi Ödön, Justh Zsigmond, Thury Zoltán könyveit – azokat az írókat, akiknek a neve, mint az „irodalmi ellenzék”-hez soroltaké, akkor helyzetüknél fogva eleve „jól csengett”. Ez volt a szellemi előzménye annak, hogy amikor évek múlva a Bolyain két ösztöndíjas aspiránsi helyet hirdettek meg és én az egyiket a versenyvizsgán elnyertem, Tolnai Lajost választottam dolgozatom témájaként.

De addig még történt egy s más.

Harmadéves koromban, 1950 nyarán – a Gaál Gábor-féle megjegyzés eredményeként – akkor már közölte néhány könyvismertetésem az Utunk – valaki beajánlott az

---

* Elhangzott Kolozsvárt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, amikor Dávid Gyula megkapta a „Professor honoris causa” címet.

Állami Kiadó kolozsvári szerkesztőségének, hogy tudnám helyettesíteni a szabadságra ment Bajor Andort. Így kerültem könyvkiadói íróasztal mellé, majd 1951 február 1-jétől az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Földes László vezetése alatt akkoriban szerveződő kolozsvári szerkesztőségébe – s ennek folytatásaként töltöttem el életemből, persze mindenféle, olykor kényszerű megszakításokkal több, mint ötven évet.

Az 1953-ban elnyert aspiránsi ösztöndíjnak a következménye volt, hogy akkor megváltam a kiadótól, s három esztendőn át Tolnai Lajos életének és írói pályájának marosvásárhelyi tizenhat éve eseményeit kutattam, feldolgozva többek között a Tolnai egyházi pereinek és közéleti harcainak levéltári anyagát, és korabeli sajtóját. (Csak egy zárójelt az akkori kutatási viszonyokra: az említett perek anyagának jó része, az erdélyi református egyházkerület levéltárával akkoriban, mindenkitől elfeledve, nyitott ládákban ott hevert az Egyetemi Könyvtár egyik alagsori folyosóján, s az én „felfedezésem” nyomán kapta vissza az egyház.) Ez a három év – Szabédi László volt az irányító professzorom – megint egy szép és termékeny korszak volt a számomra: az egyetemhez csak az ösztöndíj folyósítása révén tartoztunk, s járhattam a könyvtárakat, levéltárakat (később a marosvásárhelyi és a nagyenyedi egyházi levéltárat, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárát) szabadon.

1956 novemberében kellett volna leadni, majd megvédeni disszertációm. Csakhogy még a megírásra sem került sor, mert 1956 szeptemberétől kineveztek tanársegédnek, még hozzá Csehi Gyula irodalomelméleti és Jancsó Elemér 18. századi kurzusainak szemináriumvezetése feladatával, s teljesen föltre kellett tennem Tolnait: óráról órára tanultam előre az irodalomelméletet (amelyet a négy év alatt soha nem hallgattunk), s tartottam a magyar forradalom miatt Magyarországon rekedt Jancsó Elemér helyett az előadásait egy – szerencsére Pestről megszerzett – Szauder József-kurzusból. És ráadásul a II. éves magyar főszakosok „tanárfelelősi” tisztét is reám ruházták. Mindezekre még rátevéődött a forradalom heteinek az egyetemen különösen zaklatott légköre. Ez a fél esztendő az én „tanárságom”, de e rövid időre visszagondolva, büszkén emlékszem „az én másodéves évfolyamomra”, amelyben olyanok voltak, mint Boros Zoltán, Lászlóffy Csaba, Nagy Kálmán, Szilágyi Domokos, Szilágyi Júlia – s olykor eszembe jut, milyen érzés lehet az, amikor valaki 20–30 éves tanárságra tekinthet vissza.

A folytatást – azt hiszem – a tisztelt hallgatóság jól ismeri: Illetékes Szervek úgy határoztak, hogy „az 1956. november 1-jei halottak napi Házsongárdi ellenforradalmi tüntetés kezdeményezésének” vádjával hét évre különleges továbbképzésben részesítenek. Ez alatt megtanultam kapálni, kubikolni, rizset gyomlálni, bútort fényezni, sőt néhány hónapra egy vízvezeték-szerelő brigádba is beosztottak, aminek hasznát a hét év elteltével vettem: ugyanis miután a szabadulásomkor a szamosújvári börtön politikai tisztje utasítására szófogadóan jelentkeztem „előző munkahelyemen”, az akkor már Babes-Bolyai Egyetemen Daicovici rektornál, ott kiderült, hogy az utasítás mindenkire vonatkozik, kivéve a tanügyet, sikerült bejutnom szakképzetlen munkásként a városgazdálkodási vállalat egyik vízvezeték-szerelő csoportjába.

A hét évnek azért volt még egy haszna: ez idő alatt az irodalomtudományban olyan sokat változott a világ, hogy amikor egy-két év után újra közölhettem a saját nevemen, s Jancsó Elemér és Csehi Gyula biztatására újra felvételiztem az akkor már „doktorátus”-nak nevezett egykori aspirantúrára, s végre megírtam, majd 1972-ben megvédtam a dolgozatomat, abból már egy műközpontú elemzéseket tartalmazó Tolnai-monográfia lett, mindenféle szocreal és osztályharcos elvárások nélkül.

Vízvezeték-szerelői pályámnak, másfél év után, az vetett véget, hogy az Utunk kért tőlem egy évfordulós megemlékező cikket Vasile Alecsandriáról, s miután azt a Kolozs Tartományi Pártbizottság kultúrosztályán dolgozó Dancsuly András (egykori Móricz Kollégiumi társam) „közlésre alkalmasnak” találta, egyszerre én lettem a „román irodalmi szakértő”, s az Utunk-beli

közlés után a Korunk és az Igaz Szó is felbátorodva, rendszeresen kértek tőlem román irodalmi témájú cikkeket, amelyeknek honoráriumából – a vízvezetékszerelői karriernek búcsút mondva – hozzá tudtam járulni a családi költségvetéshez.

Volt azonban még egy körülmény, amely ezt az eléggé nagy „profil-váltást” számomra hasznossá tette: az 1960-as évek derekán kezdődött ideológiai váltásnak köszönhetően újra „szalonképes” tudománnyá lett a román irodalomtudományban a komparatiztika, s én ezeket az „alkalmi” cikkeket megpróbáltam annak módszereit hasznosítva beállítani. Ennek az időszaknak a java tanulmányai később, 1976-ban jelent meg egy kötetbe összegyűjtve. Közben pedig Engel Károllyal együtt megbízást kaptunk arra, hogy egy, a román komparatiztika történetét összefoglaló akadémiai traktátus számára a magyar vonatkozású fejezeteket megírjuk. Ez a traktátus meg is jelent 1972-ben.

Tehát nem a Tolnai téma érvényesebb újragondolásába besegítő hét esztendő volt az egyetlen, amely számomra a szívem szerint művelt irodalomtudomány terén hasznosnak bizonyult, hanem „román irodalmi szakértővé” avanzsálásom is.

Az említett romániai ideológiai szemléletváltásnak volt számomra még egy következménye: amikor 1969 végén a Kriterion könyvkiadó megalakult, az új csapatba a magamfajta „büntetett előéletű” alakok is számításba jöhettek. Így folytatódott tovább kiadói pályám, a Kriterionnál 1992-ig, majd az akkor alakult Polis Könyvkiadónál a mai napig.

A „professzori” címet tehát igazából nem érdemlem.

Az irodalomtudományhoz azonban a kiadói pályán sem voltam hűtlen: az általam szerkesztett könyvek nagyobbik része az irodalomtudomány körébe sorolható: irodalomtörténeti tanulmány- és dokumentumkötetek, szövegkiadások, monográfiák – azt is mondhatnám, hogy ezekben „éltem ki” magam, olykor túl is lépve a szerkesztő hatáskörét.

Nem egyszer éreztem úgy, hogy hasznosabb, ha megjelenéshez segíték egy, az érdeklődési körömbé tartozó kéziratot, mint ha magam szaporítanám azok számát. Csak két – részben önálló – könyvet tehettem le az asztalra, az egyik Jókai erdélyi tárgyú műveit áttekintő kismonográfiám, a másik a Mikó Imrével közös nevezetes *Petőfi Erdélyben*. Ez utóbbi sikerkönyv lett, első bemutatóján, a székelykeresztúri Petőfi-szobor felavatásával egybekapcsolt rendezvényen 1500 példányt dedikáltam.

Aztán a hetvenes évek közepén, az általam szerkesztett Romániai Magyar Írók sorozat kötetein túl, mélyebben is bele kellett tekintenem a két világháború közötti hazai magyar irodalomba: a bukaresti Tankönyvkiadó Marosi Pétert, Szász Jánost és engem nézett ki alkalmasnak arra, hogy az akkorra sorra kerülő XII. osztályos magyar irodalom tankönyvet – a romániai magyar irodalomról – megírjuk. Visszaemlékeztem a magam középiskolás irodalom-óráira, s el is készült ez a tankönyv (címlapján, Nagy Imre két portréja: Gaál Gábor és Kós Károly), sőt a kiadó még azt is megtette, hogy száz példányban készített belőle egy próbakiadást, azt megküldte a magyar szakos tanároknak, szervezett belőle egy – számomra rendkívül hasznos és tanulságos – vitát, s csak annak észrevételeit hasznosítva nyomtatták ki a tankönyvet, amelyik egészen 1989-ig forgalomban volt.

A *Petőfi Erdélyben* 1989 után újrakiadást is megért, de hogy mit ér ma a kis Jókai, az 1974-ben nyomtatásban is megjelent Tolnai-monográfiám, meg az a két tanulmánykötet, amelyeket 2000 után vállalt fel a Pallas-Akadémia Kiadó – annak megítélése a kritikára tartozik.

*

Volt néhány elgondolásom, amelyeknek tető alá hozására a kiadói elfoglaltságaim miatt nem került sor – ezek megírása talán már nem is aktuális.

És van még néhány tervem, amelyeket szeretnék tető alá hozni.
Talán lesz még idő rá – és ész hozzá.

*

És most engedjék meg, hogy néhány szóban visszatérjek az itt elhangzottakra.

Többen a tisztelt kollegák közül kiemelték, hogy ez a kitüntetés egyfajta jóvátétel az egyetem részéről, hogy meg kellene követniök az elmúltakért. Szeretném itt elmondani, hogy az egyetemnek nincs miért nyilvánosan bocsánatot kérnie. Sőt, a letartóztatásom után akkori kollegáim példásan kiálltak: akkoriban állás nélkül lévő, második gyermekünket váró feleségem számára hónapokon át összeadták a fizetésemet, s azzal juttatták el, hogy az egyetem egészen a végleges ítéletig folyósítja azt. A hadbírószáki tárgyaláson többen közülük (Márton Gyula, akkori dékán, Szigeti József tanszékvezető, Balogh Edgár) védőtanáruként szerepeltek. Amikor pedig hazakerültem, szeretettel fogadtak, s miután engedélyt kaptam arra, hogy közölhessek, Csehi Gyula és Jancsó Elemér beszéltek rá arra, hogy – mivel az aspirantúra be nem fejezése miatt 1957-ben exmatrikuláltak – újra jelentkezsem, s így történt az, hogy 1972-ben megvédtem – akkor már doktorinak nevezett – disszertációm. Hasonlóképpen éreztem egykori könyvkiadói kollegáim támogatását is: két folyamatban lévő, de még meg nem jelent könyvem után a honoráriumot feleségemnek kifizették (hazakerülésem után tudtam meg, hogy Kacsó Sándorral fizettették vissza a „jogtalanul” kiutalt pénzt).

Az újrakezdés különben soha sem könnyű, de mindig megjön a segítség is, ami erőt ad hozzá.

És még egyet hadd mondjak el: az én számomra különösen sokat jelentett a család. A börtönévek alatt az a tudat, hogy feleségem nincs magára hagyatva, hazakerülésem után pedig az, hogy őket maradéktalanul visszakaptam, és zökkenőmentesen találtam vissza hozzájuk.

Mindenkinek azt kívánom, hogy tudjon kiépíteni maga körül olyan családot, olyan közösséget, amelyre bármilyen körülmények között számíthat. Ez az, ami megtarthat bennünket.

Kolozsvár, 2018. május 15.

DÁVID GYULA
davidgyula2006@yahoo.com

BÚCSÚ HORVÁTH ANDORTÓL

Horváth Andor azok közé tartozott, akit egyszerre tisztelt több korosztály.

Nemzedéktársai becsülték széleskörű műveltségét, melyet a diktatúra legkedvezőtlenebb körülményei között is sikerült megszereznie és folyton gyarapítania, illetve közösségi szerepvállalását, melyet a legváltozóbb körülmények között is becsülettel és eredményesen teljesített íróasztalnál, szerkesztőségben, minisztériumban és egyetemen egyaránt.

Mi, a fiatalabb kollégái tapasztaltságát és élénk gondolkodását értékeltük, s élveztük szívporkázó replikáit a vele folytatott beszélgetésekben.

Diákjai kifinomult intellektuális humoráért szerették, mellyel a legszakszerűbb, legalaposabban dokumentált és a legkomolyabb témákat is elegánsan és szellemesen tudta átszóni.

Akár irodalomról, akár oktatásról vagy politikáról volt szó, amikor megszólalt, az mindig fordított egyet azon, amiről addig beszéltünk, vagy azon, ahogy addig viszonyultunk valamihez. És ezt mindig természetes könnyedséggel, vita közben is higgadt megfontolással tette, mint aki nem a másikat akarja mindenáron meggyőzni, hanem az addigi álláspontoknál valami meggyőzőbbet keres. A vitakultúráról legelőször Horváth Andor jut eszembe.

Gyakran hívtam fel olyankor, amikor nehéz helyzetre kellett választ adnom, nyilvánosan állást foglalnom valamilyen kényes ügyben, vagy ellentétes érvek és érdekek közt mediálnom. Mindig segített a józansága. Szorongásomat már az oldani kezdte, ahogy beleszólt a telefonba. Akik hívták őt valaha, emlékeznek, milyen érdeklődéssel tudta a *hallót* mondani. Úgy csengett, mintha ő nyitna be hozzám éppen. Soha jobbkor. Így a nehézséget is könnyű volt elmondani neki. Türelemesen meghallgatott, és miközben a válaszaira figyeltem, rendre kiderült, hogy mely félelmeim alaptalanok, mi az, amire egyáltalán nem gondoltam, és hogy a bennem is felmerülő döntéshetőségek közül melyik hány pénzt ér. Tudott nagyon határozott lenni, és kétkedő is.

Van egy közös barátunk Andorral, akit ő személyesen is jól ismert, s akivel én olvasás közben barátkozom: Andrei Pleșu. Szerinte azért van szükségünk „erkölcsi tehetségre”, hogy ne tévesszük össze az erényt olyan semleges princípiumokkal, mint a bátorság vagy a bőkezűség. Azért tekinti ezeket semleges princípiumoknak, mert önmagukban véve egyaránt lehetnek jók is és rosszak is. Az erkölcsi tehetség abban áll, ha tudjuk, mikor legyünk bátrak, és mikor ne; mikor legyünk bőkezűek, és mikor ne. Horváth Andor sohasem a határozottság kedvéért volt határozott, és sohasem a kétely kedvéért kételkedett: a vitakultúrában azért volt tehetséges, mert tudta, hogy mikor kell határozottnak lennie, és mikor kétkedőnek.

A Magyar Irodalomtudományi Tanszéken 1992–2011-ig voltunk Horváth Andor legközelebbi munkatársai, és utána is többször találkoztunk. Kedves Andor, most elbúcsúznak tőled, de az, ahogy köztünk voltál, sok helyre beépült, és továbbra is ott van a helye.

Kolozsvár, 2018.04.14.

BERSZÁN ISTVÁN
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
iberszan@yahoo.com

NEKROLÓG HORVÁTH ANDOR TEMETÉSÉN

Kedves Gyászolók!

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarának dékáni hivatala, tanári és hallgatói közössége nevében veszek búcsút kedves egykori munkatársunktól, az összehasonlító- és világirodalom tanárától, ismert szakemberétől, és nem utolsósorban a magyar-francia szak alumnusától, Horváth Andortól.

Ha a könyvein túlmenően valaki majd számba veszi Horváth Andor külpolitikai / geopolitikai elemzéseit és világirodalmi esszéit a régi, még általa szerkesztett és az újabb Héttől vagy a Korunkból, az összes elő- és utószavát az utóbbi ötven év számos fontos világirodalmi alkotásának kiadásához vagy újrakiadásához, számtalan fordítását, teljességgel megéri azt az osztatlan tiszteletet és nagyrabecsülést, amely őt tanárként és szakemberként bő két évtizeden át körülvette a Bölcsészkaron magyar, román vagy külföldi kollégák részéről egyaránt. S ez épp azért volt különösen látványos az ő esetében, mert nem adatott meg neki, hogy doktorátust irányítson, látványos adminisztratív karriert fusson be, s néha bizony elszomorítóan mostohán bánt vele az egyetemi előléptetések szűkmarkú rendszere is. Ahogyan ő maga fogalmazott néha: túl későn került az egyetemre ahhoz, hogy magától értetődően nőjön bele annak a világába. És épp ezért is különösen látványos az a tisztelet, amely körülvette egyetemi óráin, szakkollégiumi műhelyein, szinte mindenhol, ahol megjelent, érvelt, gondolkodott, megfogalmazta karakteres álláspontját. Mert ez a tisztelet nem az egyetemi rangjának szólt, hanem annak a szellemi nívónak, különleges észjárásnak, remekbe szabott stílusnak, kisugárzásának és karizmájának, egyszóval a szó legjobb értelmében annak a szellemi arisztokráciának, amely őt jellemezte.

„Kinek-kinek megvan az ő szellemi otthona” – írta egy több, mint harminc évvel ezelőtt megjelent világirodalmi esszékötetének az előszavában egy olyan korszakban, amikor magának a világirodalmi mércének és léptéknek a felemlegetése ellenállászámba ment. Úgy őrizte meg a jelen iránti kíváncsiságát, kiapadhatatlan érdeklődését, hogy ez a világirodalmi-filozófiatörténeti szellemi otthon volt a támpont, a lépték: az antikok, egy Dante, egy Montaigne, egy Montesquieu, egy Proust vagy egy Camus. Ez a szellemi otthon, lépték, a környezete és a világ megértésének folytonos igénye vezette az irodalom- és művészetszociológiához, amikor Romániában *még* nem volt divat Escarpit, Althussert vagy Arnold Hausert olvasni vagy fordítani, de a román irodalomhoz is, akkor, amikor *már* nem volt kötelezettség és divat a román irodalom és kultúra iránt érdeklődni. Akkor fordított Proustot, amikor még nem volt divat Proustot fordítani és fordíttatni, s akkor foglalkozott Montaigne-nyel, amikor ez nem volt magától értetődő. Ez a különleges, széles és igényes látószög emelte szempontjait a múlt divatok fölé, s ez tette, hogy ugyanilyen nívóval művelte mindazt, amibe belekezdett: a politikát, az önálló magyar egyetemi oktatásért folytatott kitaró tárgyalást és érvelést, újságírást, szerkesztést, fordítást, tanítást. Ha valamibe belekezdett, valamit elvállalt, akkor biztosra lehetett venni, hogy – legyen az bármilyen efemernek tűnő műfaj: pódiumbeszélgetés, glossza egy napilapban vagy rövid fordítás – annak lesz tétje, kimunkáltsága, mélysége.

Szellemi márka volt akkor, amikor még nem volt szokás így beszélni erről.

Nem tudom elhessegetni magamtól azt a képet, ahogyan épp most, jellegzetes, utánozhatatlan mozdulatával, hanghordozásával, észjárásával fordul kedvencei fele, Montaigne-nyel, Vergilius-szal Dantéval, Camus-vel vagy Proust-tal társalog egy emlékezetes sorról, mondatról, megoldásról valahol ott, ahol már nincsen szomorúság, nincsen semmi, ami földi.

Nyugodjon békében, köszönjük, hogy volt nekünk! Köszönjük, hogy tanárunk, társunk voltál az irodalomban, a művészetekben is.

T. SZABÓ LEVENTE
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
szabolevente@yahoo.com

